

ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

A decorative graphic consisting of a grid of colored squares. The top row has one yellow square. The second row has one red square. The third row has one red square on the left and one yellow square on the right. The fourth row has one yellow square on the left. The bottom row has one red square on the left and one yellow square on the right.

**НЕВЕРНИ
ГОДИНИ**

ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

НЕВЕРНИ ГОДИНИ

На разминување со набожните боси души

Не знам дали сам се разбудував или ме будеа патиштата што ме извикуваа за да им почне почетокот и за да не бидат сами на целта, но знам дека патиштата ми беа мили додека ми беше мило и патувањето. И за да ми бидат насекаде мили, чисти и незаплеткани, една жена, пред секое тргнување, ги расплетуваше косите и ме тераше да се мијам образ, завртен кон сонцето и низ уста да ми помине касажче лепче (за да не бидам разбиен од пупунци и прлици) и да не давам да ме пресретнат луѓе со овргалени очи во кои се дружат само зависта и лошите науми, и да не починувам на крајпатни камења (да не наследувам ладни змии) и да се вардам од покусите, неизвесни патишта. А мене пак, најнеизвесни и најдалечни ми беа патиштата што ме водеа до човекот од нашата река, што продолжуваа во него и што ми се криеја во него.

И се мешаа патиштата кајшто се мешаше народот:

Луѓе поткачени на запрежни коли и коли натоварени со добиточно ѓубре и уште со снопје, со сено, со вар, со валани веленца и уште со кумур, со ориз, со тутун, со плетени кошови и уште со војници, со пијани сватови, со дрва за огрев, со маки... И по нив расклинкани кучиња што можеш и на ноќта да ги нашнеш, и по нив суви и подгорени жени што испраќаа со очите и што се пореваа, како лесни ветрушки кои можеш и со слаба воздишка да ги поткренеш.

И луѓе што ја истресуваа водата од опинците, го исчепкуваа досот и си легнуваа пред обесените чорапи и објала што се сушеа крај огништата, мешајќи си ги со нив дишењето и

испарувањата и оставајќи едно далечно светло да им светка и да ги води во сонот.

И младенци што лежеа митокос во ливадите, со стракови киселица и сламки меѓу забите, уверени дека со нив започнал животот, но замислени кон каде и со што да го продолжат.

И луѓе што ги фаќаше зарек, што ги јадеше жиговина и што умираа на безден, ко натежнати снегови, изненадени и изгазени од топли дождови.

И луѓе што трчаа да го запрат недолетното сонце што префрлаше по ридовите, правејќи положина и полежина по присојните нивчиња (што раѓаа само толку колку да го вратат семето) и по раскопачените орници што се бранеа само со крстици, закачени на средината.

И луѓе со скриени солзи и божја љубов, и луѓе полни со страв дека би можеле да си го украдат и сопственото срце.

И луѓе кои фалбите ги ставаа пред поплаките и се фалеа со туѓи кози и улишта со туѓи војски и газиени ламби и уште други луѓе што се фалеа дека имаат најгрбави болви, дека имаат муви со најголеми очи и така не се сосема заборавени и сами.

И храбри луѓе кои веруваа дека и неверните го- дини ги прават верни, дека во работата први го про- најдуваат сонцето и дека тоа застанува само откај нивна страна, и луѓе што се крстеа пред пристари и ошумоглавени стебла, додека ветрот ги драскаше ко чичек, ко нокте од бесно сокле и кои беа секогаш уплашени, зашто и смртта, секогаш, мораше да ги начека неподготвени.

И луѓе чие време веќе не постои и време чии луѓе ги нема... Каква рака, о каква милосна рака требаше да им се подаде на сите за да можат да бидат среќни!

И се мешаа патиштата кајшто се мешаше народот:

Меѓу џамалциите од Костурино¹, каде осветникот Милко (лут ко лут камен, ко лош нож) веќе три века со ред, на секој Велигден, му го јадеше срцето на бегот што ја уби неговата сестра.

И во Зелен град² што го мислев Леген градот, кајшто една жена ги склопуваше трепките, како крилца од ластовица и на црн черен за црн гробја криеше здиплена венчалната промена, верувајќи дека без неа не ќе може да си го најде мажот по смртта.

И кај жената што си го метеше патот кон бога и што во болката ја наоѓаше најголемата утеха за изгубеното во болката каде сите сме еднакви и затоа таму најчесто се среќаваме.

И се мешаа патиштата кајшто се мешаше народот: Беше слабодушна, митарлива пролет, сè уште поземечка, сè уште болвосерлива, без сила и повта да ти внесе клукајдрвец во срцето, да ти се мушне и нод перница, под нокти и под јазик, да ти се качи на полица и на водник, на бутин и на ноќви, на стреа и на оцак. Седевме со таа поземечка пролет во ливадата, истркалана како траба шајаци под црквата од Пуста Брезница³ каде на едниот крај се тажеше, а на другиот крај се пееше. Гласовите од тажачките и пејачките се одсиваа во мене и во тој одсив ја здогледував најпостојаната слика на животот: закуќен на крастата и одразен во длабоката вода од подврзаните снегови во дупките⁴; во водата за која жедните велеа дека е најслатка и најлековита на светот и за која имаа и уште многу други пофалби, оти таа вода единствено се закланцуваше во гласот на тажачките и единствено се излеваше во гласот на девојките, малку подوماжени: еднаш грабени од роднини (овдека се земаат, речиси само роднини) потоа вратени од роднините на тие роднини и оставени така во осама, намунавени од роднинството.

А не е тоа она роднинство кое во Малесија се чува како ладна вода за жешка рана и што направило стрикото да стане — чиче, тетинот — тетинче, вујкото — вујче. И што ги натерало лу-

¹ Костурино — село на патот меѓу Валандово и Струмица.

² Зелен град — село над Злетово.

³ Пуста Брезница — ридско село на триесетина км. од Скопје

⁴ Во Пуста Брезница нема ни извори ни бунари и затоа селаните имаат ископано длабоки дупки во кои собираат снег и дождовница и со таа вода (од дожд и стопени снегови) се користат и луѓето и добитокот.

ѓето да се пречекуваат и испраќаат до под село, до оревчето, до нивчето, до првата раскрсница. Зашто во Малесија љубовта меѓу роднините е ставена веднаш по љубовта кон бога и затоа кога си бацуваат рака, како да палат задно чкорче оган, како да поземаат понадица. Во истиот тој ден, во Шлегово⁵ момчињата стануваа чувари на девојчинското цвеќе, а Богомилчани ги водеа коњите во Корабска црква, ги шетаа околу иконите, нацртани на камењата и пееја молбени песни кон бога за да ги почувва луѓето кои првин на добиците им даваат да јадат, а дури потоа седнуваат и тие да јадат, одлагајќи го така времето кога Јана не ќе биде сива еребица, а Темелко — саат во пазува. И се мешаа патиштата кајшто се мешаше народот: Кајшто имаше народ имаше и господ: во Колешино во секој друг човек имаше и друга црква и имаше и други денови за работа и сабота, и тие цркви беа и надвор од луѓето, загледани една кон друга, како чеките над Дојран, останати од големите ловни години. Дали и тие беа донесени со облаците над Кардалија, облаците што се буричкаа, што си ги заплет-куваа цревата, мачејќи се да ја испуштат водата, облаците што потсетуваа на наврнати Бежанци⁸, кои миризбата од маслинките (што ветрот неоцаринета ја пренесуваше преку граница) ја чувствуваа како поздрав на родниот крај. И господ беше најмногу кај неговиот најверен народ околу езерото, кај народот кој цел ден чекаше и цела ноќ чекаше да допре со увото на гробот од Свети Наум, да наслушне дали ќе се накашла одоздола и дали ќе ја прими молитвата од болниот што ги помрднуваше сувите, пострупени усни, со грашки пот наоколу; потрепнуваа тие усни, како игривите пламенчиња на свеќите што ги запалиле слабите раце на луѓето од сите вери, измирени над светецот. Луѓето оставаа носени кошули, испразнети од телото што боледува и чекаа добрата рака од светецот да посегне во кошулите, како сонцето што посега во свилените кожурци на црниците.

5. Шлегово — Кратовско село.

6. Бежанци — бегалци од Егејска Македонија по Балканските војни.

Чекаа тие луѓе, полеegnати околу манастирот: начичкани, испрекрстени толку многу што не се знаеше чија рака од чија нога е, чија глава од чие тело е, а телата се поткреваа, дишејќи со тешката воздишка на светецот под гробната плоча. Чекаше таа поснопица луѓе, како полеegnати 'ржи низ кои поминала летна луња, и јас ги гледав како врзмите сурови дрвја што ги снесуваа жените од Трпејца⁷ како подарок на младоженците, додека долу, на езерото, прегледувајќи од нив, ветрот подврзуваше течни снопчиња и ронеше сребрени зрна пченица.

И патувајќи луѓето по темница, назорум и зазорум кон избавата, сите се стремеа кон бескрајот и вечноста што е вечност променлива, но што останува вечност, зашто нејзиното време истекува само во времето нејзино.

Ја видов таа вечност во разликата меѓу високото и длабокото, покажана на рударите од Саса, во нивните модри очи што светеа во јамите како карбитни ламби, во тие проодни очи што им ги оставиле во наследство далечните предци, дојдени од Немска.

Ја видов таа вечност и во мачните крикови од глувонемиот свонар од Лесново, кој не сакаше да се врати во манастирот додека не го потстрижат Злетовските бербери што се подбиваа со бедата негова и што зајдуваа од смеење. И тој си отиде со празно срце и боса душа како краток отсјај на таа вечност што ќе го гледа од кубето, од камените манастирски сводови каде случено е и она што требало допрва да се случи и каде сонцето со векови грее само со позајмена светлина што ги потшепнува слободните претпоставки на умните мечтатели и улоговите толмачи на соништата.

И се мешаа патиштата кајшто се мешаше народот:

Беа духови на Страцин⁸ и беше денот нивни и во тој ден се исполнуваше сонот на жената дека над црквата ќе се јави сонетата вода која ќе лекува сè што заседнува во човекот и што боли секаде: што боли во нозете, што боли во колената, што боли во ципите, што боли во мевот, што боли под косата, и под пазуви, што боли во ушите, во очите, во устата, на вратот, па дури и на кошулата, па

дури и на ракавите што боли. И беше дојдено многу болен народ, и беа дојдени многу свештеници за да ја светат сонетата вода.

Свештениците седеа под тремот од црквата, со лица свртени кон обесените кожинки од заклани јагниња и чекаа да им донесат од сонетата вода. И народот им ја донесе водата во котле и свештениците пееја над водата и, пеената вода му ја вратија на народот и народот ја врати од кајшто ја донесе. А ја донесе од еден одамнешен ров, од една војничка окопа, и беше тоа вода завирена од претходните дождови. И, откако ја вратија водата во ровот, болните мачно и задишано се стрчаа кон водата (трчаа криви и слепи, трчаа неротки и крастави, и трчаа многу луѓе со разни задамнети болести) и се плакнеа, се прскаа, се натураа на косата и во вратот; неротките ги засукуваа фустаните и се квасаа меѓу нозе, се миеја на срамот и во тоа миење повеќе се гледаа нивните сенки, отколку што се гледаа нивните тела.

Подоцна водата се замати, од раце и црпалки, од ситни пари и ветени дарови, и подоцна веќе немаше и вода, зашто водата немаше жица во земјата, но дека надежта е поголема секогаш во неизвесноста, луѓето продолжуваа да се мачкаат и со калта и тињата што останаа во ровот, зад војничките ежови.

И никој од луѓето не се праша тогаш колку незнајни војници залегнувале во ровот, колку умирале, и колку подзинувале над сопствените рани; колкумина болката од откинатата нога ја чувствуваа како болка во здравата нога, односно на другиот крај од болката. И колку нови војници оделе да ги сменат мртвите другари и пред да стигнат таму, долго гледале во зимското матно небо, во подмолното време што распоредува развласени снегулки и што чини: пуштај, пуштај, па поткини, подзатегни, па пак пушти, поприпушти, а војниците врати се, приповрати се на домашните огништа, рашири ги рацете и греј се, греј се, преграбувај топлина, пикај

7. Трпејца - Охридско село

8. Страцин — кумановско село со повеќе маала, оддалочени меѓу себе и по неколку километри.

в пазуви и в цебови топлина за да им се најде патем, и да затаат за во ровот, заборавајќи дека „јунакот ќе биде како колчишта и делото негово како искра и обајцата ќе се запалат и ќе нема кој да ги угасне“ ..⁹ и дека „ќе тажат и ќе плачат вратите негови, а тој ќе лежи пуст на земјата¹⁰. И колку војници по долгите семнења некаков таен глас во себе си чуја: „Наредено ви е да војувате, а вие војната ја замразивте“¹¹. И уште колку војници ќе прашаат: „Вие што се пречкате за работи што ги знаете, зошто барате да се пречкате и за она, за кое ништо не знаете“¹².

Болните ја потрошија сонетата вода, свештениците го потрошија трпкото вино и своите медни и утешни зборови.

Ги гледав сите нив отстрана, седејќи на еден камен со студена дага што се пресегаше во мене, што го досегаше моето срце, а јас не ја секавав сосема, зашто го имав растоварено телото од душата и прета њето на таа студена дага во моето далечно дно, го прифакав само како напор на болниот што чека да му се чуе гласот во височините, во најнепознатата страна на светот, на небото.

О, боже, колку никулци имаат човечките страдања и надежи и колку мало е растојанието меѓу нив кога ќе ги сретнеш само во еден човек, на едно исто место во човекот.

9. и 10. — Изводи од Светото писмо

11. и 12. — Изводи од Коранот чесен

Едно видување со Мариово

(3 А П И С)

1. ПО ПАТ ОДАМ ЗА ПАТ ПРАШАМ

Со прво не знаевме на кое место, под Плетвар, се одделува патот за патот што се крваше некаде кон ветрот, кон раното пролетно небо. Патарите од Белишта се потпреа на лопатите и извалканите показалци ги кренаа кон болешливото, изземнато сонце што се грееше над шумата. Нивната припомош нè охрабри само толку колку што е потребно да ни го потврди верувањето дека не сме ја згрешиле посоката. Но кога почнавме да се искачуваме, кога почна патот да ни се затскрива зад дабовите стебла, зад кукурекот и поточињата што нè насираа од под ланските лисја, одново почнавме да се сомневаме дека тој пат ќе нè изведе некаде за да сретнеме некого. И кога се обрнавме назад, за да видиме од каде доаѓаме, ние веќе стоевме на планинскиот превалец, загледани само во стадата магли што ја засеа погорната шума, што ја матеа водата. Патот повеќе не се искачуваше кон небото, туку одново слегуваше кон земјата. Под нас се отвораше нов предел и ние започнавме да слегуваме како по кривулести, изгниени скали што водат кон длабоки и непознати подземја.

И слеговме во — не знам каде. Преложниот предел нè прибираше со половина уста, нè присираше со сиви очи; подбелен и поднамовнат, скржав и испоснет од сè што го пречекорило, од сè што го прелазало, од се што го прелетало. Тој гледаше во нас — непознати, ние гледавме во него — непознато. И така, тој гледај, ние гледај, тој стој, ние стој: поправо додека тој стоеше ние одевме, но се чинеше дека тој повеќе одеше, а ние повеќе стоевме.

Ако некогаш сте сонувале, сигурно сте сониле едно вакво патување: одиш по патот, ги крваш нозете, цапаш вирчиња

вода, ги удираш палците под ноктот, се боцкаш на трње, се сопкаш на сламки и пајажини, се лизгаш на ветрот, падни — стани правиш, си ги истресуваш алиштата од правта и пак продолжуваш да одиш, се свртуваш за да видиш колку си изодел од патот и откриваш дека уште си на исто место, дека сиот пат стои пред тебе, како од тебе да почнува, а ти воопшто не си тргнал. И тогаш започнува да те фаќа страв, зашто се сетуваш дека некој те бркал, дека некој сака да те стаса, а ти уште не си почнал да бегаш, како некој да те заковал; и стравот сè повеќе се зголемува, зашто бескраен е патот за бегање, а оној за кого си помислил дека те брка, сега е навистина зад тебе, дека може во секој момент да ти ги подгази петиците, да те фати за ногавици, да ти го отпара телесното плетило, да ти го одгради плотот од ребрата, да ти ги раскости коските, да ти го секне здивот, да ти ја испусти душата.

Така се оди по тој пат: одиш, одиш, и, ај мајката, си велиш, што сум наумил да одам, кога патот не се изодува. Ќе се појави некое ритче, некоја смрека и, готово е, ќе си речеш, сега веќе патот ќе ме изведе некаде зад ритчено, зад смрекана, мора сега на нешто да ме изведе: на некоја жива здивка, на некој спас; ќе ме изведе или ќе заврши, си велиш, ама ништо: само ќе го префрлиш ритчето, ќе свртиш зад смреката и патот одново се истегнува, одново продолжува, како штотуку да почнал, како од тука да почнал. И само: одиш, одиш, нагоре, па одиш, одиш — надолу и гледаш: нагоре ти се враќаат нозете назад, а надолу ти бегаат напред, речиси не можеш да ги стасаш. И така, ти само одиш по патот, и само прашуваш за патот.

Можеби на едно вакво патување се родил и Итер Пејо или вака патувајќи морал да го надмудрува патот и станал поитер од неподвижноста и од оние на кои повеќе им тежел кантарот од зборот. И така стасал и онаму кајшто воопшто и не отишол. Сфаќајќи дека го газиме неговиот роден крај, во исто време сфативме дека и ние треба да го земеме на подбишега за да дојдеме до првиот човек, пред првото село и зад него.

2. *СЕ КАЧИЛА ЗЕМЈАТА НА МАГАРЕ*

На едно преложинаво нивче ораше старец со спрегнато воле и магаре. Во одгрнатата земја се нуркаа зашеметени бубачки како почудени од просирниот свет, од светлината. Нивчето беше од сите страни заградено со трње и камења, за да не може да му избега земјата. Старецот се мачеше уште малку земја да му приземе на ридот и опенаше, стенкаше и од инает се смалуваше. Ама и ридот се инаетеше и ниту се смалуваше, ниту се помрднуваше, ниту му даваше. Напати дури со камења фрлаше по старецот.

Го прашавме старецот кај води патот, а тој ни рече дека може секаде да ни одведе, а дека може и никаде да не не одведе.

Го прашавме уште: Кај може да свртиме за да излеземе на главниот пат, за Витолишта, а старецот ни одговори дека ќе одиме, ќе одиме и, пред да не сретнат еден даб и една дабица, треба да свртиме в лево. И ни рече дека во Витолишта има место и за спиење во гостинските соби на „Црн Бор“ од Прилеп и дека таму има секакви работници (некои можеби избркани и од дома), но сите мили и верни другари.

И од него чувме за Мариовските црнчиња, родени во постарите војни и за луѓето што не отишле подалеку од две села потаму, односно што не знаат што има зад планините од кајшто изгрева или зајдува сонцето и дека уште веруваат оти зад тие планини има само вечен оган или вечна темница. И чувме за казнувањето на полјакот и овчарот, обајцата грешни прелјубници: на првиот му ги попариле цревата со зовриена вода што му ја туриле со инка низ задното црево, а вториот по долго сослушување негово и на сведоците, го осудиле на повеќегодишен затвор, за недозволен блуд со осамена и незаштитена мечка.

И уште чувме за ти реков — ми рече, за некои стари и вечни болести, за тоа дека сонцето грее и на лепешката, дека главата од некој не е за на две нозе, и за, пак, ти реков — ми рече, за додека, дондека, погоре и подолу, за оние што сушат просо на ортома и на кои нема ништо да им земеш, ни за што да ги фатиш, за посно месо, за просирно млеко, и за, пак, ти реков, ми рече, за сиромаси, како за окубани лисици во време косење.

На крајот го прашавме за колку време ќе стигнеме до селото со милите и верни другари, можеби избркани од дома, а старецот си го издува носот во топлата бразда од ораницата, се обриша на двенатри со ракавот и рече: што знам, блиску е, да не ве излажам, ама блиску е, пол ден јавање на магаре, а помалку со брзо одење, што знам, до вечера сте таму, не е многу далеку, што знам како да речам, да не згрешам...

Го продолживме патот уплашени од времето со кое беше роднина старецот, и покрај тоа што ја имаше заборавено должината измерена со чекори, и неговото траење, измерено со смислата на далечните патувања. Одевме по сивиот предел што ни се нишкаше во очите, како и тој да беше качен на магарето што ни го приспомна старецот. И чиниш тој предел не И припаѓаше на земјата, ами, како да беше испаднат од небото и сè уште побелен од барање место кајшто ќе може да се задржи, сè уште подлипнат од долгото паѓање. Камењата прилегаа ту на здушено стадо овци, заборавено на пладневни меризи, ту на опснежени и обеснажени луѓе, потпрени со плеките и дење-ноќе заразмислени: од кај дошле, зошто дошле, и како дошле, кога не можат веќе кон никаде да тргнат, да се преместат.

И видовме, тогаш, во тие камења, туку што не видовме, тогаш во тие камења: и растоварен магарешки самар со расточкани ортоми кон сонцето и ушици на кои се запнуваше ветрот, како на глогови ветки или капини, и магарешки грбкы со земски садна под грбките и вили и лопати и мотики и гребла, оставени без работа, плеснати, зафрлени од некоја испукана рака, од некои селски прсти со расцутени меури. И го видовме дабовиот лист од пред илјадници

години, балсамиран од Далтомејската земја¹ што ја копаа рударите. Рударите го измерија на еден денешен дабов лист и рекоа дека и неговиот далечен предок бил со иста големина и дека многу невидени маки видел, откако го подзела водата и, откако, повлекувајќи се водата, И го оставила на тињата да го голтне, а да не го издвака, само така да го затвори во својата темница. Сигурно листот не ја нашол Смиквата² за да прејде преку вода, преку тиња или, ако ја нашол сигурно погледнал надолу, во водата и го фатило несвестица.

А ја видовме и рибата, што ја откопаа во близина на листот, со откриените керамидести стргунки, така што мракот со векови И капел и И копал до дното од мешето и малечкото срце. И ја видовме и заедничката темница на листот и рибата, на тие далечни живи трепети од воздухот и водата што ги прибрала земјата небаре згура од секавица. Од таа далечна и голема вода останала уште Црна Река на која, којзнае колку години И требале за да си расправи пат кон морето, за да си отвори врата низ Мариово. (Сега ја сопка само тиквешката брана, како да сака одново да ја врати назад). Слегувајќи кон реката, кај Жиовските подови, отаде Синиот вир, чувме подмолна експлозија. Тоа неколку селани убиваа риби за некаков пролетен празник. Претходната вечер беше фрлиле 'рж и врзале овчја пастрма во реката и докај што стигнала миризбата, дотаму и ги излажала рибите да И се вратат на 'ржта и на пастрмата, да се соберат во булук. По испукувањето водата ќе се поткренеше, ќе се преполовеше и, откако ќе се смиреше, ќе ги покажеше последиците на подводниот земјотрес: се искачуваа рибите на каснатиот, на маларичниот грб од реката, се превртуваа на плеќи со искршени крми од стомачните и градни перки, со испуштени весла од страничните, налегнати перки, со изгубен правец на движење, со затворени капаци од шкргите, со неиздишена вода

1. Се мисли на ДИЈАТОМЕЈСКА ЗЕМЈА - се употребува во индустријата.

2. СMIКВА – подвижен мост останат од балканските војни единствен премин преку реката Црна за Гуѓаково.

. И луѓето ги досегаа со мрежести црпалки, врзани на стапови, и, сè туку погледнуваа кон врвот од високите кањонски столбови, што го потпираа небото над усеците од реката, мачејќи се да го задоцнат изгревањето на сонцето.

Во недостапноста на тие планински ридишта, раскажуваше еден од кривориболовците, се кријат многу диви улишта и медно саќе од пред стотици години, ама се кријат и студени утки и лилјаци и забранети легла од змии и вујковци³.

Луѓето собраа, што собраа од рибите, се префрлија преку Смиквата и се изгубија, нагоре, во шумич- ката. Зад нив остана да се цебае претепаната Црна Река и ние ја гледавме како постојана рана што се цеди од небото и пак му се враќа нему. Како и ние што му се вративме на најблиското село, со најблиската куќа.

3. *НА ДОТЕЧЕНА РЕКА УЗДА НЕ СЕ КЛАВА*

Во куќата на Баба Мара се варее суви пиперки со лута миризба што излегуваше надвор од куќата, па и надвор од селото. И штипеше, таа миризба, за ноздринките и грлото, како да си јадел незозреани трнинки или гасеничави дренки и сите што влеговме со пресен воздух во устите, почнавме да кашламе, да шмркаме, да киваме и, меѓу прсти, да ги држиме но- совете.

— Маки, рече баба Мара, — за маки знам откоа су кукнала. Имаше големи истизанија. Во кого беше царството, во него беше и повелбата. Јас су родена во Врпско, а мажена во Живо. А Живо некогаш било гора. Имало тука воденичка и дошле тројца браќа, кумити, и си направиле куќа. Тука се криеле од Турците. Ама по време и нашле, и ватиле и затвор. И тогај едниот рекол: Аман света Петко, да ме куртулиш со живот, ќе ти служам до челад пречелад. Другиот му се помолил на Свети Димитрија. И така се спасиле, се вратиле, се жениле, се сториле.

3. **ВУЈКОВЦИ** — подбивно име за комарци.

Едниот кука направил отаде, другиот одавде. И половината село станало Петковденци, половината Митровденци. Две слави во едно село ...

Да сторија ниет едно да бидат. Врли ждрепка: Петковден падни, а Митровденци речи: ние Митровден не си го оставаме. Дури ко се стори Колективот⁴ заслужија едно: Петковден. А па сеа ќе го служат — никој. Ни господ остана, ни луѓе останаа . .. Ене, Манастир растело до триесет куќи и пак назад се враќало. Повеќе од триесет куќи не станало. Ама луѓето не умираше тука, туку оделе така, ваки, на други места умираше. И така не се размножувале куќите...

Па ја кога су се родила имало парични кумити. Паричните кумити за пари се бореле. А тоа Илинденците за слобода. За Турчинот да го истераат. И го истераа. За првите су чула за некој Бојко, Стојко... шест-седум биле. И дојди чинеле Турците: кажете и кумитите оти ќе ве заколиме. Ама кај се кажувало кога и тие колат ...

Откога се бија во Крушово, некои војводи дојдоа во Живо и Врпско. Во Врпско три дена седеа. Едни со пушки, други со вути променети ... тие што носеа копачиња и лопатчиња на к'кот. И прашаа:

Зошто ви се копачките и лопатките?

— Ќе одиме во Витолиште, ќе го туркаме конакот... Иставете си од дома што имате пљачки оти ќе дојдат Турците, па вам ќе ви и изгорат куќите после.

И ние сè си изнесоме од дома. Избегаме од селото... Сите ... Јас месеците не и знам, туку деновите, крамовите⁵ наши... Запокладиме за Богородица, поклади, под камењата, под кичерите“...

⁴. КОЛЕКТИВ — име за Селските Работни Задруги од 1947 година.

⁵. КРАМОВИ — одредување на времето според верските празници.

Па потоа, после коа застрадаме: Турците иди — кумитите каде се, Грците иди — четите каде се, кумитите иди — оти дошле грцките чети. И тогај бевме во три огнои.

Дојди војводите, сардисај Турците. Кумитите оставиле пинци, оставиле пушки. Јас од преку пенцере ќе му и врлам, ќе му и изнашавам... Оставиле алишча и јас ќе и облечувам, ќе и опашувам, да не се ватат. Оти правеа баскам. Сеа претрес го вељат... Ка страдаме, ка страдаме ...

Се отепа еден кумит тука, и од Турците падна еден, тој чаушот. И ко ме собираја мене, еден брат мој и мајка. За да го креваме тој, Турчинот, од таму, под селото. Долу — снег до тука. Еден коњ најдоа. Го качија.

— Води го коњот напред!

— Не знам кај да ода.

Шибни ме со пушките. Падни ничкум во снегот.

— Пат, мори!

— Не знам кај да ода. Дали ваки?

— Нааки, мори, оди!

Така дури од селото да излеземе, над селото да испаднат... Ама тоа многу е, туку — родни го⁷. Неоти се докажуваат со ред ...

Ме пишаа учесник кумитите: али ќе дојдат: леб да му изнеса, тоа да му изнеса. А Турците — тука. Аскер. И ние под мишки лебот, забери магариња, вол, пред мене нешто да терам, и излези на зборното место да му изнеса.

Ние сме имале еден пес што лаел башка на Турците, башка на кумитите, башка на селаните. И така се знаело кој иди.

Имаше колење и ваму и таму. Ќе ти е пресечат главата и за коса ќе е ватат и ќе е запотегалат

⁶. КИЧЕРИ — дупки меѓу карпите обрасени со грмушки.

⁷. РОДНИ ГО — според зборовите на раскажувачот овој збор го има значењето на ПРЕСКОКНИ ГО, односно да не се кажува сè по ред.

. Крив прав, не те гледат. Еднаш еден полјак, Турчин, срел двајца младенци и му вели:

— Каде ваки?

— А вода невестава кај мајка И, рекло момчето.

— Ај, ти врати се, а јас ќе а вода невестата, рекол полјакот.

— Ама како, бре, ти, рекло момчето, а тој — ајде суртук, ценем!

И 'рњос, мрњос, бре вака, бре така, се припратил полјакот, се запнал ко капина, и, битиса — ќе му е земи невестата. Тогај му текнало на момчето и рекло:

— Добро, води ја ти, ко си решил, ама првин, да земиме нешто од трлоно за да е однеси на мајка И.

И отишле таму, се излагал полјакот, го издемпале и со секирата: паке, пуке, паке-пуке, го исекле на парчиња и го закопале во нивата. Ама многу длабоко. И ноќта и викнале браќа И на невестата и дури угреало сонце а изорале нивата за да нема ни трага ни поштук од полјакот. Ами: лошото само на лошо ќе те тера.

И така страдаме од осмата година. На осмата година се смешаа Турци и чети. Се смирија. Па, после Турчинот стана, па Србите дојдоа дур да се подмират. Седеа Србите три години. Станаа Србите, дојдоа Бугарите. И од нив истизанија. Нè тераа пат да правиме. Ова џадето што е пуштено од Врпско до реката. Една година, од Богоројца до Богоројца, работеме на него. И тие, коа дојдоа, до слама што ќе видат, до жито, до овци ни земаа, ни затреа и кози и овци и говеда и крави. Многу беа на крадењето. Крмнакот дома, засурмен, затворен, само ако не го видат нема да ти го земат. Не оставија ни кокошка ни крмнак. Ништо.

После дојдоа Грците и до кај Петровден стоеа тие. Дојдоа и бошњаци и арапи, не му се одбираше ништо. Не знајш што бара: леб или вода. И дојдоа и друзи. Германци, Французи. Точканица. Ние криј се по камењата и треси се. Над нас-црвени

пламни и зелени. Тогај онај Трајко го ранија во муцката, му и искршија вилиците. И денеска појке од два прста не му бери устата. Го заробиле арапите и кај нив севте леб се изнајал.

Ко се скина фронтот, горе четири полка загинаа. Ко закопуваа еден од поголемите: го донесоа на санка, спрегната со пес. Го отспрегнаа песот и почнаа говори и војни музики. И дури свиреше тоа музиката, за сето време песот а имаше кренато едната нога и мочаше. Музиката свири, а тој подмочувај. По то го запаметив и песот и музиката.

А по планињето уште коски несобрани има. Еднаш, скоро најдоа бункер и два костура, два војника, само коски, останати, со пушки залегнати, најдоа.

И свршиа тие војни и војски, се источкаа некаде, ко силна матна вода, па после дојдоа партизаните. Ми пратија абер, дека работев во Илинденското:

Оди да осажиш на Мара, да си има мукает оти нова војска се образува, да дојди и да си има на ум, она ќе биди со нас, друг тие работи не ги разбира.

И дојдоа, влегоа во П'чиште. Пред Митровден дојдоа. И заклаа еден џандар и еден шумар. Ристе, еден, и Мијајле ми носеа извештај од П'чиште до Жиово, овде. И немаше после, и немаше и, се кажаја дванајстиот месец, третата година оти ќе идат пак. Нова година влеваше, третата излеваше ко се јавија. И јас пинци пуштај му, чорапи пуштај му, брашно, и криј се и од сенката своја.

Да се тресам сите ноќи. Дошол да г'испратиш, патот да му исправиш. И треси се ко листон, да не се сети некој. Овде падни, онде падни во темницата. И без очи се сторив, без видело. Перде ми падна. Дваесет години кај су слепа... Ама тие што излегоа по дирата, тие се пензираа . . .

4. СЕНКАТА ОКОЛУ ДРВОТО СВОЕ СЕ ВРТИ

Баба Мара не ги спомна само проклетствата на војните, туку споменуваше и многу други нејзини офнувања: како почнало да **И** се подбиваат годините, како **И** влегувал црвец во забот и црвоточина во коските и таа се траштала од соба в соба, а кога не ја собирале собите излегувала надвор и вртела околу куќа; па како не ја крепело земјата; па како некакви привиденија **И** го гаснеле огнот, **И** го засенувале сонцето; па како почнало да **И** се варосува, да **И** насланува косата: влакно по влакно, перче по перче, дури до крајот од долгите плетенки; па како на старото поткршено огледалце однадеж почнала веќе да не се познава, да си ги заборава и очите и лицето и снагата и сè посмалени да ги внесува дома; па како **И** влегле клопотарци в уши и сврдли да ја вртат во крстот, во лажичката и секаде и, како настинките ја поткопувале, небаре осојни води што правеле ту дотечи, ту пресуши; па како **И** ределе нажежени црепови, земјани чаши и изгладнети пијавици за да ги извлечат, да ги изведат надвор од неа, или само да ги расипат (да ги зарамнат) тие траги од настинки и, како еднаш се склучкала крај огниште, подзинувајќи за воздух и за вода, а над неа и крај нозете нејзини сè нешто **И** се пресенувало и тоа уште повеќе ја уплашувало, **И** се раширувале очите како отскриени, празни садови, и тогаш видувала разлутени, разулавени глувци, големи колку мачки, а можеби биле мачки, ама сепак мислела дека се глувци што чекаат, и што стануваат нестрпливи од чекањето да ја видат неа како ќе ДОДАДЕ и ќе ДОЗЕМЕ⁸ и ќе си отвори привлечна рана на кожата и тие ќе дотрчаат на касање и гризење, се дури не **И** влезат в утроба, сè дури сета не ја разневидат; и како за тоа многу се плашела да гледа долго во нив за да се увери дали навистина биле глувци, големи како мачки или биле мачки со лице на глувци и пак повторуваше како склучкана крај огништето, до зајдисонце подзинувала за вода и за воздух, за

завет и за здравје и како со мака привикала за помош по господа и тогаш, наеднаш, туку дувнало нешто што ја растерало омарнината околу неа, И дотекло нешто како лековита храна, како крстена вода од некој одзатнат извор сè што обновува и, како таа маѓесна храна и вода почнале да ја исполнуваат, да ја наживуваат и како, речиси, И подале рака и ја кренале од постела. Внуците од баба Мара ја прекинаа во зборувањето за да ѝ прашаат дали сакаме да купиме од старите селски облеку што ги везела таа. И не чекајќи го нашиот одговор, излегоа од собата, а се вратија со преграби од саѓии, обриси, прегачи, коцели, кошули, пафти, курдии . Баба Мара ги замоли да ѝ ги подадат за да ги допре и, открај докрај, ги погали со изнемоштените дланки, со восочните прсти. Вистина не ги гледаше со очите, ама ги препознаваше со срцето, па затоа и толку ги молеше внуците да ѝ остават една од тие облеку за по смртта. Ги молеше и ги заколнуваше за очите, за виделото и пак ги галеше тие нејзини везови што не ги гледаше, ама одново ги доживуваше во нивното создавање:

Ја креваше раката во воздухот, како него да го опшива и ги испишуваше буквите што ги искажуваа немуштите зборови од платното. Како и сега, таа, беше свиткана во половината и откако ќе зајдеше сонцето, продолжуваше да боцка на запалена борина и под крајот меѓу прстите се јавуваа тие немушти зборови: ту црвени, ту црни, небаре да ги крадеше од пламенчето светлина и од надојдениот мрак што се стегаше, што се растуркуваше околу тоа пламенче. Ѓ се одденуваше иглата и таа, со девственичките сокови од устата ги навлажнуваше прстите, го усукуваше врвот од крајот и одново го вденуваше меѓу ушиците од иглата на која играа мракот и светлината.

⁸. Ѓе ДОДАДЕ и ќе ДОЗЕМЕ — откако човекот ќе умре, по нечија смрт.

Потоа се издишуваше, длабоко воздивнуваше, како по изоден песоклив пат или по искачена нагорница, си ги земаше очите в раце, и му се враќаше на завезокот, на ненадејната средба на земните трајности во него. И ги превезуваше тие тајни врски меѓу видливото и невидливото, сознаени како цветче или крвче, а можеби цветчето и крвчето само ги прецртуваше, додавајќи им нешто свое, нешто отпарано од душата, нешто што не можеше поинаку да се покаже.

Оти иглата ја боцкаше и во платното и во прстите и најчесто во душата и, тогаш, го скорнуваше, го оживуваше или само го разбудуваше и тоа што не можеше поинаку да се покаже. И сето време, додека седеше така, превиткана, над везот, пренесувајќи го на платното видливото и невидливото, сето тоа време некое крвко, некое меко поддувнување И се мушкаше меѓу прстите, И се преливаше како жива, како живо влакно, ја препознаваше неа, а се препознаваше и себеси, (на нејзините трепети) и не се одделуваше од неа, како што не се одделуваше ни постојано запафтаната сенка од крило што И паѓаше на лицето.

Раката И патуваше некаде далеку, ја допираше природата пред да ја завезе на платното и ја бараше повторно на него. Се наведнуваше и насираше во него како во длабока, како во бистра бунарска вода и го здогледуваше и го надгледуваше и она што го додаваше од себеси, што го параше од душата и тогаш везот (завезеното и превезеното во него) И шепотеше нешто на уво, И пушташе сонце в очи и неа ја порачуваше, поправо ја препорачуваше по некој, со некој, до некој, за некој.

Баба Мара ги остави везовите, со нежност на мајка што остава дете во колевка и тогаш се отвори вратата. Во собата влегоа неколку деца што береле полжави, со торби облазени од полжавите чии траги потсетуваа на срмените патишта, зашиени на рубата. По децата влегоа и други луѓе, а меѓу нив и едно непотстрижено момче кое набрзо избега, мислејќи дека ние сме комисија за стрижење на долги коси.

Речиси сите во собата нè гледаа со недофатна, со незнајна завист, тука благо насмеани, тука темничаво умни.

Во очите им се читаше желбата дека напати сакаа сосема да ни се доближат, па дури и со рака да не допрат, докрај да ни се доверат, да ни го наслушаат и срцето и зборот, како ние што го слушавме семејното минато на слепата баба Мара.

5. ТИ СЕ СМЕЈШ ОТИ ТИ Е АРНО, А ЈАС ПЛАЧАМ ОТИ МИ Е ЛОШО

Мојто мажење да не го даде господ на другото. Се омажи со стројник. Ама никако! Така: само ме завлечкаа во момчевата куќа; ни свадба, ни брадва Ни чуен, ни виден ми беше мажот. Откоа се зедоме и се видоме. Ноќе ме зедоа, а другиот ден го виду.

На четиринајстата година Србите го зедоа војник. Прво, севте ко заземаа српски војници. Така: по двајца, по тројца земаа од село. Ама војната помина, а него го нема. Сите си дојдоа, а од него ни ал ни абер. Си дојде дури на двајстата година. Од четиринајстата до двајстата. Од Мостар со спровод го донесоа. Пратиме човек да го земи. Ка заборчуваме, ка заборчуваме, сè заложиме. Сакаат да му платиш, па да си го земиш. Коа си дојде, мило чедо улав! И со улав човек четириесет и две години живеев. Беше бил удрен, овде, во мевот, и мозокот му се померил. И не го даваа. Ај, ние, направиме молба, пратиме до Мостар

— Не ти го даваме, рекле, оти тој не е за куќа да гледа. Му дале за стално неспособен. Книга. Ни а даде книгата тој што го донесе. Рече:

— Не давајте му а нему оти тој ништо не знае. Нека ви се најде за пензија.

И после што истргаме, да не му падне и на душманот. Кога вати дома да тепа: тепај волови, магариња, што ќе видит. Вати го, удри го, сплескај го на патот. Му се јави лошата крв, синко, да си плукаш в пазува. И вати татко му, отиде, кажа на општината. Па, татко му, стар беше, испуштен човек. И дадоа еден од одборот и го пратиа со книгата во Прилеп. Ама овој а зел книгата и — в оган. И така ка си страдаме, ка си страдаме, 42 години улав го раниме. Од него ништо. Само со секирата и — трчај по нас.

Мажот ми улав, зет ми ватен петнајсет години и петнајсет кај е умрен. А ние маткај се по патишчата: сами градинарки и аргатки и дрварки, без машка рака крај нас. Зет ми умре па и децата нè оставија... Да не плачам, ама не се трае. Од арно не се плачи... Што да посадиш, треба маж да пригоди, да изора. А ние нема кој да ти а земи работата од раце. А сака некој да ти е подземи, само ништо не се сади ...

И после ми рекоа: прави молба и ќе ти се даде помош. И направев јас прва молба педесет и четвртата година. А пушчиме молбата во Скопје. Ама од таму ми рекоа:

Да најдеш човек кој те знај кај си била, кај си страдала и каде си учествувала, да кажи и ќе ти се верува.

Имаше еден постар од П'чиште и еден од Врпско. И во Манастир ко се образува околијата, отидоме и дојдоа луѓето. Ми кажаа маката, јас су заборавила да а кажам сета. Се потпишаа и пратиме пак книга во Скопје, ама вати педесет и шестата година и ми рекоа дека се укинува пензирањето. И ми се врати книгата. Прати еднаш, прати два пати и ништо не доби. — Само праќај, ми велеа, ама јас појке не може да праќам, а не може и да ода... Ништо без свој човек, кога го немаш...

6. ПРАЗНА ВРЕЌА ПРОСТУМ НЕ СТОИ

Баба Мара раскажуваше, трепкаше со влажните, а сепак празни очи, потплакуваше со нив скржаво, скржаво, ама како наеднаш да сакаше да се ослободи од сето свое минато, од сите спомени. Или само да се врати таму, да остане со нив. Нејзините зборови ги прекинуваше само некое подлагнување на кучињата, или пеењето на петлите. Од нејзините зборови се преполни собата, пораво се преполни и од чадот на испиените цигари и ние веќе не се гледавме повеќе; а гледавме само војски и војници дојдени од секаде, гледавме и како напредуваа и како отстапуваа, како бегаа и уште како дишеа, како љубеа и како мразеа, како си ги преврзуваа раните и на секое офнување ќе речеа: леле мајко, или — леле, мори мајко, мајчице; којзнае зошто ама сите во болката ги споменуваа само своите мајки, а во писмата испраќаа поздрави, само до своите жени и деца.

Ги гледавме и како заглавуваа по меѓите, како се драскаа на трњето, како запнуваа на шипјето, како се меткаа ко вејкрпи, подзинувајќи под небото, ги вртеа главите, како крајпатни испрашени сончогледи, следејќи го огнот што беше испратен за да ги изгори нивните модри мяса и изудрени коски.

Ги гледавме како сè уште нерастуреното облаче над Ножот⁹, пред да свртиме за кон ваму; облачето што останало од последниот самоубиствен пукот на комитите од Костурската чета и од нивните задни зборови дека се опфатени од оган, дека горат и дека дошле зашто сакале да изгорат, дека нивниот оган не се гасне и враќање од него нема.

И пак ги гледавме војските и војниците дојдени од секаде, како залегнуваат, како ги пикаат носовите во земјата, како им се полнеа устите со песок, и така се спријателуваа со змиите, со жабите, со полжавите и со по некоја прегорена тревка.

Напуштајќи ја собата од баба Мара, ги напуштивме и тие војски и војници. Сакавме да најдеме уште некој од луѓето што биле

тогашни сведоци, од луѓето кои постојано се прашувале зошто се тие караници меѓу војските, од кај дошле толкуте туѓинци, и зошто дошле токму тука и токму пред нив да се мразат и да си пукаат во срцата, во челата, и секаде кајшто ќе можат со куршум да се стасаат и да се погодат. Ама мнозина од старите изумреле, а помладите се иселиле и тоа во времето откако престанале војните. Останале уште оние што сакале да бидат тука закопани, да бидат покриени со земјата што Ја запаметиле со своите стапала, од крај-докрај што ја опчекориле, со земјата на која го засакале својот мачен живот.

И среќававме само по некој од нив меѓу урнатите куќи; меѓу сидиштата, потплашени од ладната осама, зашто можеше и со плуканица да ги урнеш, а можеше да паднат и ако им застанеше птица на која И дошло јајцето на газот, а можеше да паднат и ако ги удреше некоја мува, без глава. Е, меѓу тие сидишта нè насираа запретани огништа, заподавани, а не поземени маши и кации, црепни и вршници, пирустии и верушки и триножни столчиња, подјадени од црвоточина и неупотреба и истркалани стомниња, на чии поткршени устинки уште стоеја траги од бакнежот на жедните усни, а потоа ќе се покажеше некој оцак што чади, а под негонекој старец што пцуе по господата зашто заборавил на него, зашто веќе одамна не слегол во неговиот роден крај, во неговите амбари, во неговите торби и вреќи, а „празна вреќа простум не стои“, па не стојат и луѓето таму. И пцуеше по господата, дека наместо него му доаѓале волци, ќе му удавеле некоја овца, ќе И - ги размотале цревата и ќе си заминеле, оставајќи ја без цигери, без сплинка, со истурена жолчка во празната трбушка. А со неа требало да се купи јадало и светило и малку храброст против пустите ветрови што се бркаа околу куќите, играјќи криеница меѓу откриените сидишта и правејќи лулејќи од разнишаните черчиња, болмиња и чатмиња.

9. НОЖОТ — легендарно место во Прилепско, каде сите кумити од една чета, опколена од Турците, со последниот куршум се самоубиваат.

И сите остатоци од човечки маки и надежи, видени во предметите и садовите, можеа да се најдат и собрани на едно место: завршуваа кај гробиштата без крстови (крст имаа само на плочите со кои беа покриени мртвите). И беа тоа мали, срамежливи крвчиња, исцртани како на погача за раздавање (за душа), како на светена поскура, небаре да ги боцкал некој со прстот, исцртувајќи мало, недоправено крвче. Сите тие живи и мртви, како да имаа заедничка воздишка што испаруваше од трошките леб и самоделските шеќерчина крај крвчињата и камарчињата, на кои, ко тивки црни порои дотекуваа мрави и муви, се завируваа околу трошките и шеќерчињата и одново истекуваа, одново се враќаа незнајно каде, како да беа испратени од мртвците во двата гроба, истерани надвор од црквата, зашто умреле без господ да го знае тоа и така душите си ги главиле кај ѓаволот, та затоа околу нивните гробишта пасеа продрснати јагниња и ричкаа извалкани прасиња.

Одмаздата на животот траеше и над смртта, се искачуваше над неа, се бележеше како оние траги на плочата, пред влезот од црквата, отиснати во вид на коњско копито и човечко стапало, обуено во припрост селски опинок. Па и во шепотот на штотуку замирисаните овошни дрвца и под стреите на црквата каде што кружеа пчели и ластовици, зафатени со божја работа. Гледајќи во нив, човек помислува дека тоа се оживените грчки и словенски букви што со векови дружат на студените сидови од црквата, а сè уште нераздолжени со инаетот.

Којзнае како и зошто, ама чинам дека секогаш ластовиците првпат сум ги здогледувал само околу црквите и секогаш ме потсетувале на бели лица, врзани со црни шамии под гуша и дојдени да поплачат на гробот свој, на гробот во кого скапува нивното тело, чија душа се тие. И можеби затоа е жално да се удри ластовица, зашто ластовиците се свети птици или птици што светат со светлината запалена околу главите на светците. Светците останале со исти движења на сидовите од црквите, а луѓето со душата в уста, небаре да држат сува сламка се менувале и мрmoreјќи го нивното бесмртно име, со крстот напред и со сламката в уста, тргнувале

некаде по леб, си купувале браќа со пари и, од жал за родното место, порано умирале.

Се мувавме низ гробиштата и читајќи ги имињата од мртвите (повеќето немаа имиња, како да немале ни во животот) уште еднаш си приспомнавме на сознанието што е единствено за тие моменти. А тоа е дека кога човек се наоѓа на гробишта, најмногу размислува за безвредноста на животот, и, можеби затоа тогаш и најмногу му се живее. Сакајќи да се одделам од тоа место, погледнав во небото што се виткаше, што се кршеше како лескова прачка. Сонцето, како што рече некој, веќе си одеше на спиење. Зад планината, ветрот, му постилаше сламена рогузина.

7. НА ИСПРАКАЊЕ

Ние спиевме во Витолиште. Тоа е едно од поголемите и поубавите села во Мариово. Додека, во него, од едната страна влегувате вие, од другата страна влегува шумата. (Со по некое дрвце). Десно од неговиот влез се изградени: амбулантата, работничката кујна и трпезарија, крчмата, и гостинските соби, на дрвно-индустрискиот комбинат „Црн Бор“ од Прилеп. Во крчмата најдолго се седи и најдолго се мечтае. Препиените мислат на нови песни и пијачки, а новодојдените пренесувачи на шумата — шумат за нови патишта. Во тие мечтаења единствено претеруваше алипниот Рицо, кој со раце покажуваше дека сака да носи брада, да биде светец или свештеник или птица селица. Неговите мечти се темелеа на љубовта кон бестемелните небесни височини. И сето тоа кај него беше толку силно, можеби затоа што беше изразено без зборови, (Рицо беше глувонемо момче) а само со исконски звуци и знаци што ги испишуваше во воздухот. Неговиот напор да ни каже повеќе отколку што има за кажување, ни ја посочуваше претпоставката за вистинската неискажливост на светот, за неизодливите

растојанија меѓу височината и дното, и тој беше единствената видлива далечина во зборот кого никогаш не го чул. Како да знаеше дека е осуден да биде постојано оддалечен од него и со никаква работа да не може да го купи, да постои насамо со него. А сепак тоа беше миг на неговата мисла, во вечно движење, пуштена да патува без запирање, без починка, без заспивање. Можеби и затоа и ниедно место не му ја собираше, ниеден дослух не му ја соземаше. Беше тоа мисла на постојан давеник, осамено осамнат за да копнее за копно.

Мамурливото утро нè пречека заедно со мамурливиот аптекар Пецо. Тој знаеше сè за пролетта (кое кај стои во неа), како и за својата аптека, која во истовреме му беше и соба за ноќевање. Нам ни даваше ракија, а на настинатите жени — лекови. Тој пиеше расолница и беше среќен, дека за сопствената глава немаше убаво мислење.

— Си ги јадам до лакти рацете кога ми се тресат. како на млада невеста нозете.

— Ти паднала раска в расолница.

— Жедно ждребе вода не пребира.

— Си препил лесна вода што пали и што се потпалува.

— Кој го фрла оглавог ќе ја загуби и главата.

— Се каеш или баеш.

— Кога ме боли забот кривам со ногата.

— Не ти чини чифтето.

— Страчка на гарван му грачеше.

— До кога секој двајца со тебе ќе бидат тројца?

— Дури да ми влезат двете нозе во еден опинок, и дури не ме видат на бел коњ со бели очи и со петиците напред.

— Дека си арен за арно ти велиме.

— Од арни зборови преку глава, капата ми се скина.

— Како што сакаш ...

И беше како што сака, а сакаше така затоа што не можеше да сака поинаку. Така нè пречека аптекарот Пецо и така

нè испрати. На испраќање ни кажа за педата земја (неупотреблива дури ни за да поминеш преку неа) за која во сите туѓи царства се тужеле две соседни села и дека со потрошените пари по судовите, можеле да купат цело поле, насадено со пченица.

Се поздрави со напомена да се вардиме, зашто пролетта пуштила потерница по нас. Меѓутоа, пролетта само нè сиркаше од окцата на овошките, покрај патот, и молејќи нè за нешто да молиме, и таа нè испраќаше.

Играта на старците — Последното оро на Кузета Кузмана —

Селото немаше ништо друго, освен изнемоштени старци и обрндавени добици; и по некое куче со поткрената нога крај плотовите и по некој раскрилен петел на врвот од буништата. Но тоа, сепак, претставуваше сведоштво за некаков живот, а и утеха за него. Зашто постоеја и села во кои веќе никој не влегува, во кои, никој со никого не се кара, никој од никого не краде, никој никого не извикува, никој со никого не се натфрла, никој по никого не копнее, никој со никого не се наттрчува, никој за никого не рони солзи петлици, никој никого не закопува, затоа што нема кој да умре, а никој не умира затоа што никој не живее.

Во тие села куќите се подоткриени од ветровите, подјадени од дождовите. Во тие куќи влегуваат само глувци и гуштерици, пајажини и црвојадини. Во тие села петел веќе не пее, оган веќе не гори, дете веќе не плаче, куче веќе не лае, трага никој не остава.

Едно такво село сигурно ќе стане и селото во кое немаше ништо друго, освен изнемоштени старци и обрндавени добици.

Во селото се вдаде надуена гајда (којзнае од кај беше дојден гајдацијата) и средселото се надигна, се вџаши во старците, кои со отворени усти почнаа да ја подголтуваат свирката што им ги ширеше слаби- ните. Се завири таа во старците, молејќи ги кон негде да тргнат, кон некаде, нив, да ги поведе.

И тие, подбркнати така, од свирката, почнаа потплашено да се подгледнуваат, возбудено да се домислуваат.

И Кузе Кузман не додржа; си посегна во појасот и извади непрано шамивче. Трепкајќи со очите, како со пеперужиња што се мачат да го напуштат јоргованот, ја извиши раката со шамивчето, а другата молбено ја подаде кон своите врсници. И

тие, еден по еден, зеда да се факаат за суварливите и треперливи раце, небаре се готват да прегазат некоја надојдена речна матица што ја виделе во свирката.

— Опа — викна Кузе Кузман и орото тргна на слабите чекори од старците. Времето зачука на нивните слепоочници.

Свирката, ко ненадеен припек, се крваше нагоре кон планините и се чинеше дека од неа се топеа снеговите. Старците ги подаваа рацете кон заборавената младост, сакајќи одново да ја вратат во селото. Меѓу нозете им се плеткаше тивко ветерче, ги преграбуваше околу глуждовите и, тие, им крцкаа, како натежнати овошки со род. Во тие крвски чекори на старците се наслушуваше и растењето на тревите и клепкањето на утринските роси што ги брстеа првите инсекти, играјќи криеница во небесните валмиња. И сите тие измешани рабови на небото и шумите, на тревите и инсектите, сиот тој раздвижен простор меѓу селото и сретселото, влегуваше во оние простори што ги отвораше свирката, извикана од рапавите прсти на свирачот.

Чекорите, поткренати нагоре и задржани во воздухот, Кузета Кузмана го догонија на вчерашното потковање на коњот, кога сите се чудеа и прашуваа: зошто го потковува и кај наумил да патува со него?

Кузе Кузман му помагаше на ковачот, оти ковачот не работеше кога немаше кој да му помогне од старците. Ја повлекуваше рачката од големиот ковачки мев и како што дишеше тој, така и мевот дуваше во јагленчињата. На јагленчињата, тогаш, им се качуваше пурпурно црвенило, украдено од некое зајдисонце. Среди тоа црвенило, среди тоа зајдисонце се грееја коњските потковици. Ковачот постојано ги подбучнуваше во средината на зајдисонцето, сè додека и тие не ја добијеа неговата боја, додека не се изедначеа со него. Потоа една по една ги ставаше на наковалната. Над наковалната два чекана почнуваа да се среќаваат и разминуваат и од тоа продолжено среќавање и разминување одново поцрнуваа

железните плочи. Држејќи ги со клештите, како со дебели селски прсти, ковачот ги пренесуваше кон дрвеното копанче со вода и, откако ќе ги мушнеше во неа, таа почнуваше да се набира испуштајќи меурчиња што шумеа, небаре кога се гази по паднато есенско лисје од букова шума. Над меурчињата се креваше пареа со боја на самрак што го распретуваат вечерни лилјаци. Пареата му ги подзатвораше трепките на ковачот, му ги замрежуваше очните белутраци.

Откако се издиши ковачкиот мев, откако се собра, жарчињата почнаа да намовнуваат, облазувајќи ги некаква слана, некаков воденичен паспал. Ковачот ги собра остинатите плочи, и, на менгеме, им ја даде последната форма со лице на стапало од коњско копито.

Надвор коњот од Кузета Кузмана замавнуваше со главата, тупкаше со нозете, кое од нетрпение, кое од налетот муви што го облетуваше, кревајќи се и спуштајќи се, заедно со неговата опашка.

Кузе Кузман се доближи до коњот, го удри милозливо по вратот и му ја разбранува гривата, како занишана 'рж на ветер. Потоа раката ја прошета по сртот од 'рбетот, ја слизна, надолу, кон свиокот од задната нога, и, подметнувајќи го телото под мевот од коњот, му ја поткрена ногата. Коњот ја сврте главата кон назад и со мирен, но прашален поглед се загледа во грбот од својот стопан.

Коњот гледаше во Кузета Кузмана, Кузе Кузман — во босото копито, испоткршено по своите веѓици. Ковачот се доближа со сантрачот и почна да го рамни копитото, според мерата на една од плочите. И плочата ја закова на копитото и копитото одново ја допре земјата. Ја допре со кованата обувка, тупна двапати и потклекна.

Играорците ја прекрстија десната нога зад левата и, и тие потклекнаа. Всушност, тие клекнуваа пополека, сè додека не ги допреа колената до земјата. Така земјата им доаѓаше поблиску до срцето. Дали од земјата или од срцето им јурнуваше пламен

низ жилите, им ги разодврзуваше дамарите, им ја пригустуваше небеската светлина во очите. Ковачкиот оган што истлеа сега беше завален во нивните споменарски срца. Свирката им го раздуваше, го потспотнуваше.

— Ех, бре, Кузе Кузмане, — издишуваа старците, насобрани околу орото — уште ли ќе се превиткува земјата под твоите стапала?

— Кај најде само сила — продолжуваа да мрморат неговите врсници — кај насобра толку сила, кога до вчера му ја разневидуваше постелата?

Во срцето на Кузета Кузмана беше собрана тежината на сета земја. Тој требаше да ја поткрене и да ја потпре на истите нозе, на истите колена со кои ја допре.

— Ќе ја поткрене или ќе го прејати, ќе ја додржи или ќе се урне со се неа — се прашуваа неговите врсници.

Кузе Кузман ги оптегна старите тетиви што му ја наживуваа, што му ја враќаа силата и, полека, сунејќи му како гласот од гајдата, почнаа да го враќаат нагоре, кон небото. Кога се исправи, ги отвори очите и виде дека земјата пак беше под него, но тој сепак ја поткрена нејзината тежина.

Кузе Кузман потоа тргна кротко, одбирајќи кај ќе стапне со нозете. Со таквите чекори тој, всушност, сакаше само скришум да се одмори. Гајдацијата одеше пред него и, свирејќи само со долниот ред од прстите, како да сакаше да му го расчисти патот по кој требаше да помине. Тоа, Кузета Кузмана, го потсети на жетвите, кога житото требаше да ----- се одземе на нивата. И свирката го одведе на она жнеење што го запамети најмногу:

Сонцето беше длабоко навлезено меѓу жолтите стракови и нивната сенка ја мешаше со неговата. Српот одеше пред него, дружејќи со неговата воздишка. Заграбуваше ракатки класје и му ги подаваше на српот што ги диплеше во топли созвучја. Потоа се исправаше и зад себе ги редеше во рамни положии.

Гледајќи во полозите се секаваше на потполошките во чии гласови беа подвртани сите страни од полето.

„Поле ко поле, полог ко полог, потполошка ко потполошка“, си мислеше Кузе Кузман и одново поднаведнато трчаше по житното класје, кое, како да сакаше да му избега, и одново се исправаше, префрлајќи зад себе ракатки од шумно жито. Српот свиреше во допирот со секоја сламка, со секоја стрнка од стрнната нива, пред стрништето.

„Стрнки ко стрнки, стрниште ко стрниште, стрмна нива ко секоја нива“, си мислеше и пак се наведнуваше и пак се исправаше. И на едно такво исправање, некаков блесок, некакво земно сонце го џишна во очите, го подзамижа и го задржа простум високо над класјето; тоа на една подалечна нива во едно женско огледало беше фатено сонцето и испратено до неговите очи. Тогаш тој не знаеше кој му пушти сонце и огледало, но не потера многу време кога дозна. Девојката беше му се јавила и ноќта кога се сонува на постела од папрат со нишани од три моста под подзглавјето. Подоцна нејзината рака веќе не држеше сонце, туку гореше во раката негова.

Играорците со рацете се водеа и закрепуваа.

— Сега нема жена — раскажуваа неговите врсници. Му умре пред три години и затоа дури сега се реши да изигра на оро. А изболедува по неа, пресвисна човекот, одвај се крена од постела, и, може сега игра и за неа.

— Де, бре, држи се, Кузе Кузмане, му велевме тогаш, му велам јас, му вели оној, му наспомнуваме сите, кој не му беше нему пријател, ама тој се заделил и саде нè гледа, така, ко од навала; опули се во еден, ајде сетне во друг, тики пак, отпрвин во сите со ред, како што седевме така околу неговата постела, како што му дававме понада со зборови; и ништо, ни црна ни бела. Бре, мајката, си велите ние со очите, ту, бре, мајката, од жал човеков ќе отиде по капата, ќе ги оптегни одалата ...

Кузе Кузман ги прекрстуваше нозете, тргнуваше, се повраќаше и, кревајќи ја главата небаре да размислуваше како може со еден чекор да се изоди земјата.

— Кураж, бре, човеку, цувап, бре, Кузе Кузмане, не е првено умирање во селово, ако е за така сите сме за кон таму тргнати, ама ако сите умираа зарај умрените, ќе немаше сега кој да се роди, ќе немаше кој да раздаде за нивна душа, ќе немаше кој да им запали свеќа во камарчето, ни кој да им отпее простена молитва, ни кој да ги поприкаже за арно, за лошо; немој така, лебати, му наспомнуваме: кој со зборои, кој со очи, така со опулот...

Играорците, загледани во чекорите од Кузета Кузмана, одеа по неговите стапалки, ја повторуваа играта негова.

... И така едно време, се поткрена на лактите, ја потпре главата на сидот, се загледа во нас како тогај првпат да нè видел и почна да зборува: „Кај ми е мојата Невена, кај отиде што се забави, како ќе ја темнам сега без неа, ајде кажете ми, ако знајте да ми кажите, зошто печалев со години, зошто ме врнеа дождови, зошто ме лаеја кучиња и горештини, зошто ме касаа вејавици и подноктици, за кого купував нивје и добиток? ...

Потоа се заврте кон таванот од собата, се загледа во една пајажина, и, како скаран со умот, како никој да нема покрај него, почна да си шепоти самиот со себе: „Господе, еден и далечен, ја угасна, што ја угасна, свеќата нејзина, ама зошто не ја угасна и свеќата моја, зошто не нè викна заедно кај тебе“, си шепотеше, така, Кузе Кузман и по една солза му се навираше во очите, по една мала солза му светнуваше во очите, сосема мала солзичка, небаре одвај измолена...

Кузе Кузман молеше нешто во нозете, нешто во колената, нешто во своето дишење, сакајќи со нив да ги навезе или само да ги покаже сите движења во воздухот и водата, во водата и на земјата.

... Да не му избегаше синот, сигурно ќе му беше полесно, барем ќе имаше со кого да седне на трпеза, барем гледајќи

некого како јаде и нему ќе му се сојадуваше, зошто ја капеше младоста по Влашко, во Солун, па во Стамбол и каде не, враќајќи се дома само за да има деца и имаше, имаше повеќе ама дружите му изумреа, (некое од треска, некое од чара) му остана само тој што му избега во Скопје, не се врати ни за закопот на мајка си; не било за да биде...

Кузе Кузман скокна, се заврте, или тој се заврте или земјата се заврте околу него и на гајдацијата му дојде некоја милина во погледот, некоја бистра радост му ги оплакна образите и прстите што му играа на сурлата од гајдата, како ждребиња што втрчуваат во питома, пролетна, утрина.

... Бами тој порано, не порано, туку секогаш, ду-ри не му повена Невена, како да го фрлеше пак на нозе ќе паднеше! ...

Кузе Кузман се исправи на една нога, замавна со десната рака и го удри небото, наведнато над главата негова.

... Го изгриза жалта по неа и тики сетне, како зашметкан се шеткаше од соба в соба, ги отвораше ковчезите од Невена, ги пофаќаше кошулите нејзини, сајата срмена, ракавите везени, скутниците, гушарињата, ги допираше кривко и срамежливо, како да беа на неа облечени, знајш тој, освен облечена, никогаш инаку не ја имаше видено, така беше тогај, во времето наше: потемница ќе се побараш, потемница ќе се одбараш; од глуждовите, под колена, до гушарето, под гуша, женската снага беше непозната, ко држава невидена, а не ко сега: а ти негде голем, а таа сегде гола.

Од лицата на старците се креваше некое есенско облаче, некоја осојна магличка.

... И многу добра му беше, со години одделена, ама кај ќе тргне — клепките ќе ги навали надолу, од врвот на опинците обуени — опул подалеку не одел, а не ко сега: ти ќе викнеш, таа ќе те викне... Затоа и толку ја изжали: ќе ја оставеше работата и ќе излезеше на чардак, загледувајќи се насекаде со надеж дека ќе се преметне од некаде, дали од на нива или од на вода, не верувајќи дека таа веќе немаше од каде да се врати. Не го

фаќаше ни место ни сон, ни леб му се јадеше, ни вода му се пиеше и сè само наслушнуваше нешто, од некаде. Ќе рикнеше добиток и веднаш помислуваше дека по неа рика, дека бара храна од рацете нејзини, како што бараше и тој ...

Кузе Кузман се пушти од орото, ги рашири цете, како да сакаше да полета, се сврте и пак фати, поведувајќи го орото со кротки чекори.

... Напати шеткаше по нивчињата, мислејќи дека таму, некаде, ќе ја сретне, или само ќе ја здогледа, зад некој свиок, во некоја никајца, зад некоја меѓа или бразда, зад некоја босилкова мишка, знајш кај нас босилекот е цвеќе на мртвите: со него ги испраќаме, со него ги посетуваме, си ги приспомнуваме може миризбата на босилекот извира од мртвите, може нивната душа издишува од него, нејсе — како и да е, ама Кузе Кузман, освен во тагата, нигде не ја сретна Невена, никаде не ја најде, никаде не ја здогледа ...

Кузе Кузман, рамнејќи ги чекорите со рекамот на гајдацијата, се враќаше од минатото, се спријателуваше со свирката, а преку свирката со светот и со сета вселена.

— Ех, бре, Кузе Кузмане, на сите ни ги досегна срцата, на сите ни ги разбодина, а кој веруваше дека пак ќе најживиш, сите мислевме дека и ти ќе го свариш гравот црквински — гласно си зборуваа неговите врсници.

Гајдацијата, подаден со устата кон дувалото од гајдата, ги полнеше образите, ги ширеше како зрење на ресенски јаболка и потоа, испуштајќи го дувалото, ги стокмуваше усните, ја поткреваше главата нагоре, како кокошка кога пие вода, и така, подзамижан, го облазуваше некоја милина, му шеташе скокотливо по снагата и тој почнуваше да тупка со нозете, како што тупкаше и со прстите по мрморците од сурлата. Беше толку замаено разгален што се чинеше дека меѓу неговите прсти се преточкува светот, дека тука се одсива сета природа, прегрната со вата воздишка. Оти голем беше патот на свирката, поведена од здивот на гајдацијата и видена меѓу нозете на играорците,

напишана на нивните лица, во нивната мачна радост. Сигурно ја довел од некоја летна горештина, кај што сè од сешто се раѓа, кај што сè од сè летнува, кај што сè за сè некој некому му зборува, кон некого се обрнува.

И гајдата има свое обрнување и можеби затоа гласот Ы беше толку возбудливо тажен, небаре на расплакано дете што го грешило патот за дома. А можеби гласот беше од блекањето на јагнето, од чија кожа беше направена гајдата (порано се правеле од јариња, но сега немаше кози, та затоа немаше и јариња, како што ќе нема и гајди во селото, затоа што ќе нема и луѓе во него) и тоа блекање е запаметено од пасиштата, од чистите воздушни струи по ридовите, од симнатиот клопотарец, чиј звук сè уште се провира меѓу тревките, прескока преку водите и се враќа во кожата од јагнето (што е превртена и штавена), ја посетува неговата празнина и, со припомош на прстите од свирачот, одново излегува низ отворите од неговите нозе, мислејќи дека така повторно ќе прооди, повторно ќе Ы се врати на слободата што го уби.

Орото веќе се ближеше кон крајот. Некои од старците, оние што имаа покревко срце, веќе се отпуштаа, бришејќи ја, опакурака, посната пот од своите варосани лица и збираа душа, како рибите што ги исфрлаше реката кога в планина наврапито ќе се стопеа снеговите.

Кузе Кузман клекна уште еднаш, ја стави едната нога зад другата, се исправи полека, се заврте, ги забрза чекорите и наеднаш се втурна напред, не подзапирајќи никаде, го затрча сето оро и тоа тргна како скината речна вренгија, како испуштена виулица и исчезна некаде далеку кон шумата и полето. Играорците запреа, но орото продолжи низ просторите што излегуваа надвор од селото. Гајдата писна и се истиши, како вчера мевот во ковачницата. Заврши вршењето и вравот на вран коњ некаде го снема. И Кузета Кузмана го снема. Откако се пушти од орото, нога пред нога, си отиде дома и пак падна в постела.

Вечерта камбаната кажа: Кузе Кузман си умре, олеснет и во душата и во телото кои им ги подели на небото и на земјата. Ако е за право: никој не виде со што отиде и што му однесе на небото, но за сите беше видно дека телото **И** го остави на земјата.

Берово летото 1969-73

ШУМИ И ВОДИ ПРЕД ТЕБЕ, ВИШНИ НЕБЕСА НАД ТЕБЕ

„Берово е било там, кај последната кашта. На луѓето од Петричките села и од нашите, од колибетото, допаднало им се местото (за ајдукл'к ли?!) и почнале да се берат. И завикали го Берово“¹.

Луѓето од Малешевијата, сиреч Малешевци, се најзаљубените луѓе во својот роден крај. Тие дури и во своите бегства и селидби не фрлиле со камен по него, не му го свртиле сосема тилот. И, сигурно, не би признале друг крај на светот, кога не би знаеле за својот. Без него светот би бил многу посиромав и би немал убавина за споредување. Малешевци се секогаш со него, тој им е показалец во размислата и тие, и кога не го гледаат, го носат како дијамант во тажната душа, како блесок од некоја далечна ѕвезда, видена на плачните очи од јуовските срни².

Ќ се доближуваме на Малешевијата, преку Огражден, и таа ја отвора својата звучна мапа од небеса и води што се сливаат во нас, што се завируваат. Соговорникот, со кого патувам, насекаде открива по нешто што свети одблизу за да биде повидливо нашето патување. Тој се воодушевува од тоа и, цел пат, настојува да дознае дали и јас гледам како него, дали и јас можам да го откријам сето тоа што му го храни и закрепнува воодушевувањето.

1.Берово, како поголема населба, се формира кон средината на XVIII век и, според некои, името го добива по боровата шума.

2. Во 1962 година шумскиот инженер Михаило Пехчевски, во месноста Јуовец, над Берово, оградува триесет хектари шума и во неа создава резерват од 44 срни, со посебна грижа за нивна заштита. Но по неговото заминување од Берово, во 1965 година, срните се, речиси, набрзо уништени.

Ако забележи рамнодушност станува несреќен, сневеселен, и веднаш се зафаќа да измени нешто во пејзажот, да суреди нешто во сликата. Неговиот обид потсетува на калемење растенија, на наводнување градина, во која се слуша растењето на зеленчукот.

Истрчува, се разработува:

На дрвото што наумило да префрли сенка преку патот, му ја додава и сенката своја што ја гледа како заделен одек, од некоја помината ноќ, му помага во намерата, му нуди послободно поведение во просторот.

Разградува и гради:

Ја поткрева чатијата на небото и ја препокрива со светли и верни облаци што ќе ја пропуштаат сета убавина на непознатите вселенски далечини. Сака сè тука да почнува, и сè тука да завршува.

Преправа, дополнува, завладува:

Од него започнува потребата за светлина и сонцето го сметнува на пониско, му одредува правец на движење, го приспособува да грее по желба.

Ги скорнува птиците, ги извишува, небаре камчиња од присојна плиска и им ухнува и цел и леснина во летањето. И тие ги отвораат крилјата, пафтаат, заедно со неговите трепки, заедно со неговиот поглед, а секогаш малку пред него, како радосни вестителки, како препорачано здравоживо.

Изнаоѓа нови пространства и над тие пространства го пушта да тупа неговото срце и да лебди неговата душа. Тие стануваат нивна преградка, нивно време и времетраење на денот, нивен врв и врв на сите височини. Веќе е сосема невозможно да се открие на колку места е одеднаш и во колку длабини слегува, како утро на наред гумно, среде селска постела.

Тој стасува насекаде: во мовта што му прилега на дробен тутун, во задоцнетиот никулец од шумската пеперуга, во потплашеноста на лисјата, во мрmoreњето на водата со која се спојува, во разбаботените бурјани што слегле за подајпоземи

над поточните крајбрежја. Мислиш дека и она што не е негово е сместено во него и дека со неговата воздишка дише сета планина. Тој и во нејзиниот длабок мрак внесува видливост, доволно за да се открие што се работи во неа. Ту е нејзино стебло, ту ги допира стеблата нејзини, наговорувајќи ги да го извикаат и недопреното темно подземје и да ни го понудат како затаено наследство од некој што бил пред нив и пред нас тука. Сè крај него станува употребливо и корисно оти секаде пронајдува убавина со која му се радуваат очите. Како да го нашол првиот збор со кој ќе објасни дека тука и лебот со леб се јаде, дека постелата е најтопла, а сонот лесен и без лоши соништа што се следат во продолжение. Крај неговиот поглед хоризонтот постојано трепери од возбуда, која, ако не е тој тука, ќе нема кој да ми ја објасни.

Соговорникот најдува време да се пофали и со новиот пат што треба да се асфалтира за да го смали растојанието кон вечната љубов, и за вештачкото езеро што го замислувам како студена стоногалка што прета меѓу борјето, во преграденото корито на реката Ратеска. Во сè се вмешува и подлетнува, губејќи ја тежината на своето тело, како непотребна во доживувањето на својот вилает. И ме испитува со погледот, ме прашува со очите: дали треба уште нешто да се додаде, да се дополни, за да ни се изедначат чувствата кон неговиот роден крај за кого смета дека е роден крај и на бескрајот. Јас бавно се привикнувам на неговото приближување и молчам за да не расипам нешто во него. Молчам, како жените овдека што молчат кога, пред изгрејсонце, одат да го видат својот мртов роднина во шишето со бело вино, оставено одвечер на гробот од умрениот.

Соговорникот одново се обидува нешто да измени и да те спријатели со таа измена. Ти тоа не го гледаш, зашто главата си ја кренал нагоре, и небото те задржува на својот вечен извор што ти ги налева, што ти ги преполнува очите со светлосна црвоточина од која тешко се ослободуваш. Зашто потоа долго

време ја бараш земјата и небото и тесните сончеви патеки ме-ѓу рапавите кори на дрвјата, меѓу процепите на папратта, но сето тоа ти се открива без јасни рабови, како да го гледаш во заматено огледало, како да ти се мрешка на дното од некој бунар, од некоја длабока вода. И тогаш стишниот вид те тера да размислуваш дека сите предмети се враќаат во една заедничка материја, во својата тесна целина што се мачи, бранејќи се да не претече од својата разбуричкана самостојност. Ти се смешуваш во нејзината одбрана и ги триеш очите, удираш со клепките, го растеруваш повесмото од облакот во нив, како да дуваш во нарасено изворче и одново ги здогледуваш цврстите линии на дрвјата и, меѓу нив, далечните колиби пред кои се уриваат грмади овци и пред овците кучиња што подлабнуваат, фаќајќи муви во воздухот. Свонењето на клопотарците што доаѓа оттаму те присилува да го разбереш како олеснувачка издишка на пределот.

Се отчипчуваме од шумата, И се украдуваме заедно со нејзиниот копнеж за нови подножја или за нови врски со височините. Берово ни се покажува на меѓата од топлиот и влажниот воздух, меѓу оној што слегува од шумата и оној што се искачува пругоре реката Брегалница; изронува од skutot на сопствената магличка, од сопствените испарувања и се поткрева со куќите, со овошките. На покривите од куќите се одразува и скриената боја на сонцето и тука сета божја светлина се учи да ги одменува нозете, да клекнува и да поскокнува, да трча и да потсвирнува, да се тегави и да фрла клоци задници. Гледаме: прозорците подзинуваат од таа тежина и испуштаат миризба од болно с'скање на пиперки што се печат. Веќе завлегуваме меѓу куќите и се замешуваме со превртливиот воздух што збива пред вратите, совладувајќи новите навики на летото.

*ДА МОГА ДА СЕДНА, НЕМА ДА СТОЈА,
А ДА МОГА ДА ЛЕГНА, НЕМА ДА СЕДА.*

Под милозливите сенки од липите и дивите костени пред градската кафеана „Солун“ се распрашавме за човекот што издава соби за одмор и ноќевање. Келнерот ни објасни дека тој човек (портирот) е земјоделец и работи в поле, дека гостите ги чека на автобуската станица (еднаш претпладне, а најмногу попладне), дека кога не ќе открие гости кои немаат роднини во градот, одново се враќа в поле, и дека ненајавените гости можат да го најдат само надвор од градот, на некое од неговите нивчиња.

Седнавме на една од слободните маси пред кафеаната, под милозливите сенки од липите и дивите костени. На другите маси се играа карти и се пиеше мека ракија од црни сливи. За да не се краде во картањето играта ја надгледуваше дежурниот милиционер. Пладнето нè удираше во ноздринките, го чувствувавме како гушаре што нè расквасува под гуша и имаше многу сличности со пијаните здивови од играчите на карти. Солта од потта го задеваше нашето сеќавање, нè потсетуваше на морето на чиј брег се наоѓа најмечтаниот град; градот за кого толку многу луѓе копнееле и прекопнувале и, кога прекопнеале, кафеаната ја крстиле со неговото име.

Човекот што отвори три деветки побара нова ракија и две локумчиња со ореви. Едното локумче беше за жената што го чекаше, него, да стане.

Жената го потсети дека не дошла да јаде локуми, туку да го викне за да ја варосаат гостинската соба.

Мажот се обриша под носот и ја замоли да приседи, за да му ја држи среќата, да му го чува зарот.

Жената, гледајќи во мешањето на картите, одговори дека би чекала, но собата не чека, зашто таа не може да се вароса сама.

Мажот, лигавејќи ги прстите за да дели карти, И предложи да ја донесе пред кафеана собата, да ја донесе пред кафеана или да И телефонира да дојде, тука да ја варосаат.

И додека жената се мачеше да објасни дека нема од каде да телефонира (зашто во единствената јавна говорница пак легнал да спие фатениот Стојан Клеканè, кому не сака да му ја растури попладневната починка), на луѓето, околу масата, им се преполнуваа устите со ракија и подигравно кикотење.

Мажот, делејќи карти, и не гледајќи воопшто во жената - Ы отчита блага заповед, дека штом е толку сожалива кон фатениот Стојан Клеканè најдобро ќе биде ако сама си отиде дома, и ако сама си ја вароса собата. И уште И рече дека гостите што доаѓале во таа соба, најчесто биле нејзини роднини и дека таа во собата многу повеќе влегувала од него.

Жената само стригна со клепките и повеќе ништо не пререче. Се исправи со неразбирлива насмевка и, издолжувајќи го лицето, подбакарисано од сонцето дури до зад ушите, му испрати мунса³ над главата. Тој кога забележа дека жената не е до него таа веќе ја преминуваше долгата и стрмна улица по која слегуваше и еден трактор натоварен со борови трупци.

Жената се оддалечи, заедно со загушливото брчење на тракторот, но со тивки чекори, како да газеше со стапалките на денот што се повлекуваше.

На една друга маса само се пиеше и гласно се раскажуваше за свињарот што го нашол златото скриено од Германците кога се повлекуваа од Грција. Раскажуваа и за тоа: во колку банки го пренесол, кому му купил дребонг за осумдесет милиони динари, носејќи ги парите во искината селска торба и раскажуваа за влачарницата и тракторот што веќе се негова своина и раскажуваа дека сепак ништо не се изменило во неговиот начин на живеење, дека сè уште одел во искинати алишта и се хранел како и порано, кога ги пасел свињите, и дека оној што не го познава, одново би го сожалувал. И раскажуваа уште нешто во врска со златото, ама тоа не беше за неговото злато, туку за она што се јавило, како „златна грозница“ што ги зафатило сите мажи кои изгубиле на карти или имале долгови за враќање и дека некои од тие нови трагачи на злато купиле и детектор со кого пребарувале под секое осамено дрво, кај

секој повидлив камен во полето и под прагот од сите цркви. Раскажувачите отпиваа од чашите и, по секое отпивање, им се смалуваа црнките во очите што им блескаа како светулки, долетани од златниот куп на свињарот. Потоа им паѓаа главите, запалени во образите, и тие ги поткреваа со рацете само кога имаа што да кажат, а најчесто кога не се слагаа со она што го кажале другите. Едни доаѓаа, други стануваа и, земајќи залет за да тргнат, се истанчуваа како кандила на ветер. Целта им беше секогаш незнајна, и обично го грешаваа правецот кон неа. Храброста им се прошируваше, патот им се стеснуваше: Гледајќи во луѓето, наеднаш помислуваш дека тие ниту седат ниту стојат, и тогаш се присетуваш на туѓите зборови: „да мога да седна, нема да стоја простум, а да мога да легна, нема да седа“.

Чинам дека тоа беа зборови од оној што се обложуваше дека ќе изеде жива риба „за една голема чеша ракија“, од оној кој откако се сети дека риба не ќе може да најде, облогот го префрли на жива глава од помладо јагне, додавајќи притоа дека би си ја изел и сопствената глава кога носот не би му бил постојано завирен, и кога би знаел со што ќе ја испие ракијата потоа. Луѓето се смееја, мрдајќи ги грлените јаболкца и, при смеењето, целото лице им стануваше невидливо од устите. Сметот им секна, кога човекот што седна меѓу нив, со гола рака извади змија од пазува и ја стави на масата како нем сведок на облогот.

¹³. Мунса: благ прекор, незлонамерен подбив или клетва, изразена само ео испуштање на раката во правец на оној на кого и се однесува; нешто кое, кажано со зборови, би значело: натема те, да не пукнеш, недовркнат, палавко, да не умреш и тн.

Змијата, уплашено, ја помрдна само својата средина и на нејзината темна кожа, како да се помрдна мракот од ноќните дувла и длабки, потсетувајќи на постојаната вечност од човечката омраза; на омразата што нè цери за да нè турне во поголеми страдања. Луѓето гледаа во змијата, онака како и змијата што гледаше во нив. Човекот се насмеа со задоволство што се потпира на туѓиот страв и очај и одново ја свитка змијата, ја пикна в пазува, како црквинско колаче дадено за душа и — си замина.

Пладнето веќе го подјадуваа издолжените сенки од липите и дивите костени што насираа во „Солун“ одкај Бричките и, пребројувајќи ги луѓето, се префрлуваа преку куќите, како преку граница што се префрлале комитите и војните, уплашените жени и оружјето, децата и добиците.

ПРАВИМ ПУТЕМ КУЌИ ДА НЕ ИДЕШ

„Четиринајста година сите бегаа од тука, а на нас ни е блиску границата, имаме дел од Берово зад граница, колку двајсет колиби останаа под Бугарско. Е, па сите бегаа и јас бегах на там, без никого да питам (мојот башта беше мирен човек). И там ме един мој крштелник, Кочо Дујаков се прекарва, однесе каде него. Полно свет скитаа натака — натака и он, ка ме виде, пита ме: — Татко ти, дека е?

И јас кажувам оти е во Берово. И он почна да се чуди. Виде оти мојата е детинска работа и чува ме два-три дена и после тргнаме на пазар (има едно место, се вика Турици, тоа е близу Петрич, таму саем се собира) и ојдоме там, на пазаре, ама каков план ми тура — не знам. Тоа, Кочо поврзан со Сандански, сите поврзани, (Сандански, се речи, по име знаеше сите во Берово) и одведе ме каде него.

Сандански седеше, така, на един стол и стана, прегрнаа се сос тоја Кочо и пита го:

— Од дека това момченце водиш?

Му вика:

- Од Берово.
- Има ли некој жив?

Вика:

- Оште башта му е жив, они, другите, измреа.

А они са умрели па од една афера под команда на Сандански; тува убија един — Сулејман Чауш, убиват и други Турци и за това наша куќа највеќе пострада. Били са вмешани деда ми и чича ми (башта ми е бил помирен, не бил туа и само он останал като слободен) и чича ми дојде скапан с ќотек — умира, дедо ми живеја до дванајста година, ранет беше и сакат беше.

Е, пита Сандански, саа:

- На кој е това дете?

Кочо му вика:

- Еми, од Мановци.
- На кој?
- На дедо Коте, внук му е.

Помисли, помисли, обрна тефтеро и вика:

- Ацев или Колев?
- Колев.
- Аа, вика, тоја е, вика, поситнијо.

И испитува ме што терам там, Кочо му расправа, јас м'ча.

- Е, вика, арно, арно, еми дека ќе идеш саа, пита мене.
- Ке ида на Бугарија, ќе ода на школа.
- Е, оти, нема ли школо там?
- Е, има, ама до четврто одделение, повеќе нема.

Извадува, дава ми тогашни 150 лева и нарижда на тоја Кочо да ме води во Бугарија и одводи ме, ама гледа јас по ист пат ида — се врштаме.

Питам го:

- Еле, вчера заминаме на тува?
- Ами, заминаме.

Дојде ми на умо оти ќе ме вршта на вам и пак питам:

- Ами дека ќе идеме, саа?

— Ами, вика, ќе си идем по задна дира.

А он соопштил на башта ми, излази он на границата (ливада имаме там) и предаде ме. Повиках малку, ама ме доведоа тува.

Това биде четиринајста година. На завршетокот на истата година фатија башта ми — војник на педесет и некоја година. Немаа кого да караат, сè што е за војник избега и само седам души од цело Берово ојдоја тогај. Само мирните човечи като башта ми.

Откарува го него војник и јас си останах без ни- кого: мајка немам, татко немам. Една баба остана ...

Петнајста година дојде Алеко Паша, тој што уби Тодора Александров. И дојде Илија Коларов, Ангел Коларов и дојдоа многу ...

Еднаш направија и собор горе. Собраа цела Малешевија. И се држа говор там. Тува беа и тие и тие. Туа беше и Тодор Александров, туа беше и Протугеров, Димитар Влахов, Тодор Паница... А ние кој ка не фанат, некој по канал, па леле мале, јака му душа ако не иде. Тодор Паница цело време само седи и поглежда натака — натака. Они си думаа: и Александров држа говор и Димитар Влахов дума. Накарува го и него да држи говор, а Паница вика:

— Това е македонско дело и нека го Македонците прикажуват! (Он Бугарин, а поарен Македонец од другите).

И одржа се говор там: демек нема врховисти, нема централисти, нема това, нема онова, не искаме ни Срби, ни Бугаре, ама они са гледали само да ги воведат сос них, а после — па си е та песната: да се мамат, да се убиват. И така стана.

Това време беше најлошо туа, во Македонија. Гонија нè и српските власти. Мене ме затворија. Осуден бех да лежа дваесет години. В струмичкие затвор бех. Ама некако се спасих. Лежаме осам месеци. На пуштането се погоди един Хрват и вика:

— Е, мој дечко, волим те као сина. Имам ист син како тебе, вика. А попио сам баш сто кила ракија од тебе.

(Мене од тука ми праштаја ракија, а јас давах на них ракијата).

И кога ме пуштија, он ми вика:

— Правим путем куќи да не идеш.

И тогај разбрах оти е пријател.

Да, после, сме се крили, да дојме туа, а по патиштата, разбрахме од кирајџиите, оти питали џандарето— дали сме поминали. Сигурно ќе не убили. А од друга страна — кумитите, па и они чекали да нè убијат. Само не са погодили пато да си олеснат пушките. Бар на едно место да са чекали побрзо да им мине чекането.

Дојдох тука и писмо добих: „Да бегаш од тука оти ќе те убијат!“

Каде да бегам? Немојш да одиш ни во Бугарија, ни во Грција, ни тук да останеш, секаде гонат. Ама јас тука бех малку посигурен оти жената ми беше од фамилија на тоја странка од кај Србјето“.

КОРЗО

Додека раскажуваше старецот Евтим, стрмната и долга улица крај кафеаната, постојано се исполнуваше со нови луѓе, со нови и подновени, кои го збогатуваа самракот со кир и стара пот, со насмевки и намирисано ветерче што се утареше меѓу нив, како залидано живинче. Гледајќи во луѓето нешто постојано воодушевено те изненадува, дали убавината или високиот раст на беровчани; растот кого го доживуваш како натпреварот (во височина) меѓу буките и борјето што слегле до над куќите, испуштајќи смола и шишарки. И тогаш ти се јавува мислата што си ја чул некаде, од некого, дека луѓето се онакви каков што е и растителниот свет, од кого им започнува и љубовта и омразата.

Луѓето одеа до некаде, се враќаа пак до некаде, се вртеа еден кон друг, си намигнуваа, се штутеа скришум со погледите, се одмеруваа, се поздравуваа. Беше тоа време на гледање, во време најмалку што се гледа.

Се шеташе машко и женско, големо и мало, здраво и болно (болните — за да не **И** веруваат на болеста) и сите си завидуваа: малите на возрасните, дека не се големи и јаки, возрасните — на малите, зашто им го враќаа минатото што не се враќа.

Се шетаа дрводелци со наспичоци под ноктите, со чувство дека газат на деланки и дрвесина и дека по трага им одат сенките од пресечените стебла.

Се шетаа ученици и студенти, чии разговори потсетуваа на полагање испити, на учење формули според кој го управуваа и чекорот и чекањето.

Се шетаа берачи на рибизли и малини, на боровинки и џанки⁴ со оставени пораки крај зовриените комини од кои ќе се распреде сребрениот конец на ракијата што ја зголемува радоста при раѓањето и оплодувањето и што ја оддалечува тагата, што ја обезвреднува смртта.

Се шетаа службеници, судии и даночници, сомнителни трговци и мајстори, сите следени од назорливи погледи, како од месечина низ ветрени гранки.

Се шетаа продавачи, чевлари и шивачи, фурниции и месари, со незавршени порачки, а сепак убедени дека без нив никој не би шетал, не би претал. Се шеташе и една количка и во неа дете-пеленаче што гледаше, нагоре, кон галежните очи родителски, блеснати како ѕвезди над неговото меко главче со обетка на увото⁵.

Се шетаа и родилки кои децата им ги оставиле на нивните баби и тие, цела вечер ќе им подаваат храна, што првин ќе ја цвакаат со своите голи вилици, додека децата ќе подзинуваат со млечните устиња како непролетани врапчиња.

Се шетаа љубовници со нескротлив нагон во дишењето за да ја пополнат изгаснатата страст од животот на умерените.

Се шетаа веселници со празнична свирка на усните и насилници кои, продавајќи силина, бес и божја напаст, се надеваа дека така ќе бидат најмногу забележани.

Се шетаа пијани во кои одново превираше овошното лудило, разлагајќи се во нови (излишни) течности.

Се шеташе и оној што прашуваше дали му се отворени очите, зашто веќе не гледал или не догледувал, и оној што му кажуваше, дека можеби раки јата му го скусила видот, та не го остава и со отворени очи да гледа. Се шетаа луѓето, се среќаваа, се разминуваа и здивовите си ги мешаа со правта и заталканата миризба од бозјето зад куќите, зад оградите. Корзото личеше на распретан мравјалник, на удрено саќе пчели, на востанат народ, на стечена суводолица. Улицата се превиткуваше, мрдеше како да чука жила од некој дрвар, од некој жетвар, како да игра веѓа над око што претскажува нов ден, нова навака.

4. Цанки — црни сливи.

5. Обетка носат машките единици на чии родители не им траеле порано децата.

НА ПЕТЛЕЦ⁶

Новиот ден нè поведе по црвеничавиот и прашлив пат на раскомитеното⁷ Русиново. Во него влеговме, внесувајќи многу наред и љубопитство, небаре со нас да го доведовме и духот на Никола Петров⁸, кој се повратил по нешто што беше го заборавил за неговото друго време, за другиот свет. Селото се отвори, се рашири, за да можеме уште на влегување да излеземе, да го изминеме и ние го оставивме зад нас сето разграгорено, разлаено, раскракано.

Се искачуваме, прекутрупа нагоре, по стапалките од Дамета Груев. Тежината што сакам да ја изнесам, до местото каде што го стасува куршумот, ја чувствувам како длабоките намети на снегот што го сопкаа, што му ги враќаа чекорите на ранетиот војвода. Го гледам со очите на неговите другари кои му помагаат, а тој ги моли да го остават насам со гробот што му се доближува, како најверен јатак, насам со смртта во која сè се измирува и насам со болката што го клука, што му ги замрежува очите, што му го запира дишењето, што го пеплосува, гламносува. Другарите му ги покажуваат солзите во кои полека остинува, полека се снижува и ги напушта. Потоа ги бришат очите и со нив го испраќаат додека **И** се доближува на земјата откривајќи, како од тоа доближување му станува многу потопло. Запишано името, а тоа тече, како да е мирото негово, а тоа збива во моето длабоко дишење. Јас му го следам патот и патувањето, но стигнувам многу доцна. Го наоѓам само кладенчето, на кое му е се вртам, се обрнувам, барајќи да се сретнам со неговиот поглед, запрен како облаче над шумата, за да ме одведе поблиску до него, до неговата задна помисла. Ништо. Ништо не досегам, ништо ново не се прелева во мене, иако се мешам со шумата, небаре врнежливо време со нејзините сокови. Неговата душа ми се задскрива под влажниот мрак на планината, гргори под водата што истекува од кладенчето и со дуљбија в раце, потајно и скришум

од мене, го бара местото од каде што го издедна смртта што ја подели со телото. Ми се натажува тогаш нешто длабоко во мислата, ме дожежува, како куршумот што ја урна снагата негова. И држејќи, потоа, полни грсти од студената вода, чувствувам дека држам истурени солзи од некоја сестра или посестрима. Ми поминуваат морници, ми намовнува кожата и ми пристудува, небаре засолнато парче мраз да ми се топи токму на дожеженото, токму на удреното место, околу срцето. Гледам кон гребените над Готен, кајшто клинка сонцето и местото не може да ме додржи. Уште не знам како да ја напуштам земјата, а веќе сум намислил да го изменам небото. Сфаќам дека пак ќе ме расплаче сонцето што го гледам како слегува за да ми ја одземе сенката под која седам, како лански снег, ранет од јаглики и кукурек. Го наведнувам погледот, поцрн од мравата што ја откривам во обидот да ми се искачи по ногата и го молам чичко Евтим да го преведе денот мој во еден ден далечен. — „За тоа сум чул од вука ми. Тогаш е бил од тука Глигор Шуманов. Он беше подвојвода на Герасим Огњанов од Разлог, Пиринска Македонија. И он е убиен од Тодор Александров, дванајста година, во Солун. Изненада е убиен, оти Герасим беше многу таква, решителен човек и, тука, во Малешевијата не е давал да мрдне врховист. Јако се е поставил пред сите партии: на Срблако'на Бугарл'ко, на Гркл'ко, толко е бил решителен. Е, па во Готенско сум чул дека од севте биле две чети, една врховисти, друга централисти и се кладили која чета ќе биде похрабра и за да се бијат испратили човек да каже на Турците дека на Готен има кумити.

И дошол е турски аскер, ама многу, и заградили четата. Севте е заграден некој Лефтеров. Он до лани е бил жив. Тоја е врховист. Видели овие, од другата чета, дека ќе изгинат заградените кумити и ошли да им помогнат. Прво ошол да спасуваат, мислја Чернопеев.

⁶. Местото каде што е убиен Даме Груев.

⁷. Последните одметници излегуваат за време на Колек- тивизацијата.

8. Никола Петров — Русински, војвода од Русиново.

Едните заградили Турците, а он заградил па нив. И така цел ден. Дојди Турци, загради кумитите, па дојди друга чета комити, па загради Турците. И ка се градили, ка се градили едни сос други, ама не мога да кажа убаво седам, или девет вериги е било. И там е било големо колене: не е се знало кој во кого пука, кого убива. Има убиено и многу тукашни. Едни са се борили за да не бидат на површина коцкарето, а други за да не бидат на површина торбарето. (Македонската организација ја викале коцкаре, а пак тија — врховистите ги нарекли торбаре. Коа се карали). Некои кажуваат пак, оти това е било за да се смират, да немаат те врховисти, те централисти. Да било едно. Но това обединение било лукавштина. По един месец пак загонија се“.

Седам, загледан во небото над Готен и тука ми закукува — раскукува селото Безгаштево во кое се среќаваат и разминуваат проколнатите патишта на гонетите и на прогонетите што гонат⁹. Седам и размислувам чија судбина да ја одберам за пријател. И пак гледам над Готен и пак гледам во чичко Евтим, во неговите танки усни што му се мрдаат ко буковите лисја, додека на кантар ги мери зборовите. Минатото е толку со него што се чини дека само со него живее и дека тој никогаш не се обидел да има своја иднина. Неговите зборови ме главуваат, безгласно да ги повторувам како свои, надевајќи се дека така ќе им го повторам животот на мртвите и дека ќе им го вратам мирот на прогонетите. Стануваме, се одделуваме од кладенчето, над кое е запишано името на Дамета Груев и, обспнувајќи се назад, насетувам дека и шумата сака да киниса по нас и дека некој ги затегнува нејзините дизгини, ги зауздува нејзините напори да тргне. Се оддалечуваме, но мислам дека нешто мое останува длабоко во неа, нешто кое, разделувајќи се од мене, се соединува

9. Некаде кон 1878 година од селото избегува целото македанско население, а се населуваат Бошњаци (прогонети муслимани од Босна и Херцеговина) кои подоцна во Балканските војни одново се гонети и иселени. Некои од нив, здружувајќи се со Турците од прогонети стануваат гонители на христијанското население.

со воздухот што е среда и средина на животот, како нокта што е среќна слобода во која се препознава свертот. Воздухот е просеан и процеден и, вдишан посилно, може да се користи и за мезе со ракијата што нè чека долу, во „Солун“.

НИЕ ДОЛУ ПОТПИСАНИ БЕРОВАЛИИ

„Солун“ е одново вљубен во оние што мечтаеле по неговото име со блаженство во зборот што се изговара по секое отпивање на ракијата. Неговата слика е сликата и на нивните храбри години што сè уште ја носат подврзана под својата лева пазува. Им мавнувам со рака на нивните јужни воздишки и испарувања и се упатувам кон манастирот „Свети Архангел Михаил“. Манастирот ги отвора црвоточните порти и јас ја наведнувам главата за да поминам под тремот што претежнал од годините и од светото преноќиште што го потпира. Излегувам пред дворот од храмот и конаците, како да згазувам во нов свет, во земја што првпат ја откривам. Погледот најпрвин ми се искачува на кубето од манастирот, и на него ми се задржува со чувство дека стои на темето од земјата. И ќе стоеше долго одвален на таа височина, небаре лесно зраче потпрено на непозната вечерина, велем долго ќе беше таму мојот поглед, ако од една соба на конаците не допреше до мене разговорот од жените што го превалиле патот до солзите, исправајќи го со три прсти знакот на бога пред своето чело, пред своите предници, пред својата смртна средина, и предавајќи му се сосема на својот животодавец со ветување дека ќе бидат послушни и служба ќе му служат само за да ги подземе, за да бидат помилувани.

Една од жените излегува со клуч во рацете и со скриена мисла сака да ја испита мојата намера за влегување во црквата. Ми отвора, се прекрстува и се успокојува, гледајќи дека и јас се крстам влегувајќи по неа. Во црквата воведуваме уште некој или уште нешто што прави неспокојство меѓу застоената миризба од восок и од масло. Калуѓерката се обрнува, се развардува. Нејзината

добрината се подбива со неа, но таа тоа го сфаќа како уште еден чекор повеќе кон бесплотната сила, кон чистите одаи на бога. И раскажува за градењето на манастирот, и за градителот поп Пецо, како за совладување на животот поткажан и возвишен од тагата:

Тоја поп Пецо решил да прават црквата, ама тоа искат Турците да одобрат. Избрали са место и почнале да копат тука, да рамнат. Турците тогај почнале да доодат. Питали:

— Што е тоа, што работите?

А поп Пецо рекол им:

— Еми, ефенди, ние, рајата иска некогаш да дојте и да нè посетите. Ние немахме нешто такова и затоа ќе направиме една равнишка, па озгора, над трапот коа ќе висне агата да ни држи реч, нија, од доле да слушаме и да сме долу, да се виде, оти сме подолни.

Порамнил, почнал да тера¹⁰ црквата и Турчинот рекол му оти ќе му даде ако може да ја направи за четириесет дена и да е под земјата, ама и една од шчерките, таја што била најубавата, да му даде за жена. Шчерка му се согласила да го излажат и после да избега она. И направили го тоа за четириесет дена, оти ако не се покрие за тоа време, момата ќе се одведе, ама црква не ќе да има. Тогај собрале се сите, работели, ја сосидале, ама немали керамиди да ја покријат и покрили ја со поткорки¹¹. И после шчерката на поп Пецо избегала, а него са го фанали, откарали го, тепали го, били го

И раскажува уште за училиштето (сега до манастирот се гради музеј на училиштето), за поповите учители: за јеромонахот Јоаким Крчовски, за поп Ристо, зет на поп Пецо, за Димитар Дракалски, за Димитар поп Горгиев,¹² внук на поп Пецо и ги реди: Васил Муцунски, Васил Попочоски, Петар Пилат, Поп Велко Кацарски, Васил Тренов ...

¹⁰. Терање — најчесто во значење на барање, поретко како — правење.

¹¹. Поткорки — штици од под кората на дрвото, отпадоци.

¹². Д. Поп Горгиев — повеќе познат како учесник и водач на Разлошкото и Кресненското востание.

Стојам насреде црквата и сите тие мачни души повеќе ги чувствувам отколку што можам да мислам за нив, да ги сместам целосно (со сите желби, занеси и порази), а сигурен сум дека се толку блиску до мене, колку што се далеку од моето време, и знам дека се неповредливи, како сите слични на нив, што го напуштиле телото, што останале да живеат надвор од него. Тоа го проверувам и во зборот од монахината, чие посно лице ми потврдува дека никаква поука нема без страдање и без вербата во верата за која се страда. Ја гледам и се прашувам, што би правел неукиот, слабиот и бессилниот, ако го одделиш од господа, ако му ја скинеш врзалката со недостижното, со вечното. Нејзиното лице како да е слика на сето минато во манастирот, на сите искажани и недоискажани молитви, со кои се лекувале луѓето од стравот и злата намисла, сите шепоти и гладувања за да **И** се најде едно мирно место на душата.

Стојам пред олтарот, небаре вселенска трошка или прашина, проучувајќи ја поделбата на луѓето пред бога: горе, под кубето зјае небото над собата од ангелчињата на детскиот хор, чии устина веќе не свонат и до неа празната соба од жените со скрстени раце над истрошените тела и под собите — студениот под за мажите сиромашни и опкованите празни столови за мажите побогати, што можеле да ја откупат и да ја поткупат првата света страница и одседенка да го поминат долгиот пат на прочистувањето низ богослужбата, причесната и водосветот.

Светците се и над мене и околу мене, со подигнати раце во одделни значења, уморени од неразборната бесмртност, од гледање во празно и вечна недоумица и од временските наноси што им се стаиле во нивните неподвижни погледи. Ги сожалуваш дека кај нив денот никогаш не успеал да влезе целосно, зашто влезот го знаеле само свештата и свештеникот. Сè е мирно, притаено, мраморно. Сенките не мрдаат, како сенки да нема. „От рождество же Христов лета 1818“.

Излегуваме со ново прекрстување. Надворешната светлина е многу поплитка отколку онаа што ја оставивме да се вртка околу запалените свеќи на молитвеникот.

Врвие околу манастирот, чувствувајќи се и ние подолни од патот што врви над нашите глави, подолни од земјата. Само шимширот околу темелите манастирски, како да се напиња за да се искачи до стреите, да сирне преку кубето на другата страна од манастирот и во тој напор ги подјадува неговите сидови, со здивот, со влагата.

Зад манастирот лежат закопани учителите. Три нивни крста се навалени еден на друг, како да се крстат и крепат, како да се помагаат и по смртта. Еден стои осамено истрчан пред нив. Тревата им ги крие главите и потреперува, како да одменува со нивните усни, како да го шепоти само она што го читаат нивните целомудрени усти, мешајќи ја пораката од читањето со пораката од смртта што ги здушила, што ги здружила во далечно спокојство. Зад шимширот, чиниш од долен град, од долни свет, ти пуштаат огледало и те подзадржуваат подводните очи од монахините насликани на мермерот:

Почивајте во мир монахани:

Евгенија

Евгенија

Евгенија

Устина

Евлампија

Евлампија

И има уште две Евдокии: првата што работела со поп Пецо, втората со поп Георгиев. Од љубов или од каење, во грешна мисла или за оправдување на грешката што ја таат смртните тела? (На две им се сменети сликите пред имињата.) И има уште неколку тажни гробчиња на смртниот дел од женската сестринска заедница (вдовици и девојки искушеници) од Малешевијата, од Пијанецот, од Делчево и Кочани, од Струмичкиот и Струмскиот крај (од Берово, Пехчево, Будинарци, Русиново, Робово, Ратово, Мачево, Разловце, Негрево, Мокрино, Драмче, Цапарево...) Од 1850 година или од 1859 година кога: „Сос това условно писмо знано буди оти ние долу

потписани беровалии мали и велики општо продадохме одаите што беа у дворо црковни на свети Архангел, што беа селско школо та продадохме и налски на баба Евгенија и на другите баби за гроша две хилјади и двесте 2.200 гроша и парите зјемахме и од денеска немаме мешавина на одаите не на тија него на другите што си и сами правиле зашто од денес стана баба Евгенија сосе другите баби совршени повелачи сиреч од црквата мада што е била нихна си е ние мешавина на одаите немаме и заради тоа тове сенет селски даваме и селско мехур тураме и сенето на бабите даваме и да имат власт на секоја праведна судбина!

1859 ноември 19

Селско мехјур

Поп Михал, Трејан Стојан, Јован Цеко, Гоце Двојак, Трено Чакеа, Мицо Ружин, Ризо Зинбе, Андон Попов, Иљо Манчо, Спасе Поле, Ташо Маното, Костадин Двојак, Јок Кацар¹³.

Влегувам во конакот од монахините. Меѓу нив е и партизанката Јагнето. Вари кафе и раскажува за смртта на својата другарка во битката кај Винаица. Јас ги молам да ми го покажат ножот — јатаган од дедо Иљо¹⁴. Ми го носат скришум за да не видам од каде. Го поземам сечилото што И го разгазувало патот на лошата крв, го вадам од кориците и испишаното арапско писмо што потсетува на наплув од муви, ме уверува дека јатаганот е украден од некој Турчин што го убило неговото оружје. Ножот блеска како штотуку изваден од човекот што заклал човек, од крвта на неговиот стивнат оган. Дршката му е нагрисана од времето и омразата на оној што ја држел или од болот на оној што умираше. Колку неправда за да се стигне до правдата што му е врсник на бога! Жените го враќаат ножот, одново скришно за да не видам каде. Го пиеме кафето потемно од самракот зад шумата што се тетерави како раскрилен паун. Под шумата ми ги покажуваат двете нови цркви во изградба. Ги гледам, ги фалам, а мислата ме штрека и ми крцка како гнилите штици по кои се влегува во локалната радио станица и ми ја мати водата што сè уште не стигнала насекаде во градот. Да го

измие. Ме успокојуваат само пригодните написи за годишнините на неговото ослободување каде обично се вели:

„Во него растат објекти: индустриски, земјоделски, денес големи — утре уште поголеми. простории за општествени активности, одмор, забава и рекреација“.

Покрај Брегалница ќе се извишуваат повеќекатни згради, нов здравствен и пензионерски дом, детска градинка и хотел-ресторан со Мракот збунува, се разлива пругоре и прудолу и сиот бескрај ни се подава од својата црна зод, од својата црна чоја. Додека просторот ми се стеснува, камбаната испрекинато свони за мртовец. (Која ли тажна душа по шест недели, ќе ги моли штурците за лажна тишина и, во длабоко молчење, пред изгрејсонце, ќе оди да го види својот мртов роднина во шишето со бело вино, оставено одвечер на гробот од умрениот. Ќе го види или само ќе верува дека го видел?!)

Веќе никој ништо не кажува, никој ништо не повлекува, освен Малешевските планини кои ја дополнуваат нокта, принесувајќи Ы темели и дно; и Стојан Клеканè кој, влечејќи се по колена, одново влегува во телефонската говорница и се свиткува да спие. Сега веќе сум сигурен дека, ноќеска само неговиот сон ќе има телефонска врска со градот.

¹³. Текстот е предаден онака како што е приведен во книшката „Монографија на манастирот“ „Свети Архангел Михаил“ од протојереј Ахил Теохаров.

¹⁴. Дедо Иљо — Малешевски, еден од најхрабрите и најпрочуени ајдучи во Македонија, заштитник на сиромашното христијанско население од Малешевијата.

Благото невреме на слепиот трубадур

Кој знае дали светот ме запамети повеќе отколку што имав време да го видам и подалеку отколку што успеав да го изодам, откако сфатив дека не можам со ништо друго, освен со свирење да го пофалам. Сепак некому треба да му заблагодарам дека ми остави малку разум и дека не ме оглуве. Оти што ќе бев јас тогаш: глуво семе, суво дрво, угасната гламна, неверна година (моите години беа само неверни) плачлив ден, неупотреблив камен, што ли? Ништо! Вака барем малку го видов и вака барем малку го чув.

А како го видов светот пред да можам само да го слушам и само низ свирката да го прераскажувам?

Во почетокот имаше само пусти тумби и беа малку луѓе и беа малку куќи како оваа на која се потпирам, и што ме засолнува од дождот, што ме зачекува од ветрот. Потоа дојдоа и други луѓе и се сосидаа други куќи, и, ако е знајно: овдека сè што е засидано (и кал и камен и врати и појаси и чатии и чардаци), сето е изнесено на магарешки товар и затоа секој знае колку товари му тежи куќата. А се дигаа куќи и со по две рала скали, разделени со сид невидлив што стануваше видлив, откако браќата ќе се скараа за нешто лево или десно, за — кому првин му угрева сонцето, за — кому последно му заоѓа. И се креваа уште куќи и околу нив, насила се присламчија некои дрвја и некои треви се зачипчија за земјата; и над куќите стекоа суводолици од небото и почнаа, ден и ноќ, да го длабат каменот, чинеа длаби и слегувај по скалите¹ и така дојде Манцова река и така стана Горно Кратовска река и така слезе Бабакарината река и така сите влегоа во едно. И за да можат да се прејдат реките, над нив, се сосида Радин мост и Тртев мост и се сосида Чаршкиски и се сосида мост за на пазарче и се сосида Планински мост за селаните за дрварите. И најтешко се сосида Радин мост оти дење го сидаа, а ноќе се уриваше.

Него го сидаа девет браќа, девет мајстори и таму доаѓаа девет јатрви со ручек за мајсторите и дека никој со ништо не можеше да го доварди, да го докрепи, мајсторите девет ноќи мислеа и не спиеја. И најпосле на еден од нив му се кажа: мостот ќе застане ако утредента ја засидаат жената што ќе дојде со ручек прва. И дојде жената од најмалиот брат на мајсторите и ја засидаа во темелите од мостот, и откако ја засидаа, чуја: „Остајте ми барем десната града да си ја доју м'шкото дете“, и И ја оставија десната града и мостот застана и го направија.

И затраја тој мост како вечниот лелек на мајките по своите деца, на сите засидани мајки, и затраја сите мостови што ги запаметив како постојани суници над доловите.

И уште ги запаметив како небесни сводови што не се потпираат на земјата, а само ја доближуваат, само И помогнуваат да си го премести местото свое.

И ги запаметив по утрата и квечерините што ги среќавав на нив и на нив што ги разминував.

И ги запаметив како проодување на дете, како први чекори од каде што беше отворен патот кон непознатите далечини.

И ги запаметив како единствени мостови на кои и она што лази добива височина, зашто само преку нив преоѓаше убавината и славата на сè што оди и на сè што е неизодливо.

Мнозина по нив минуваа, мнозина ќе поминат и мнозина веќе никогаш нема да поминат. А како поминав јас и до кај поминав јас?: чинам само до оној разлутен ден што го смирував, свирејќи, а денот побелуваше, оставајќи траги на зимска воздишка што ја испушта задишан патник; и чинам само до онаа жена што ме чу пред да ме види и чија убавина ме ослепе. Дали тој ден не свирев добро, дали таа не се виде убава во свирката, или се уплаши да не остари порано во неа, не знам што беше, но ме пронајде, ме угреа, ми ги одзеде кџмането и видот и ме остави со празни очи.

И кога почувствував само гурелки и глотежи под челото, помислив дека цел свет ми избега и дека ми останува само уште да умрам.

Оттогаш долго време требаше да помине, о, колку долго време требаше да помине (можеби не беа тоа години, можеби тоа беа векови) додека се созедов, додека одново И се вратив на свирката, додека одново се спријателив со неа. И потоа пак со години и пак со векови И барав крилја, И ја барав најчистата основа во душата со која ќе стрелуши над провалиите, но никогаш од ништо не ќе може да се уплаши. Зашто оттогаш јас свирев само за жената чија убавина ме огреа и ме ослепе, како да ми остави нешто од прелеста за да го чувам и славам, а без да можам со поглед да го помилувам.

И секој ден свирев и секој ден ги вежбав и најскришните тонови што ги наслушував во своето дишење. А кога не свирев, излегував во дворот, и се дружев со црешната што ја посадив една рана пролет, многу години порано. Но нешто да не излажам: мислам дека не излегував толку заради црешната колку заради нејзините птици што ми ја разбудуваа притулената желба за јавно натсвирување. Ама кога ќе се потпрев на неа, птиците одлетуваа на кулите и нивното далечно црцорење ми сенеше и ме покриваше, како облак од разгракани гарвани, по испукување на некоја пушка. Тоа ме тераше да мислам на некаква коб и дека јас во секое време стојам на пониско од сè што има некаква сирка или просирка. А тоа се повторуваше и кога ја прегрнував црешната и кога нејзината кора ми го допираше лицето како образ од близок роднина. Зашто, не знам дали таа растеше или јас се снижував, но при секое пресегање кон нејзините лисје, кон нејзините гранки, тие сè повеќе ми се оддалечуваа, сè повеќе ми бегаа. Значи, секој ден по нешто ме напушташе и кога веќе помислив дека ќе останам сосема сам, од никого не прибран, јас се решив да излезам надвор и свирката да ја изнесам и за другите и тогаш разбрав дека тоа што го славав

со неа, придонесе да станам и јас славен и, барем додека свирев, да имам и други пријатели.

Но тие пак беа посреќни од мене зашто и сенката што си ја гледаа им кажуваше што работат. И тие сите знаеја кој влегува во градот и кој излегува од градот, а јас требаше да прашам и за оној што го знаев, како за оној кого никогаш не сум го знаел. Јас требаше да прашам и дали дрварите ги растовараат коњите или кујунциите ги отвораат ќепенците и требаше да прашам дали расцутените диви круши по ритчињата сè уште личат на жени со бели шамии што го згрешиле патот, и да прашам дали уште ме уми ладот што не можеше никој да го извика подалеку од прагот на визбите, каде што пиевме лачено вино; ладот кому му се сечеа нозете уште на вратата од јунското пладне, и требаше да прашам дали сè уште лозницата сака да ми сирне низ прозорец, лозницата што ја препашуваше куќата и што ги миреше нејзините растојанија; и требаше да прашам дали сè уште Кумовата слама го има сјајот на златото од Кратовската топилница. Па и кога состудуваше јас требаше да прашам: дали тоа времето заладило или ми студи од некоја болест... Јас за сè требаше да прашам, а да не бидам секогаш со добар одговор почестен. Леле колку бев надвор од целината и колку бев далеку од сите, а сепак заедно со сите. Нека ми биде простено, но понекогаш и господа со кого имав најмногу разговори, насамо, и него понекогаш го примав како туѓинец. Особено кога знаев дека мракот еднадвор се изедначува со мракот во мене и кога низ гредите од чатијата, над мене, се шетаа црвоточини и кога ми тропкаше сета покуќнина, небаре некој да ја преместува, да ја суправа. И пак велам: не знам што ќе правев да ја немав уште и свирката што ме направи славен со она што го славев во неа.

Лани ме викнаа да свирам во Цариград, пролетоска — во Солун. Никој не се плашеше од мене: ни беговите ни жените на кои им правев цигу-мигу и тин- тири-минтири, на кои им правев егленце, сиот затскриен в темница. И сите ми истураа злато, но злато без сјај не ми требаше.

Зимоска ме викна и бегот овдешен и јас се подумав и „што ќе стане со свиркава моја, ако никој не ја слуша“, си реков, (јас така си велев пред секое тргнување) и отидов. За право: некој ме одведе, но јас никогаш не знаев кој ме водеше, кој ме враќаше. Влегов по чорапи и поднаврнат од дождот зимски, а заедно со мене како да влезе и една палава струјка, заделена од благата зима. Бегот тоа го сфати како влегување на двајца, но мислам дека не се налути, зашто тој виде, а јас ништо не видов. Јас само ја слушав вревата на жените, крцкањето на кадифето и чојата, шумолењето на димиите од каде што навеваше миризба на далечни трендафили. И само се потсобирав кога ми потураа вода за да си ги измијам рацете, оти сеќавав дека нивната близина ми ги усвитува образите; па и кога се шмркаше кафе и кога се претураше мед и суво грозје, леблебии и шеќерлеми, сусами и бадеми и некои мирисни емиши, донесени од далеку, од преку мориња и тогаш нешто нивно ме правеше зелен и срамежлив. Зашто во сиот трепет на слатко и благо што го разнесуваа жените како да го препознавав само трепетот на онаа жена, на онаа убавина што ме ослепе.

— Да ти порасне куќата и годините — му реков на бегот, но тој ми одговори дека не ме викнал за да зборувам, туку за да свирам, и јас го кренав ќемането, но нешто како студена трпка ми застапа простум во срцето, како одново да ми се доближа онаа жена и не ме оставаше да произнесам звук порадосен од тночкиот цвркот на птиците пред парење. Се обидував, се мачев, но прстите не ми мрдаа, лактите не ми се виткаа, жиците ми се олабавија и чув како бегот се налути и како потпевнувањето на жените стивна во притаен шепот што заплашува. Бев како урочен, но мечка страв, мене не страв:

— Нека ми биде простено, бегу, дека ќе побарам исав за нешто што вашата куќа не го внесува... Господ нека е со вас, но свирачот понекогаш е како удрено пиле кому треба да му се дувне малку душа за да се расшеремети и за да може одново да полета — реков и бегот не ме препраша. Чув само одново

отворање на врати и шумење на свилени димии и не помина многу време кога во рацете држев пагурче ракија. И беше мачна тишина во која единствено јас навлегував со цврцкањето на ракијата што ја пиев како илач, како последна надеж. И кога почувствував дека нешто, како лековито поточе што затоплива, почна да ме облазува одвнатре, рацете ми закрепнаа, жиците се оптегнаа и зацврстија (како пајажина што зацврстува во допирот со воздухот), и прстите сами ми заиграа. И се разнесе свирката што ја сакав, онаа свирка што скорива сè во душата, ако се има добра душа. И почна да ми поддувнува некакво мило ветре откај занишаните колена под свилите на жените и почна да придојдува некаков шепот откај нивните зглобови, од под нивните меки стапалки, и во тие треперења на лесна женска облека како да се плеткаше само гласот на бегот, кого бев готов да го замразам, оти тој ја гледаше радоста, а јас само ја слушав, јас само ја алкав по темница. Но јас немав срце за омраза.

Не знам колку време свирев и колку време помина додека сфатив дека мене веќе никој не ме слуша и дека не сум веќе потребен, но кога излегов надвор стреите не капеа, како порано, и нозете почнаа да ми пропаѓаат во нешто меко што потсопнува. Ја кренав главата нагоре, и сетив дека на лицето ми паѓаат некакви бубачиња и дека ме студенкаат како солзи како скреж или сињак од некое благо невреме. „Значи снегулки се бубачињава што ме студенкаат и значи снег е ова што ме потсопнува“, си реков, ги издував мустаките и продолжив да чекорам со уште поголема потавмина. Но чинам малку, сосема малку изодев, кога нозете зедоа сами да ме привлекуваат и полека да ја смалуваат мојата височина во снегот. И веќе почувствував како некоја чудна дремка почнува да ми се прилива и да ми притежнува. „Ги добројав годините, ме напушти снагата, и ко срамна невеста ќе ме испие месечината“ си помислив. Не знам кој зошто си приспомнува пред смртта, но јас тогаш се прашав и што ќе ми остане недозавршено од краткиот живог и кој звук сè уште не успеав да го отсвирам.

Се обидов да наслушнам, ама од никаде ништо: ни маче да мјаукне, ни куче да ме лавне. Само еднаш од некаде како да запеаја ракиици, но јас веќе не можев да викнам, оти бев сиот подземен од лапајцата, занесен од замелушените снегулки, запретан, забрбешкан од снегот.

И ме зеде сосем дремката што ми придоаѓаше и во неа ми светна некоја далечна светлинка, како низ иглени уши извлечена. И засвири некоја моја свирка, оставена без мене, и започна да ми расправа пат за кон небото. И одев јас по патот и бев многу радосен дека тоа трае долго, дека ми се забавува времето во кое одново прогледав. И сите бои што не ги знаев додека сè уште гледав, тогаш првпат ги видов. И врвев меѓу нив како зборот на светецот што врви меѓу луѓето кои му се надеваат и кои се потргнуваат да му направат место меѓу себе. И патот ме водеше право кон она далечно светло што ми се јави прво и за кое помислив дека е од онаа жена што ме ослепе и која, еве се смилува: пак ми ја врати светлината.

И во часот кога ми беше најубаво, кога помислив дека открив како треба да ѝ се доближам, некој ми го пресече патот и светлината ми ја угасна. Потоа само разбрав дека тоа градските заптии ме креваат од снегот за да ме казнат дека не ја почитувам царската повелба со која се забранува движење во ноќно време, без да се носи запален фенер, без да се носи светлина в раце. Јас се бранев дека нема што да осветлувам пред себе, но тие не ми веруваа, ме врзаа и одново ме поведоа во мракот.

Крајпатјето и трите меани

ДОБЛИЖУВАЊЕ

Една селанка се разделува со својата луда сестра, а сестра Ѐ се смее дека има друга посестрима, а селанката плаче дека нема веќе сестра.

Еден селанец ги крева и главата и раката, заедно, и гледа вода уморена од љубовни допири и, вода залидана во средината на овошката и вода што ги прифаќа маките на небото (како свои маки) и, вода што сака да ја ослободи зад меѓата.

Еден кумурџија со телото спие на колата, а со главата се шета в планина.

Една градинарка излегува од нивјето, ја измерува својата сенка и мерката ја проверува на Запад, над Плаќенската планина.

Една улема деца, во трка, го одвојуваат воздухот од воздухот, а од воздухот една пчела им го покажува патот до нејзината слаткарница.

Еден Горноселец што го прекинал патувањето, под багретот се обидува да ги спријатели умот со друмот, лебот со водата.

Еден млинар што ја откопчува својата брашнена кошула, еден дрводелец со пресечен палец, еден вариџа со потпалин кибрит во каменот (што сака да го продаде), еден валавичар што пребројува брачни веленца и еден сточар, со свон на бачило во слухот, се разделуваат на иста раскрсница. Патарот, качен на предвоен велосипед, им го надгледува патот, им го прочистува пределот.

УНАП

Меаната е на местото од алот кој, сега, на пазарциите им се појавува како отпретана трага на оломнанска измама, им се појавува нетука, некаде горе, над Црна, како нејзино испарување, како барање на нејзиниот почеток, на нејзината тажна цел. Пред меаната тропкаат врзани магариња со подигнати уши, што потсетуваат на нишан од некакво оружје, низ кое гледа само сонцето. Меѓу ушите се провлекуваат и глутници замаени и притаени ритчиња, со шумичка свртена кон својата последна мисла со која завршува и летото. Се гледа веќе првата побуна од преселувањето на коњските муви од песот на магарето.

Луѓето, што пијат во меаната, имаат покривач од чад на присоен тутун и опалена трева во опинците. Скакулецот, што дошол со нив, блеснува како закана над чашите и паѓа во зеленчукот што се скарал со земјата или само се оддалечил од неа. Меанцијата пребројува ситни пари. Започнува доближување на течност и време што може секаде да помине. Оти кај што не може да влезе сонцето, влегуваат пренесувачите на неговиот оган. А огнот е фрлен и во водата, а водата се обновува и под облеката на луѓето, а луѓето играат цело попладне карти, обложувајќи се на по три години живот и на целата смрт.

Општинскиот лекар, од италијанско потекло (кој сите главоболки и настинки ги лекува со гроздова ракија), побарува играчи за билјард и излегува надвор. Зад него останува тркалеста миризба на јод и купечки сапун, но овдека миризбите немаат сопствена граница; тие навлегуваат една во друга: онаа од пот и прецутена трева во онаа над чашата ракија, онаа од правта на цадето во онаа од истурената помија зад меаната. Пладнето е еден непроверен збир од миризби, еден судир на страните во воздухот, една експлозија во мешунката од гравот што се враќа одново во селата, еден допир на краевите од полето со гласот од неговите пејачи.

*ДЕЛНИЧКИ РАЗГОВОРИ ПРЕД РАКИЈАТА ИЛИ КАКО СЕ
КАРААТ СЛОЕШТИЧАНЕЦОТ И БРЕЗОВЕЦОТ*

- А дај книга и оган за да ти го обидам тутунот.
- А мавна жената¹, ја отепа жената; а сега, жено, без жена².
- А јас дома, кај тебе, а ти дома, кај тебе, а јас пак дома, кај тебе, а ти пак дома, кај тебе.
- А ти, жено, што си ја вадел месечината од бунарот, плашејќи се да не ти изгори водата.
- А одам јас, жената, да ја барам жената, а таа, жената, на мене ти била³.
- А ти, жено, што си ја здолжувал гредата со два севгара, сапотнички биволи. А легнувам, жената, и почнува да ме каса, жената; до кога ќе касаш жено, и сите жени станаа, жената, да видат која жена каса⁴).

1). *ЖЕНАТА* е модален збор, што го употребуваат само Слоештичани, и кој, во секоја употреба нема исто значење. Во Демирхисарско, шегата е неоделива одлика на луѓето: се „напаѓаат“ човек со човек, село со село, а секоја шега на сметка од слоештичани, исклучиво започнува со зборот *ЖЕНАТА*, бидејќи тие го употребуваат речиси во секој разговор. Меѓутоа, вистинското значење на зборот *ЖЕНАТА* е, безмалу сосема невозможно да се замени со некој друг збор. Затоа, јас овдека само ќе се обидам, со неговото приближно, а во никој случај адекватно заменување, да ја одредам неговата смисла во трите споменати реченици, преку кои се бие шега со Слоештичани.

2). (Раскажување за тоа, како некој Слоештичанец си ја Убил жената) — А мавна, *КО НИШТО*, ја отепа жената; а сега *ШУТРАКУ* (остани) без жена!

3). (Раскажување за тоа, како некој Слоештичанец ја барал сакмата за која мислел дека е загубена) — А одам јас, *БУДАЛИОТ*, да ја барам *САКМАТА*, а таа, *СТОПАНКИНАТА*, на мене ти била. 4). (Раскажување за тоа, како Слоештичанецот отишол на гости во некое соседно село и како (бидејќи имало многу гости во куќата каде што требало да преспие) го ставиле да преспие во некое друго село, па цела ноќ не заспал, зашто го касале болви. Тој настан гостинот вака го прераскажал): — А легнувам јас *ТАКА* и почна да ме каса *БОЛВАТА*, до кога ќе касаш, *ИЗЕДНИЦЕ*, и сите жени станаа, *ДА ПРОСТИТЕ*, да видат која *ЖЕНА* ме каса.

- А што немаш место за да те удрам.
- Удрен си ти од сите страни.
- Ќе те направам да си го заборавиш селото.
- Заборавен си ти и од господ и од роднините.
- Дај уште по една.
- Немам повеќе пари.
- Ако немаш пари — имај срце.
- Јас имам срце, ама ти не си во него.
- Од едно уво влегло, низ друго излегло.

Зборовите се враќаат на заедничкиот извор, се мешаат како и ракиените здивови на нивните создавачи. Пред нив сите предмети започнуваат да си ги менуваат местата, сите излези стануваат влезови, сите рабови се отпаруваат во замешаноста на мувите, во развласеноста на светлината. Секое движење е веќе ненарочно, а од секаде порачано, пладнето се двоуми во еден глас ветен, а недоветен. Земјата е и внатре, земјата е и надвор: во сокот на светлината, во завршените денгуби на зрното пченица пред воденицата, во луѓето, и, уште потаму.

Луѓето се враќаат од градските пазаришта и нивниот автобус ќе стои на џадеото сè додека им се пие на шоферите. А шоферите ќе пијат долго, оти пијат на моја сметка. Ете зошто пак ноќта ќе ми биде прекинувана во нејзините глуви часови и водата ќе го добива најубавиот вкус, откога ја има овдека и откога се знае за неа. Тоа се тие нашински навики и јас сум нивниот најмлад татко. Јас со нив почнувам и јас со нив сум тоа што ми го порачува мојата учителка по поведение.

Во еден полски цвет, крај патот, ја откривам бојата на моето месо, а во неговата миризба — мојата идна душа. Но во чија туѓа соба се витка тој мој, неразбран, коњаник? Пределот се ослободува од некого, а неговата убава сенка продолжува да се појавува, заутарена на друмот, како пратеник што треба да ги смири растението и небеската вода. Леле, колку пламен што се обидува да остане запаметен и што се покажува како црвениот залез пронајден во пресечената лубеница. И леле, во тој пламен,

колку скриена темница, што ме тера да мислам на неа. Но мојата мисла веќе ја испитува далечината меѓу мојата скусена сенка и стомната со вода. Ама водата ја пие некој друг и непознат а јас зборувам за големите неверства во просторот. (Слушајќи го плачниот грагор од лудницата на која сè уште пишува „Земјоделско училиште“, една жена сака да ме увери дека има и полошо).

Ај, пален ветер во главите на пијаните, ај, недофатна утеко на постојаната рана од попладнето. Пладнето продолжува во сушењето на една тревка, во последните шедби на една гуштерица, во обновувањето на една нова бубачка, во припекот чија лутина ја пренесува една оса, во сламката што ги завршува своите летни спомени, во последниот штрк што го покажува воздухот, како сопствена пофалба. (Доближување до себе). Но еден крај од пладнето останува да трае во пијаниците и тие го пренесуваат потаму.

ПОСЛЕДЕН ДИНАР

Клучот за отворање и затворање на оваа меана е во нејзиното име. Сите се водат со него, сите го држат в џеб.

О, маченици на порокот во кого низ една врата се влегува, а низ десет се излегува; о, верни служители на сопствената одмазда; о, пријатели на тој скап вилает каде што најлесно се пронаоѓа храброста и мудроста и каде што вистината е, секогаш, на ваша страна; вас ве побарав и ве здогледав, но се разминавме во промајата на таа краткотрајна татковина. Не успеав дури ни да ви оставам здраво-живо оти немав време да се поздравам со:

човекот што го придружуваат лоши сеништа додека ја израмнува границата меѓу небото и земјата со границата меѓу телото и душата;

жената што слегува од Илинската планина со замолчен лелек од јаглики и темјанушки во пазувата;

човекот што ја бара пораката на својата мисла во мислата на птицата;

жената што се мачи да го оправда своето лице со невиденото лице од својата внатрешна страна, од својата утроба;

човекот што го изедначува својот разум со разумот на добичето; жената што бара лек во аптеката на една коцка шеќер, застанувајќи под облакот што се полни со свежиот цут на глуварицата, дојдена од северните небеса;

човекот што верува дека раѓањето и смртта се единственото заедничко богатство на светот;

жената што, за една чаша ракија, признава дека му била прва љубовница на Јордан Пиперката, а за две — признава сè;

човекот што му носел печени кокошки на Горѓи Сугарето без да знае за тоа;

жената што ги криела машките деца под својот долг фустан, како калуѓерот што го криел својот ѓавол под својата црна кошула;

човекот што жали дека се измелезил сојот на Брсјците откако се врзале за ситните земјишта и за уште поситните печалбарења во Преку, дека не останало маж во мажот, како што не останало куршум во пушката и потоа бара (со пушка бара) мажишта каков што беше Мице Богојоски кој сите букови стебла ги сечеше со две кревања на секирата и кој можеше да изеде цела свиска, без да се почине, и, да испие грне вино, без да се издише, и, на крајот, да го пцуе господа, без да се покае;

жената што е увилена, верувајќи дека сè е надитрено од Тој со едната нога, од Тој што се разубавува во својата пакост, од Тој што им го украде пердето на девојките и им ги откри срамовите кајшто виделото нема видело; и дека од сето време, свето и заветно, останато е само неговото време, без кого не можат ни да запеат ни да проколнат. Леле, како не секнат неговите потајни извори, леле како не луснат, да не луснат, тие грешни лица што не ги мие ни пеана вода! Кој мислеше на сегашниве недотамности, кој веруваше во славата на грешните причесни!

ШЕГОБИЈЦИ И НАРОД

Седам јас пред чашата ракиена, а чашата седи во мене: се договорува со мојата мисла за нешто против мене, го предизвикува моето дно. И пак излегувам пред чашата, а чашата ми се јавува од мојата, нова слобода. Светка во мракот мој.

Една мува го кине крајот што ја донесе, потоа нацртува силно, свртено вретено, потоа станува игла — везачка во воздухот и, на крајот, застанува на својата вчерашна стапалка, што ја заборавила на сидот од меаната. Една мачка ја распредува својата опашка под тезгето и низ носот ја истерува опчудената страна на топлината. Започнува распродажбата на сетилата меѓу луѓето што се смеат, со туѓи усти, пред зборовите на момчињата, дојдени од најблиското село.

— Батте штрк во патики.

(ај, ај)

— Батте сколовранец со прерамки.

(море, море)

— Батте кокошајнца со три ката.

(леле, леле)

— Батте лепешка со долап.

(ништо)

— Батте комарец со гајда.

(те стигна)

— Батте жаба со сиври.

(ха, ха, ха)

— Батте болва на велосипед.

(ова е подобро)

— Батте бивол со чадор.

(фита-фит)

— Батте копец во плева.

(го исплеви)

— Батте пупунец во склопец.

(го присмади)

— Батте опинок од сојка.

(те најде)

— Батте пајак со објала.

(зини земјо)

— Батте голиштарец со калец.

— Батте инка од кожинка.

— Батте-цреп шутаре прекарува.

Момчињата излегуваат прегрнати како другари пронајдени во она што никој од нив не го кажа. Нивните лица се раширени од една нова светлина одлепена од сидот на кромидот. Времето, зад нив, останува да кружи низ голтки ракија и меѓу други зборови: што градат куќи и куќи што растураат, што водат преку води и зејгори и-води и зејгори што стануваат, што пронаоѓаат одлачено сонце од сонцето, а во сонцето — црква, а во црквата — црквиче, а во црквичето жива вода, а над водата наведнат — јас, нејзиниот мртов љубовник. (По долгите пијачки).

Топлината, што ќе ме предаде, си одбира нова именка. Во неа нови роднини бараат: сите сеирции во боречките натпревари на меѓуселските бикови, сите прекупувачи и толкувачи на грешниот православен календар, сите Тримирачи и измислувачи на Сирни посници, сите праматари и крадци на бисерот оц душата на горноселските девесници, сите скокачи и фрлачи на камен, сите разнесувачи на тајната убавина на зборот (како се рекло — така се одрекло, но овдека реков и овдека нека остане), сите вратени стројници и сите свршеници на бистриот оган.

„Оган го гори Брезово“ запева некој и првпат открива дека главата му е по неволја тука, дека телото му е гараметно и дека без нив би бил побогат во чистата љубов. Се чини и затоа може: и куќата да биде без покуќнина и, мракот да има место во зракот и, птицата да биде подземна грешница и, ѓаволот да има право на небото. (Ај баго!)

Воинственици: дрводелци и гајдаци, орации и кршокапци, па и вие подолу: кондурации, терзии, ковачи, ракиции и

препродавачи на нови вероисповести, сите дојдени и што ќе дојдат, сите родени и одродени, ај што е арно со нас да остане! Слештичани, церани, суводолци, боиштани, смилевци, журчани, жванци, сапотничани, брезовци, зашлани, острилчани, струговци суводолчани, сладуевци, кутретинци, желејчани, илинци, басерничани и сите, „времето минато и времето идно е во времево сегашно“, рекол некој, а го мислевте вие. Зрами се!

Догорува летото и одново назира под својата пепел. Догорува во сè видено и непредвидено. Ај, што би сакал сега да сум уморен орманџија⁴), да легнам под чардакот од татко ми, да ме покријат со невестинска скутина и духот да го ослободам од моите телеса. Нека скита, нека пита, нека се појавува како незнаен одсив, нека провери сè, нека види што не видел и, нека чека и пека пак да се врати во мене. Ама ете: нема место за скитник, место што не зафаќа.

Излегувам од „Последен динар“ и во едно дрво ја препознавам болеста на мајка ми, која: ако ----- заигра окото — мисли на мене, ако се моли в црква — мисли на мене, ако раскажува лош сон, си го измива лицето, пак, мислејќи на мене. Ја гледам како се обидува да ја подигне раката како за укор, како за прекор на моите прокуди ... Ветру, дојден за да го плашиш дрвото, нека ти из'рти семенката, украдена од гумењата, нека ти из'рти на средпат, нека те почуди додека ја пренесуваш и неа, ама и мене ... Што лошо ти носам, со лошо да ме пречекуваш!?

4) Орманџија — дрводелец, дрвосечач.

БИГЛА

Ќошовите од меаната имаат бигорни камења, наместо украс, наместо утеха. Пред ова таа беше и училишна трпезарија и училишен интернат и сала за револуционерни приредби и продавница на сол и газија, на копци и гумени опинци. Пред меаната се разминуваат водарките, откривајќи на небото по една сопствена болка. Децата зборуваат дека нешто, што мислело за нив, ќе биде уништено од мракот во мракот.

МАЈКАТА КОЛНИЌЕРКА

Како те родив, зашто те родив никаквицо, едеквицо али ти си за меана, мори, која чавка ти го испи умот, која посестрима ти го забошотка виделото, за да не се срамиш од него. Зар ќе земеш да ми го отсееш брашното или да здробиш зелје за свињата или да прособереш вечера, да би во вратот се собрала и никогаш не вечерала. Дали ти си за под суво, везден в куќи што не влегуваш, в куќи не влегла и куќа не видела да би. Кај ти лета умот, мори, кај го загуби образот, да би не втасала да го измиеш ... ќе те видам кај ќе втасаш само ако не ми ги затворат порано очиве, туку чекај ... Ах, ко ќе му кажам на татко ти, ќе ти се искаже сè, туку чекај ...

НАУЧНО ПРЕДАВАЊЕ ЗА НЕБЕСКИТЕ ТЕЛА ИЛИ КОГА ПОМИНА КОГА ЗАГИНА

Луѓето седат меѓу своите отсутни жени и ракијата што ги тера да забораваат на тоа што е горе и за тоа што е долу. Растојанието меѓу ѕвездите го споредуваат со растојанието до предавачот „за небеските тела“. Некој го прашува за Ралицата и Квачката, за Големата мечка. Предавачот му објаснува меѓу две скусувања на

лутата ракија. (Оти овдека да не пиеш треба да им си непријател на луѓето). Селаните, со нешто, сè уште не се задоволни, ама сепак му порачуваат друга ракија. И тој веќе започнува во нивните очи да ги гледа ѕвездите. Сака уште да ги праша дали е сè јасно, како што е јасна светлината на кандилото што ги собрала и, како ракијата што сè им одобрува, ама насетува дека никој не знае зошто мора да биде јасно. (Ако е така, така нека биде, само лошо да нема). По последната испиена ракија, предавачот ја изгубува својата ѕвезда. Му паѓа меѓу луѓето: „Нејсе: една фалба помалку на небото, една поука повеќе на земјата“.

ОДДАЛЕЧУВАЊЕ

На една ноќна птица **И** состудува во гласот и таа го затвора неговиот конак. Јас се вмешувам во раселувањето на воздухот. Гледајќи како една миризба се одродува од својот цвет, помислувам дека тоа го прави заради мене; за да ми најде нова работа. Но тогаш ја сретнувам девојката што се засака со една пчела преку нејзиниот босилек, на увото, и ја поучувам како да ја пушти бубамарата за да **И** го покаже местото на нејзиниот љубовник. Таа ми го дава босилекот и јас го бакнувам, мислејќи на неа. Иако блиску до мене, успевам да **И** се заблагодарам дури на крајот од Демирхисарскиот вилает. Таму каде што се убива Христо Узунов (со сета зговорна дружина). Дури сега се обидувам да го допрам најсилниот збор за смртта што беше наша историја. Ама светлосниот куршум, на една ѕвезда ме промашува мене, а ја погодува мојата душа. И јас веќе паѓам далеку, многу подалеку од моето тело.

Вирово

НАЈОПШТИ ПОДАТОЦИ

Овдека ништо нема поубаво од зборот што може да ги отвори сите врати. Ако некој помисли да лаже и краде, треба да се сети дека е украден пред тоа, дека неговото срце е во студената рака на ѓаволот. Оти ѓаволот е несреќа, а несреќа е да ти умре нешто каснато од непозната бубалка, да фати силен мраз што ќе ја врзе водата во крпа од настината магличка, да се изгуби траба шајаци на раскрсница, да задоцнуваш во селата одовде до Скопско и Кавадарско, да немаш машки деца што ќе ти бидат огледало, да имаш предишен добиток што не ќе може да ги смалува растојанијата. А растојанијата се големи и во сите правци.

Овдека песната се пее на сретсело и покрај валавицата, и таа песна го плакне билјето и шумата, и крева виножито меѓу ридовите, и навлегува како опомена за нешто во празната корупка на полжавот, и го надвикува свиждалникот што нема на друго место сила, освен крај водата, и го прави посигурен сонливиот лет на домашните птици, и го забрзува зреењето на ретките жита и потребата од јадење на леб.

Овдека сите зборови се измислени за да се сфати небото и земјата, и, она меѓу небото и земјата, и, она уште пониско, што се расфрла во главите на луѓето. Можеби и затоа има толку зборови што не се употребуваат во школските читанки, оти нивната смисла е во нивното раѓање и тие траат колку што им трае и смртта.

Овдека грешно е за добитокот да се мисли поразлично од за себе. Ако некој каже нешто ново само за да му се верува повеќе, нека верува помалку дека е можно тоа.

Овдека е опасно да се пие синоќна вода пред да се тргне на пат и, опасно е пред коњот да ти помине несама жена и, гладен да те сретне пиле што се обидува да пропее и сето тоа сака да му го

поклони на небото, со боја што на ниеден цвет не можат да ја пронајдат билјарките.

Овдека никогаш луѓето не знаеле за болести на воздухот и водата. Болеста доаѓа од лошите очи и од лошата мисла на оној што верува дека така се спасил себеси. Болеста доаѓа и од местата што никој не ги видел, а кои сепак некаде постојат.

Овдека има многу сличности меѓу свадбите и по- гребите, многу еднаквост меѓу потребата да се живее и потребата да се умре навреме.

Овдека расплаканото дете се споредува со првичарска гајда, гајдата со ветар над празни садови, празните садови со главата што не знае да мисли. Овдека времето не се мери со часовник (нема работно време). Времето се мери со сонцето и ѕвездите, со петлите и сенките и работното време трае од раѓањето до другата страна на животот. Денот има свој простор и во ноќта, свое толкување и под добрата месечина што секогаш потсетува на пченкарна пресница од меѓу двете светски војни. Овдека луѓето работат и в постела, овдека луѓето и во сонот се фатени во работа, исто како што се фатени дека спијат и во движење.

ЗБОРОВИ

Луѓето што се враќаат во Вирово никогаш не му се свртиле со лош збор: никогаш не го опцуле затоа што се наоѓа на крајот од светот. Инаку тие го пцујат и добитокот како сопствената жена, го пцујат и господа како сопственото дете. Мажите живеат во селото најмногу преку своите верни жени. Најневерна била црната Ѓурѓа која се мажела дванаесет пати (што е единствен исклучок во строгиот брсјачки крај), која сите љубовни знаци ги давала преку една стара народна песна и која, на крајот, е истерана од селото затоа што децата ги правела пред време старци, а на старците им го скусувала животот. Устите што го раскажуваат тоа никогаш не мирисале на забни пасти, ами на недоголтната храна, и затоа треба да им се верува. Треба да им

се верува и поради тоа што никогаш тие усти не носеле лажно црвило со боја на дабов жар отпретан од некое заборавено огниште. Забрането е секакво прогонство на славејот во нивните усти ... Слава на законите измислени пред создавањето на бога!

Вестите не се читаат од градските весници и шеќерот е имитација на она што не се гледа, а само се слуша. Вестите се читаат меѓу една туѓа уста и едно туѓо уво, меѓу две воздишки со миризба на варена пченка и лути пиперки, меѓу две искашлувања, меѓу две смени на водата за пиење. Некои рекле: колку сме подалеку од животот толку сме поблиску до смртта. И смртта ја исмеале и во времето на своето умирање и пред тоа. Луѓето зборуваат исто: и кога имаат мака и кога сакаат да се насмеат, исто и кога стравот станува безначаен и кога некоја девојка не вечерала, и покрај тоа што домашните ѝ рекле дека ќе скита по вечерите сè додека вистината за себе не ја пронајде во зборовите на својот налутен татко.

НЕШТО КАКО ПОЛОЖБА НА СЕЛОТО

Видикот може да биде покриен со ветка од леска, може да биде затемнет од испитувањето на некоја птица која, надлетувајќи го селото, се заплеткува на врвот од чадот, оптегнат меѓу двете планини. Но селото не се гледа-не од чадот, туку од припитомената шума меѓу куките. На врвот од првиот рид се гледа Церово, на врвот од вториот рид се покажува Лесково.

Од едното до другото село може да се фрли со камен, може да се прерипа со стап, може да се започне кавга без да се излезе од дома. Од левата страна се слоештичани: најдобрите кумурци, создавачи на верски празници, почитувачи на дебели жени и свети роднини, носачи на огнот за блиските градови. Нивни се и луѓето коишто се качиле на врвот од планината, сакајќи да ги урнуваат авионите што ја надлетувале котлината; до нив се басерничани, прочуени тепачи за селски синори, и

илинци кои што ракијата ја испиваат уште во времето на нејзиното варење, и брезовци коишто месечината ја ваделе од селскиот бунар. Речиси, сите соседни села на Вирово се во знакот на некое дрво или билка (леска, бреза, цер, baser, смил), во знакот на она од каде што потекнува нивниот лек и оган.

Вирово започнува кајшто започнува и брзината на водата и завршува каде што водата слегува на земја: смирена од врвката рамница, задржана од полудивиот бурјан. Всушност тука завршуваат валавиците (а селото без нив сигурно не би постоело), потсосидани и откриени, со белези на постојана влага и промаја, со водни струи што се судруваат во воздухот. Меѓу сидовите како да издивнува водата што ги крева и спушта чеканите, што го врти вирот и веленцето од девојката пред мажење. Бојата на ткаеното е и боја на водата, нејзина убавина и нејзин единствен допир со мислата на ткаачката. Растојанието меѓу валавиците е од драг со шајаци и веленца изнесени да се сушат на сонцето.

Куките се појавуваат дури подоцна и тие се наредени една под друга, во постојана закана. Од прозорците како да е извлечена една линија, еден светлосен конец што завршува во вирот, фатен во кружно движење: ту се појавува во црвена боја, ту со бојата од снегот на врвот од планината. Трепери како пламен од кандило, како жар од јаболко, извадено од топла пазува. Чардаците се свртени кон изгревот на сонцето. Од тука се гледаат знаците што ги претскажуваат и времето на утрешниот ден и дали ќе има птичји стапици во молњата. Исто како што се гледа во заборавениот леб дали гладува некој далечен роднина или мртовец. Од чардаците се читаат и ѕвездите, зрењето на дождот, гласникот на воздушните походи, патот по кого поминува звукот, гласот што се задржува само во слухот за да добие облик на човек, на животно, на нешто што не се потрошува, а вечно кружи околу светот. Чардаците прилегаат на направи за една од ретките болести меѓу малата и големата врата од куката. Диреците се во слава на низалките од тутун за

приватна употреба, на висалките пченка, на обетките од лукот. Лукот е единствена билка против Тојнатемаго и цревните заболувања. Другите билки се чуваат далеку од урочните очи, некаде во мутлите: кајшто завршува куќната земја, а започнува куќното небо. Огнот е на средината од собата за да бидат сите блиску до него. Тој се отсликува на нивните лица, се враќа обновен од нивните очи и во неговиот златен извор, дури сега, се открива потеклото на заедничката софра: еден ваган во кој мешаат и од кој сркаат дваесет лажици, над кој се отвораат дваесет усти со сите задоволства во цвакањето. На врвот од неговото слободно поведење догорува дневната работа и повикот на сонот: да се патува низ сите непосетени предели, да се пие вода од чешмата што не постои, да се затвора сонцето во скочец од тиква, да се лекува вербата во семојните намени на босилекот и свеќата, да се влегува од време во време што никогаш нема да се добие поинаку.

Од кај било да се влегува во селото треба да се внимава на изненадниот тропот на валавиците што прилегаат на скелет од некое изумрено животно, на разбој во кој работи духот на некоја мртва жена, на каменолом без работници. Провеот меѓу нив завршува со мов, лишаи или црни печурки.

Инаку Вирово се наоѓа под Плеќенската планина и од неговото дно може да се гледа само во небото.

ЕДНО ПРАЗНИЧНО ПОПЛАДНЕ

Стојам на крајот од сретселото и гледам како воздухот поцрвенува од облеката на луѓето. Сè што се случува го затворам под трепките како во фотографска кутија. А сета вештина на луѓето е да играат или да бидат присутни на играњето. За да се стигне до нивното срце треба да се дише како нивните играорци. Девојката што ги поведува за рака има фустан со боја на лето во презреан патлиџан. На главата ѝ се покажува цвеќе, во главата - туѓа куќа. Од куќата започнува да

излегува вкусот на ланското грозје и подадениот цут од багремот и јоргованот. Луѓето, во исто време, започнуваат да ја почитуваат и широчината на орото и стеснетоста на просторот. Нозете се размножуваат и меѓу нив и земјата се преточува сува срма, како зад игла од везачка: се усукува, се расукува и ете ја причината за брзото дишење. Во појасот на девојката тропаат железни пари. Таа донесува ветер или го одобрува ветрот што ги подзема луѓето. Во нив го доближува виното со храната, патот со добрата мисла. Во нив го спојува времето што било и времето што доаѓа.

На врвот од планината залезот потсетува на ранет војник што ја довикува сопствената смрт. Над селото, најпрвин, стигнува една ѕвезда, а потоа и друга. Луѓето губат една сенка, а наоѓаат друга меѓу куќите што веќе чкртаат со своите врати и резиња. Пред огништето се отвора постелата од папрат, дополнета со шајачно веленце. Малечкото дете зинува и млаз мајчино млеко како светлина навлегува од една топла одаа во друга, од една темница во друга. Животот како да се калема на врвот од кафеавата дојка, на тоа влажно зрно грозје. Со плачењето на детето се радуваат сите во куќата, можеби поради тоа што прв пат дознаваат како почнала староста на светот и свеченоста на празникот. А можеби поради тоа што тој детски плач е најсигурната магија во темелите на населбата, за да бидат куќите полни. Луѓето си легнуваат со новите алишта и го наслушуваат првкњето на коњите под својата постела. Среди ладниот сон предметите ја губат својата тежина и, скока една усвитена топка од небесен афион, и, гори едно далечно поле и, вртат четири тркала што го носат неговиот пламен.

РАСКАЖУВАЧ

Отко знам така било. Имам деведесет и неколку години, и јас не знам коуку се има, ама уште малку и ќе ми се доброот. Кај нас секоја куќа има по една валајца, некои и појќе и, стауно

сме качени на коли оти требат доуго да се патуват. Ојме и во Маријоо, а понекоош и до Скопско, глјав еднуш на то Вардарог и машко и женско се слекле голи: ем ме вати срам, не знам како да ји закрпам очиве, ем си велам: дај, море, да поглјам унери светски ...

Стопанкин живот, да се пречкртува некако годината, да не се пресвисни. Ама сја мауку ткат луѓето, сите носат купечки алишта и со купечки шејои се покриваат. Напред беше поубоо: само во ближнине села ојевме, само гости праевме ама тие први с'откажаа. Сја затоо ојме подалеку и подалеку. Како што ми ваќат умот, ќе терат ќе варат, ќе ни липсат занаетот; енеј: во полоина валајчишта гуштерици се бркаат. Се молам само очиве мои да не видат како к'испаднит. Откоо ќе ми врлат земја на нив - усвет сè...

А за мое време, отко знам ја, нити имало лага кај нас, нити краѓа. Само во турцко се крадеше, ама и то неоти беше краѓа, ко ти го земат на очи. Дели ји осунавме тие времиња, ова ништо не кажуваат...

ИЗЛЕЗ

Зад мене останува тупотот на валавиците што ме тера да мислам на подземна коњица. Под селото небото некако се отвора и патот станува поширок. На патот сретнувам коли што се враќаат по седум дена. Последните крпчиња светлина паѓаат во крајпатната вода, се превртуваат, пропаѓаат. Од светлината се одделува мракот што крцка во пијанството на некој штурец и постепено ми го заклучува видикот. Но, оддалеку некој непознат глас ми се јавува за пријател и ме поведува како светулка. Под срцето нешто ми бега, а срцето веќе не е во мене.

Места што ги паметувам, јадења што не ги заборавам

Патот за Слоештица е пат за кон небото, оти штом ќе ја преминеш реката Црна, пред тебе излегува Слоештичката планина зад која веруваш дека нема веќе земја.

СТРУГАРИЦА

На ова место се дели патот: в десно свртува за Слоештица, а в лево продолжува за Мренога, Вирово, Церово, Лесково и Боишта, одејќи сè покрај реката Мреноштица, како да се плаши да не го загуби сопствениот правец. Над Стругарица те пречекува манастирот Свети Никола Арбаноски и Крастата што ја поткопуваат варциите од Слоештица, (тука имаше и еден стар даб, претоварен со имели, но сега него го нема, зашто го исече бригадата на Ѓерасим Тодевски во времето на ударничките години, по војната. Го исекоа за да докажат дека во дабот нема никаков светец, како што веруваше народот, зашто го викаа манастирски и дека на тој што ќе крене секира на дабот, светецот ќе му ја сврти нему секирата. Но подоцна се виде дека, сечејќи го дабот, никој од ударниците не се пресече себе си, а тоа беше најголем доказ дека светецот е умрен и дека тука веќе господ нема.)

Стругарица не е само раскрсница на селата, туку раскрсница на дождот и ветрот, а најмногу на сонцето. Всушност, сонцето првин тука слегува и тука најмногу се задржува, двоумејќи се што да направи, кон која страна да продолжи, во чие село побрзо да влезе. Тука поминува и мртвицата мраморна, покажувајќи ја душата од мртвите калуѓери на манастирот. Тука се разминуваат и волците и лисиците и тоа место и во дебелите зими е, речиси, стоплено од видливиот здив на тие животни, од заповените огништа во

нивните расцепени вилицы, во нивните усвитени усти. Еднаш дури и ние (јас и Благоја наш) се разминавме со волците, сечејќи им го патот пред муцки. Беше тоа во годините на масовните описменувања и беше тоа во зимска ноќ кога снегот и месечината си ја мешаа разлутената светлина и таа светлина крцкаше и стенкаше, касаше и штипеше од под нашите стапала нагоре, а ние талкавме, како угреани ноќни сеништа.

Одиме така (со Благоја наш), а по нас оди и месечината, а по нас оди и ветрот и ни го повторува гласот на волкот што вие кон небото, што штрака на ведрината. Ние подзапираме, наслушуваме и низ нас потекуваат поморници, кога му се одсвива еден друг глас од поваму, што е многу блиску до нас, како да се јавува од здивот меѓу нашите помодерни усни, меѓу нашите детски обравчиња. Благоја рече: волк, а јас реков: волци и потоа завија повеќе волци и завија од различни далечини, еден и од преку река, и Благоја рече да бараме дрво за да се качиме, а јас му реков дека дрвото го носиме в раце („ти ќе го држиш од на земја додека јас ќе се качувам; јас ќе го држам од на небо додека ти ќе се качуваш“) и турни капа опакукапа. Гласовите чкртаат, се разлагаат, чадат, се усукуваат налуничаво нагоре, а ние мрзниме долу, се поштукаме под тие пискотници што се прескокаат како фуртуни, како виулицы. Ни треба место за бегање, а такво место нема наоколу, сето ни е одземено. Ќе се качиме на дрвото што го носиме в раце, зашто тикварот, понекогаш, се радува и со тиквинката.

(Кога го канев бога за да го крсти татка, посадив една тиква што пушти тиквинка кон небото, кон небото зад облаци и почнав да се качувам-тиквинката потпорасни-јас поприкачи се ама патот висок, а мене ми се јаде и фатив едно пиле што ми леташе над главата и го сварив во тиквата што го роди, патем, тиквинката, и се дупна тиквата и ми истекоеа месата (ми остана само чорбата) и од жешкото ми овена тиквинката (на која се држев, на која се крепев) и таа се собра ко удрен црвец, ко нагазена глиста и јас паднав на земјата во една жива песок. И

дека не можев сиот наеднаш да се откопам: првин ги извадив рацете и ги оставив настрана и ги извадив, потоа нозете и ги оставив до рацете и го извадив, потоа трупот (сосе плешки и сосе пршлени) и го оставив меѓу рацете и нозете (за да си го познаат) и тргнав да ја откопувам главата, ама главата не ја откопав (оти таа не сакаше и оти и јас не можев) и ја оставив во живата песок, напуштена и сама и отидов право дома и зедев лопата и мотика и И се вратив на главата и ја извадив, ја избавив од живата песок и ја однесов на планина и ја измив со чиста вода и си ја зедев измиена и тргнав по нова семенка што ќе пушти потрајна тиквинка, што ќе порасте кон бога, што ќе ме искачи на небото, на небото зад облаци. И оттогаш уште барам семенка за тиквинка, а татко чека некрстен и небото уште стои над мене и ме грее и ми се смее).

Се смеевме и ние потоа, откако непознатите патници (ќумурции или валајчари) нè уверија дека на волците сме им биле со по една нога в заби и дека сме веќе далеку од таа фуртуна и виулица што излегуваше од нивните расчепатени вилици, од нивните усвитени усти.

Затоа се чини дека во Стругарица секогаш некакво светло гори, секогаш нешто чади или испарува и дека, на ова место, летото никогаш не завршува, никогаш не исчезнува.

Над Стругарица се најбогати и божјите виножита под кои, некогаш, не смеевме да поминеме зашто машкото станувало женско, а женското машко и тоа нè плашеше, како што нè плашеше и нивната кривогледа молкума додека нè демнеа од високо и додека ни се покажуваа како небески патишта по кои се пренесува и вино и жито, ама и нешто друго што требаше да го погодиме:

дали е сено или слама, дали жолта ракија или печалбарски дукати што му испаднале некому кој запрел да се преобуе;

застанувавме и ние долго на дождот што врне само кога ѓуптин се жени или мечка оро игра и бевме небаре посадени во

земјата, а сепак изненадени од неспокојството на небото што се одразуваше во нашите црнки, како и во дострелот на нашите заутарени погледи, штрекнати од вечните таинства на изворот на водата и воздухот, на бојата и огнот и на летото што на ова место никогаш не завршува, никогаш не исчезнува.

Во Стругарица еднаш ме фрли и коњот и еднаш ми се фрли набиеница под стапала.

Во Стругарица почнуваше гладот кај луѓето и почнуваше одново да им се сојадува на луѓето, зашто сите слоештичани кога јадеа бакрданик, ждригнувајќи велеа:

— Се најадов до гуша, ќе ми држи до Стругарица.

ЛАДКОЛИВАДА

Од Ладколивада најубаво се гледа изгрејсонцето над Ставаково.

Ние го гледавме како разбистрување на заматената вода на небото. Го гледавме како зреењето на дренките и капинките во подножјето од шумата, покрај реката Мреноштица. Првин ќе се покажеше темето од сонцето, небаре од залегнат човек зад ридот, а потоа ќе почнеше да се исправа целото негово лице, преполнето со жарје, со густа светлина. И таа светлина нè смалуваше, ни извлекуваше долги сенки од под стапалките и везден потоа со нив нѝ израмнуваше под иста либела. Ладколивада тогаш се полнеше со звук на истушени мешунки, со павкање на крилца, со солзи на ошумоглавени млечки, со шепотливи престрелки меѓу тревки и божурики, со тупот на копита, со сончогледи што се мачат да намигнат, со компирова златица, со спрегнати одблесоци. Ако легневме на земјата, увото ни стануваше инка за преточување на звукови и ние се досегавме со сè што се шеташе под земјата и над неа; го слушавме и шепотот на тречата што ја цвакаа добиците од сите

далечини и го следевме говорот на улиштата што се роа во сета вселена.

Од Ладколивада најлесно ги одредуваме и страните на светот: исток ни стоеше пред челото, запад нè мунаваше зад темето. Во средината беа косачите кои постојано подзамижуваа пред неразбраната болка на тревите што се превиткуваа во откосите, помодрувајќи од жешките стапки на омарнината.

Околу Ладколивада се растуркуваа житата, тргнати на зрење во воздушното безпатје. Свртени кон косачите, тие како да се присетуваа на жетварските салати (три скрувци сол добиточна, три чешнина лук лански и неколку перца кромидови што пливаат во вода и киселина) и како да добиваа поморници во сламената кратковечност.

Под нашите петици, како под испукани јајца од сколовранец, гореше едно цело годишно време во кое се береше киселица и ластари, штавеј и коприви и во кое ни се враќаше љубовта кон животот и животните:

И кога ги боревме јунците кои откопуваа земја со копитата и земјата скокаше нагоре како да излетуваше уплашено јато птици и кога креваа базје на роговите, над кои им татнеа ведри грмотевици и кога испотени пропаѓаа до колена (помрднувајќи се тие, помрднувајќи се ние) и кога го слаевме победникот, врзувајќи му трева и штркоцвеќе на роговите;

и кога го замразувавме сонцето оти ни ја скриваше и сенката под нас;

кога штрколот ги дупнуваше говедата и тие бегаа, уплашени и од своето бегане;

кога Нечко Јоноски ми пушти крв од носот; кога го спружив на плеќи Василета Мегленоски и кога ме удри на колк Василе Мегленоски; и кога го газевме сеното на колите, замислувајќи се штркови качени на селски оџак и, гледајќи надолу, во своите татковци кои подаваа пластови наденати на вилите, кога им паѓаше сено во вратот и кога за прз пат ги откривавме толку смешни, смалени и пониски од нас; од нас кои

мислевме дека од силна горештина ќе им се исправат роговите на воловите и дека сонцето никогаш не ќе нè пушти повеќе в село.

КУСИ СЛОГОИ И ДОЛГИ СЛОГОИ

Кога ги грлевме пченките по цел ден си гледавме во мотиките што ни скокаа пред босите прсти, а мислата ни беше упатена само кон заоѓањето на сонцето, зашто тоа многу лесно не стасуваше, ама многу тешко нѝ заминуваше, многу тешко се одделуваше од нас. И со секое кревање на мотиките, погледнувајќи само кон сонцето, ние и не забележувавме кое време пркнуваа пченките до над нашите глави и кога стасуваа да се заплеткаат со тиквинките и гравот што се искачил на нив, што ги препашал. Тоа го забележувавме дури кога ќе почневме да ги наводнуваме, кинејќи си ги браздите еден со друг, демнејќи се меѓу себе со исправени мотики и колнејќи се, тепајќи се, редејќи си мајче-шајче; си ги вадевме очите, си ги валкавме лицата, душите и ниедна вода не можеше да нѝ испере оти и водата веќе не веруваше во нашето пријателство. И таа цело лето не нѝ оставаше насамо, цело лето ни го матеше спокојството; дење: ни ги подмакуваше ногавиците, ни ги раскуќуваше убавите и значајни мисли, ни ја поткопуваше земјата под нозете, нѝ одродуваше со блиските; ноќе: ни излегуваше од темницата што се пречкаше со гниењето на воздухот пред пондилите и над буништата, ни се вовлекуваше под постелите, ни полазуваше под рогузините како гладна пијавица, не само кога спиевме под гумната, туку и кога спиевме на колите, на чардаците, во плевните, се мешаше со грчењето на постарите, ни го одградуваше сонот меѓу штурците, ни стануваше подзглавје што нѝ студенка.

Водата беше божја напаст од која не можевме никаде да се засолниме, никаде да се спасиме, како што не можеа да се

спасат жените од напаста на Дицка Шаркоски. Зашто Дицко Шаркоски имаше широка и блага душа што сакаше да ја дели со сите жени и затоа и сите жени ги подзапираше, нудејќи им топло срце и сливи магарешки; на сите им береше божурика и боливач, на сите им ветуваше голем живот зад големи мориња, на сите им намигнуваше со влажни и сетни очи. И во тие среќни моменти од страст и од нежности, нозете му клецкаа, рацете му трепереа, срцето му свонеше, устата му се сушеше, во погледот му се топеа високи и далечни снегови.

Последен пат го видов кога бегаше од Куси слоги во Долги слоги, задишан и со клекнати панталони што ги задржуваше со едната рака (за да не ги загуби), додека со другата рака си расчистуваше пат меѓу пченките што го запираа, што го факаа за рамена, што го швркаа преку лице, што му пуштаа подмолни препки. А бегаше за да не биде фатен во срамна прелјуба со другарката Дукадинка Жарот од Третата бригада, лево. Тоа срамно бегство, подоцна го чувме и од неговата блага и речовита уста:

— Жарот беше за друг дојдена, ама јас **И** реков дека ќе кажам, а за да не кажам, **И** реков, и под мене малку да поклоца и да поофка и ја сложив, женицата, ја нишнав меѓу одгрлените пченкарушки и тиквинки и почнав и неа да ја одгрлувам, ама и јас плачам за дрво, бами лакомиот, баци ми, **И** влегов меѓу нозете, како меѓу две бели горештини и гледам — таа веќе ги замижала очите и нешто шепоти и врти со главата што ја потпира на едно огниште од грав зазреан, мешунките пукаат, а таа мижи и шепоти, значи не ме гледа, си велам и, и јас почнав да се разгледувам, **И** ги приотскривам нозете и гледам дали ми прилегаат, дали сум поличен со нив; чинам погледни во неа, па погледни кон себе и стојам така прерадуван, стојам и ништо не правам, само се разгледувам и само се радувам и потоа сеќавам дека ме заслепува белината што зрачи од нејзините меса, како од угреана вода наутро. Таа само шепоти и небаре пребркана јуничка, ме заплиснува со топла пареа и после гледам ги

поткрева клепките, ги подотвора небесните огледалца и читам во нив молба што не е само молба и таман си реков: ајде Шарко, да не останеш шарен во очите, туку слушам некакво крцкање и шумкање што се доближува право кон нас. Потоа ... а потоа само си реков: ебатти среќата и си ги зедев нозете свои од под газ и летнав ко пиле, без да ми текне, назад, да се обрнам.

— Куси ти беа Куси слоги, куси да ти се и Долги слоги - го прекоруваа луѓето што го слушаа подзинати и што го молеа, потоа, одново да раскажува.

— И ми беа куси — велеше Дицко Шаркоски — сета земја ми беше куса за бегане и се скрив во дрењето, во Ставраково, и од таму гледав како ужинате чорба од градски сливи и од сливи киселачки.

ДРВЕНА ЦРКВА

Десно од лозјето Митодиово постоеше името на црквата што не постои, зашто дрвото е нетрајно, ако е одделено од земјата а сепак оставено во соседство со неа и со ветровите и дождовите, подјадувајќи го, на смени, сите подеднакво. Споменот за црквата е во присетувањето за болестите од црвен ветар, цревни болести и црвени пришти-јаникари, од нициња како лешници, како ореви, заглавени меѓу ципите, под гушата и под мишките и од вампири, од повратени мртовци, од караконцули, од нечисти и погрешни сили, од недоискажливи уплави.

Над Дрвена црква нѝ пречекуваа пештери со гроздови мрки лилјаци, обесени прудолуглава на ладната сувосидица. Во една од тие пештери (во неа не се знае ни кој влегол, ни кој слегол) имаше една голема река и меѓу реката една широка ливада, а во ливадата бели одаи во кои беа, на превара, заклучени и змебот и човекот од нашата река, од нашите краишта.

Едно босо воловарче секој ден ги слушаше нивните подземни офкања што допираа до него како тркалање на камења, како ноќни грмотевици од кои се нишаше целиот рид од Крастата.

Од нивната тага беа излеани сите бигорни камења, всидани во манастирот и од нивниот копнеж за слобода дишеше и ридот, како да се помрднува слабина од ждребна кобила и се диплеа пластови од крастав варовник кого варциите од Слоештица не можеа да го догорат, да го дотрошат.

Во Дрвена црква се јадеше палеж од варени суви пиперки, со праз и киселина и собрани како копци во букови склопци принесени.

Во Дрвена црква прв пат видов како игра дрвен господ и од тоа цел ден ме болеше срце.

ВО ДРМИНЕ

Овдека кога оравме или кршевме грутки, плуговите и мотиките ни запнуваа на црепови од врчви и грниња, на парчина малтер, на испишани мермери, на темели од некоја стара населба. За таа населба се зборуваше сѝ и сешто, некој велеше дека под земјата има друг свет што навикнал да живее без светлина и затоа е невидлив, како и ние што сме невидливи за него. За него кажуваа сите, а најмногу кажуваше жената, ако беше жена, и кажуваше ноќта, во која можеше да се појави, зашто беше тајна ноќ и беше само нејзина и беше многу тешко и жив човек да ја дочека, да ја начека. Но таква ноќ имаше и таква жена постоеше и некој ја видел и беше тргнал по неа. Таа одела полека како да бара мртви синови и браќа, како да штутела нешто што го заборавила пред многу илјади години; се вртела лево и десно и очите ѝ гореле и горела сѝ по патот: пченките, тиквите, копите, зеленчукот во градините, овесите, тутуните, класјето од житата, глувците и скакулците, лепешките по

ливадите. Дали барала пат или отворала пат до своите мртви роднини, под земјата, не можело сигурно да се каже, но цела ноќ барала, одела и присирала, застанувала, чекала, наслушувала, се мачела, понекогаш заплакувала и тивко подвикнувала и сѝ подлабоко навлегувала во ноќта. Човекот што одел по неа никогаш не успеал да ја втаса и да ѝ се доближи за да ја праша од кај дошла и што бара. А кога помислувал дека е блиску до неа ќе почнело наеднаш да се крева ноќта и да се обзорува и жената во одење се топела, се танчела, веќе гледал како се собираат живи гнасоти за да ѝ копаат по месата и гледал како се отимаат разни муви и мрави што ѝ полазуваат по веѓите, на очите и усните, под грлото, во стомакот и како месото ѝ станува просирно и трошно и како и коските ѝ стануваат просирни и како на крајот ја снемува сосема. (Господе, како можеше одново да си го обнови месото и коските и ноќта за барање?!) Секогаш дојдена од далеку таа остануваше далечна и нејасна, но мнозина во селото, сите војни, пожари и болести ги врзуваа со неа, како што ги врзуваа и со црниот снег, со црвениот ветар и месечина. И особено веруваа дека од нејзината ноќгубна намисла се грешните раѓања на деца со две глави, на деца со козина и со опашки, со копита и со рогови, на деца што лааг и што блекаат, а тие деца никој не ги видел зашто веднаш ги закопуваа под камен што е под река, а под каменот е дупка што е без дно, што е бескрајна.

Во Дрмине имаше едно оревче, налегнато од светлосна паспал, под кое ручавме леб, киселица и маштеница во која везден дотуравме вода од стомните.

Под оревчето чувме дека има и змии и смокови што свират, и што пијат млеко од крави и жени леунки. Тогаш жените длабоко издишуваа и од таа воздишка се помрднуваа лисјето од оревчето и во деновите што беа сосема обезветрени. И гледавме долго нагоре во лисјата и мислевме дека е тоа некоја закана или некоја порака од жената на подземната населба, над која ги оравме нивите.

Децата ги воде воловите додека се образдуваше и беа подгазувани од нивните копита и тие ги удираа по разлигавените муцки и слабини и потоа молеа да се качат на браната за влечење. А кога молбите не ќе им беа сослушани, ним им се сопиваше вода или им се одеше понадвор (иако беа премногу надвор) или им се сојадуваше. Си ги пикаа рацете во празните торбиња и вадеа трошки со влакна, со земја, со мрави и бубачки и дуваа во трошките и си колваа од дланките како врапчиња од гумно.

Во Дрмине имаше и една надорана бразда и една неразминлива кавга што почнуваше одново секоја летна година. Од кавгата ги зачував само овие зборови: „Да го удави лебот од браздата што ми ја надзеде, а ако лебот е милослив, да не умрам дури не го видам прудулуглава обесен, дури не го видам на-опаку насмеан ...

ПЕТОЧНИ ЛИВАДИ

Петочни ливади се крепат на вода, излезна од водата што лекува во петок. Не знам дали само на црн петок или на мртов петок лекуваше водата, некои веруваа дека лекува и во други делници и неделници и вистина беше така; симнуваше почудувачки и нагазено, растеруваше гушки и заушки, далаци и разни бапки кои на живо месо гноеја и црвосуваа; на сувите боски им го враќаа млекото, украдено од ветроштини, на грешните им ја плакнеше душата, на слепите и уплаканите им ги отвораше очите, на скараните им го изринуваше сето матно, нечисто и калливо и светот им го принесуваше ведар, широк и насмеан. Крај водата се оставаа ситни пари и на 'ргата од парите ја препознававме болеста на оној што се спасил од неа.

Водата од Петочни ливади ги криеше навите и русалките што се јавуваат само во скришно време, и тоа скришно време им го издемна, им го пронајде само Каравил Квачкоски.

— Со мои очи ги видов — се колнеше Каравил Квачкоски — ги видов кога излегоа од водата и кога претрчаа преку ливади, како кадели, како валмиња од усукан ноќен ветар што талалика некакви зборови, што цвили како ждребица, што спомнува некакви имиња, што заплашува. И додека ги гледав зборот ми беше земен, устата ми беше празна и стоев ко суво дрво, не можејќи ниту да викнам, ниту да се помрднам.

— Ако лажам нешто, да не се викам Каравил Квачкоски — повторуваше Каравил Квачкоски и раскажуваше дека не видел толку одголени жени со толку долги ногалки, со толку рамни листови, со толку просирни повраталки, со толку длабоки трапови, со толку пресни пресници, со толку убави растоки, со толку пресламчени привои и со толку ништи и брдила под долгите шамаци што им се влечеа зад петиците и им ја расипуваа трагата од тетерави капки што свонат.

Оттогаш сите жени што врвеа преку Петочни ливади ни прилегаа на водните жени што ги видел Каравил Квачкоски, сите одеа со леснина на дувнато пердувче и глуварче. Кога чекореа како да предеа тенка преѓа, како да пишуваа љубовно писмо до нас, како да разговараа со бесконечната светлина. Всушност на девојките им зборуваа колената, им зборуваа глуждовите, колковите, рамената, им зборуваше облеката. Под предниците им накиснуваше свето тесто што расте и што се разлива, меѓу усните им струеше навев од непаднати дождови, меѓу трепките блесок од непочитани ѕвезди. Ливадите се превиткуваа, тревите се исправаа правопругоре, земјата подзинуваше.

Во Петочни ливади се јадеше зелник и заби.

КРИВ МОСТ

Крив мост беше стопати крив и искривен; на него најчесто им се растураа колите на пазарциите: им се расточуваа растоките, се кршеа жеглите, лисиците, окот (оиштето или потегот) им се свиткуваше утрешот и привојот, се превртуваа литрите и душмето. И додека пазарциите ги поправаа колите, добиците примижано си штипкаа трева под мостот, погледнувајќи, напати, напорки кон одградените нивчиња низ кои се шеташе навината светлина. Крив мост беше крив и затоа што никогаш не дотрајуваше при удирањето на речната матица: само ќе офнеше ќе скрцкаше и ќе се невидеше далеку низ полето. А кога ќе преврнеше, кога ќе спласнеше реката, луѓето одеа покрај неа и во одлеаните тињи и песоци бараа однесени греди, солпци и колца, набодни, цресла, спици и главини, рачки од секири, лопати и мотики, откопани колје, откорнати стебла.

Една летна бура за малку ќе ни го земеше палавото Чавкарче: го затекна качено на високата евла, која секогаш имаше по некое гнездо за растурање. Реката наеднаш бувна во мостот, го подзеде, ко играчка, го лапна и го голтна и се искачи над коритото до долните гранки од евлата. Чавкарчето чинеше слези до над водата, што се вртеше околу евлата, ќе се уплашеше од водата и со плачење повторно ќе се искачеше кон врвот. Ние го гледавме неговиот очај на птица што не може да летне и му завидувавме на тресењето на вилиците и забите, на треперењето на аливцата и снагата, прокисната до коски дека немаме можност и ние да предизвикаме сожалување кај некого.

Над Крив мост се наоѓаше воденицата од Аќима Кривиот кој често седеше на подсидокот пред неа, држејќи ја пред себе дрвената нога, како потпрена рачка од секира. Аќим беше секогаш бел на образите, бел на веѓите, на капата, на алиштата и кога беше испотен мислиш дека по лицето му тече разлеана сапуница.

Кај Аќима мелеа само Полјани од Пелагонија, кои првпат кај него и беа облевани од речно студенило и првпат кај него зајадуваа сливи и друго овошје. Инаку, ручеците од Полјаните беа леб и живи пиперки што им крцкаа меѓу забите како штракањето на воденицата и од тоа крцкање силно, и ништо не се слушаше околу нив.

ГРОБНИЦИТЕ

Отаде меѓите од долот Росуље се наоѓаа вечните почивалишта на нашите мили животни: коњите и кравите, воловите и кучињата, мазгите и магарењата. Некои пцовисуваа природно, тивко и мирно ќе ги оптегнеа нозете, други пак си ги кршеа нозете или фаќаа бутури, имели и красти и некои непознати, неизлечиви болести и нив требаше луѓето да ги убијат. Беше многу жално, ох, колку беше жално и подмолно да ги убиеш коњот и кучето кои сѐ уште те гледаат верно и со поглед кој прашува: „што згрешивме, што ти прегрешивме“? И уште пожално беше што не знаеш како да им објасниш и ги убиваш со затворени очи, а очите ти ронат, еднозадруго солзи, како да ти капе цут од јаболкница.

Тие и, по смртта, кога ги закопувавме, нѝ гледаа со широко отворени очи, нѝ гледаа бело и со немушта молба, нѝ гледаа како да не сакаат да се одделат од нас и ние, тогаш одново почнувавме да плачеме, и низ плачот се потсетувавме на сите места кајшто сме биле заедно со нив: на орање или на пазар, на запнување влекови или на гости, на сено збирање или на свадба. Нивните гробници беа постојано тажни зашто ги дуи каа кучиња и потоа замрлушено долго виеја и квичеа, ги намирисуваа говеда и потоа тешко и сожаливо шмрчкаа и рикаа. Тие гласови ни 'ржеа во сонот, ни лаеја во тагата, ни мјаукаа во душата.

Чинам од жал, во зајачката шумичка кај Гробниците, птиците не правеа гнезда, кукурекот не никнуваше, дабчињата не врзуваа маја и прапорци од шикли, пролетта не влегуваше сосема. Само кога ќе стечеа суводолиците, кога ќе поминеа летните по оттаму ќе откопаа по некоја бела коска, по некој реп со прелапнати вилицы, сеуште стегнати од болката што поминала меѓу нив, додека се борел душата, сакајќи да ја запрат да не излегува, сакајќи да ја задржат в уста.

Кај Гробниците јадењата беа ретки дека блиску до селото и дека бевме тажни за живс што ни помагаа во животот и во работата.

КРСТОТ

Над Гробниците се наоѓа Крстот. Тоа е првиот рид и повисока шумичка над полето. Над неговата прва нагорница имаше еден дабов корен под кој, во глуво време, провираа болни деца. Децата беа голи и откако ќе ги провреа под коренот, ги натураа со млака вода од билје и смилје, мрморејќи постојано нешто со устите. (Никоја од тие маѓесници не кажуваше што мрмори, што изговара за да не може да се расипе нивната маѓија). Потоа децата ги поведуваа кон селото, забранувајќи им да се обспнат за да не ги види болеста што ја оставиле и за да не тргне одново по нив.

Под Крстот постоеше некаков мрак или воздушен песок кој постојано ти крцка во устата, во дишењето, меѓу прстите, под кожата. И од тој мрак гледаа некои очи што те прават назорлив и бојазлив и што ги чувствувааш како јадеж на крастави струпи, како тегоба. Мракот под Крстот многу потсетува на мракот во Средорек, на долоите во Станишинец каде еден нож играл под грло, а другиот сечел живи меса од трујачите на комитите, од задригаците и предавниците, од женоштиците и прдливците, од подлизурковците и влечиопурчовците, од мрзливците и растурикуќите, а тие молеле и лелекале и тие

лелеци останаа за ноќно време да ги слушаме. И додека ги слушаш започнува да те уми некоја штрекнува пушка што бара да ти поигра во skutot, да ти ја наведе веѓата, да ти клоцне на рамото. Таков е мракот под Крстот, таков е стравот од мракот, постојано што шепоти: „Нишани право в срце, гаѓај меѓу очите, гори го среде цигерот, разневиди му си што му е видливо“.

Првпат тоа го открив кога пријателот Радомир го чекаше пријателот Димитрија. Стоеше потпрен во најдлабокото место од мракот и беше неговата најжива среда и средина. Во раката држеше нож, а ножот беше росен и немирен: постојано потскокнуваше од силните удари на срцето, слезено во прстите што го стегаша. И Радомир помислуваше, леле како можеше да мисли така Радомир, дека во раката не држи нож, туку дека го држи немирното срце свое. О, колку е потешко да чекаш да убиеш, отколку да чекаш да те убијат. И колку е уште потешко за убиство да го имаш најближниот пријател. А не беше тоа одмазда за грабена сестра, за подбивна кражба, за отруено куче, за искорната градина, за запалена плевна, за скината вода. Беше тоа одмазда за преземена девојка од пријател, за љубена девојка, за посрамно другарство.

Чекаше Радомир и чекаше ножот, оголгол во мракот што го нагризуваше и беше мрак и од најдалечните места во душата Радомирова. И збиваше тој, и збиваше мракот: „ќе помине или не ќе помине“, мислеше и збиваше и дишењето си го слушаше и од другата страна на ридот. „Смртта ќе му биде без крик предадена, со еден удар принесена, но дали ќе успее да се сврти, да ме види и како ќе успеам да не го чујам плачот на жените што ќе го тажат утре изутрина!“

Чекаше среде мракот, среде трњето и копривите, под Крстот и можеби уште таму чека. Некој се враќа од мракот мнозина не се враќаат.

Кога ќе се искачиш на Крстот, над мракот, секогаш ти се сојадува, ако имаш што да јадеш.

ДОЛНА ЦРКВА

Од Крив мост па до Долна Црква патот е понизок од полето што се затскрива зад меѓите во кои, се чини дека и преку зимата брчат жужлиња и претаат подозриви гуштерици и зреат капинки, шипинки и трнинки од кои ни трнеа непцата и кои ни го расипуваа понадворот, ни го заболуваа мешето и во него ни шеташе нешто како слепа ласица. Овдека околу црквата се селските градини и селските топила и земјата е секогаш заскокоткана од полжави, слепјаци и голичарци, од попови прасиња, од кртици и полски глувци, кои како да пренесуваат подземни пораки од мртвите, меѓу градините со зеленчук, босилек и цунцулиња. Мртвите се секогаш најбројни, а секогаш остануваат сами и заборавени. На нив се потсетуваме само кога ќе почнеме да им се плашиме.

Ние, речиси, редовно им се плашевме, особено откако ќе зајдеше сонцето што ги заматуваше соковите во летните плодови, како во мрачна ноќ да пушташе плитко поточе светлина од свеќа, внесена во гробно камарче. Оти ноќта над гробиштата беше секогаш најстишна и најподла: таму најпрвин влегуваше и таму најдоцна се креваше. Затоа се плашевме да поминеме ниедновременно крај црквата. (Некои што требаше да поминат го одложуваа патувањето или преспиваа во полето). Мртвите во тоа време се исправаа од гробовите, сакаа да тргнат кон некаде и шепотеа нешто за некого. Некои ги видоа, некои чуја.

Кутри мои несудени браќа и сестри, кои не успеаја ни да засакаат, ни засаканото да го замразат. И оставија да ги скапува и подјадува еден ладен, еден вечно гладен мрак и среќен од несреќата нивна. И оставија да ги топи нивните меса, нивните лица, очите и усните бакнати постојано со него. Дали е тоа жал дека нема кој да ги жали, како што жалеше мојата сирота баба, молејќи се по цел ден за да отиде кај децата што ѝ умреа во една година, а многу години порано, кога шеташе колера или

улера, или некоја друга болест што удира со ветрот, со водата; и додека едно дете закопуваше, за другото се крстеше, се молеше да почека со умирањето. Така редум — ги нареди сите седум. Првото — Солунче, последното Цвета или Петра.

И растеше таму цволика и перуника, бозел, трева и тревуљачки и ги чистеше таа и пак се молеше да ја чуе некој и побргу да ја одведе таму, кај децата. И се подготвуваше за тој пат и често пати одеше по нивјето да ги види за последно, да се размине со нив, да ја науми земјата со босите стапала, да се прости со браздите, со меѓите, со межниците, и да однесе поздрави на тој век таму, а сепак тука, ваму.

И ете, сѝ уште се гледа кај отиде. Само по некогаш кога ќе поминам по патот, помислувам дека потајно ме насира од преку сид, зашто единствената желба што Ы остана на животта, беше да може само по некогаш да ме сретне или да ме види некако, од некаде. Никој до денеска не ми кажа што работи и кон кај гледа оттогаш, но кога запалената свеќа ќе го истера мракот од камарчето и кога пламенчето ќе затрепери, јас помислувам дека тоа нејзиниот поглед трепери од силна возбуда, трепери дека ме здогледал иако на влезот од црквата пишува: „Ние бевме како вас, и вие ќе бидете како нас. Не кради, не лажи, оти судот е ваму страшен“.

Во Долна црква луѓето секогаш гологлаво подаваа и поземаа за душа, наведнувајќи ги главите со разбушавени коси што им прилегаа на изгазени стрништа, на растурени гнезда од потполошки. И потоа јадеа варена пченица што им паѓаше во предниците и јадеа грав со кромид, назолен со толчена пиперка. Додека макаа старците од земјаните паници, рацете им се тресеа и со мака го додржуваа лебот меѓу прстите, со мака го туткаа, вртеа и мелеа меѓу преклопените вилицы и со мака го поттурнуваа, го голтнуваа, подзамижувајќи како кокошки. Потоа ги тресеа трошките, обесени на осилките од муцките и си ги бараа забите во глекавите кравајчиња со кои го макаа и го цвакаа гравот и гравот почнуваше да им грачи во мевот.

СЛОЕШТИЦА

Селото почнува каде што се спојува грагорот и грагорењето на Големача и Левача. И почнува обично со многу разбушавени дрвја втурени со плодови, претоварени со овошје што ги затскриваа покривите од куќите. Низ селото тече многу вода, тече и меѓу куќите и под куќите, а онаму кај што нема вода, дупни ја земјата и ќе потече. И дека има многу вода, има и многу дрвја, има и многу шума. Шумата завршува дури до под Рудина, од каде што Достан Јанкулоски, неколку години со ред, се обидуваше да полета, се обидуваше да летне, пред сите, на месечината или на друго место: уште погоре, уште подалеку. Тој полетуваше и паѓаше, а мајка му одеше по бајачки за да го ослободат од таа втилена желба за летање и да му ја заменат со желба за женење.

Во селото има многу работни луѓе и луѓе кои само со гледање помагаат во работата и има чист народ и народ неизмиен и смрдлив, подмочан и со болвосерки на кошулите.

Во селото има печалбари кои постојано се бараат за да се мразат од поблиску. И има многу убав народ и многу грешен народ и има високи луѓе на кои чавките им прават седала на капите и има мали луѓе на кои им паѓа плева во вратот; тоа се сосема мали, речиси запечени човечиња, само малку подадени од земјата, малку повисоки од своите опинци со кои ја газат калта.

И има луѓе со скапани заби од незборување, од уста неотворање, од немање време да си ги проветрат и, има други луѓе што устите не можат да ги затворат оти им се преполнети со зборови што чекаат да гргнат, да се истурат. И има изесливи и неизесливи луѓе и има смешни луѓе и луѓе што се смеат и има мирни луѓе, многу, многу мирни, а секогаш лути ко лут присоен тутун од петта рака. И има луѓе сакати и чкулави, слепи и глуви, неми и срамежливи (нека ми простат оние чии заслуги не ги споменувам) и има секакви луѓе:

Најстари се Ѓеневци или Чпиртовци, а од нив се Србиновци или Ламбовци, Бојановци и Гуруковци, и од нив се Ночевци. Од Чпиртовци веќе оган нема.

Трајановци и Џајковци се побрсјачени Мијаци.

Гулабовци, Богојовци и Поповци, пак тие се дојдени од Бабино.

Деспотовци, Ѓоревци и Дерлевци, пак тие се иста лозинка.

Од Дерлевци нема гранка.

Мравевци и Бутевци се еден вис.

Квачковци, Неделковци, Селвиовци и Чавкаровци, пак тие се од друга семенка.

Кочовци и Спасеновци се дојдени од Ресен и тогаш биле ковачи и ковачницата им била на Крив Мост, под селото.

А ние, за знајно, потекуваме од Богета.

Боге и Сиве биле браќа и ваму дошле од Охрид или од Охридско.

Од Сивета е Димитрија, од Димитрија се Јон, Петре, и Николе.

Од Петрета се Толе, Божин, Велјан. Оттаму се Јоновци, Пејковци, Мегленовци, а на некои им се загубило семето.

Од Богета се Станко, Кузман и Трајко. Од Кузмана се Кундровци, од Трајка — Трајковци.

Од Станко се Марко, Андре, од Андрета - Силјан, Николе и Јанко, од Марко се Секуле, Павле и Толе, од Илија - Ванчо и Трајан.

Од некои веќе нема појас.

Силјан пак имал Петре и Стојан.

Од Петрета сме ние.

И има уште што се пресегнале ваму или таму, со машка маша или со женско огниште и трајат така, навака. И поминале тука и многу други скитници, нријатели на ветрот и завејани дувниветровци питачи и гатачи што се молат да ти ја кажат иднината. И некој ќе рече: „погоди ми колку душмани имам и

каква болест ме чека?“ И ќе чуе: „белегот ми кажува дека на нагорно нозете ти се сечат“. И ќе рече: „море, усте негово - знаење, вистина на нагорница, не само што ми се сечат, туку и не ме крепат, ми се земаат сосем“. И потоа долго ќе си го слуша само своето смеење, испуштајќи воздух што догања на пондила, на добиточен измет, испуштајќи го, всушност, оној воздух што е постојано ист кога се миткаат кучињата, кога се митарат кравите, кога се колат свињите или кога се скопат бишињата, вадејќи им ги шулињата, како да берат компири.

Над селото имаше изгребано грибло што грибаше грешен гребен и едно јаре под крив јавор што се јареше; во селото имаше и една куќа од Лазора и Лазорица каде што се јадеше зелка расол, расол лош расол.

И имаше друга куќа каде удираа по рака ако јадеш повеќе леб отколку манца и каде што пак удираа по рака ако јадеш повеќе манца отколку леб.

И имаше и други куќи каде што те водат на гости, а на трpezата стојат само неколку купчиња здробен тутун. Луѓето завиткуваат цигари со лисје од олупен кочан пченка и палат од некоја подадена гламна, си го затемнуваат лицето, ја зачадуваат собата и, не гледајќи се од чадот, почнуваат да зборуваат:

— Шоона, утре ќе врне снег?!

— Бами не ќе врнело. Му угасна и нему свеќата, баму ја.

И гледаш дека и ним не им е убава свеќата оти не ги догледуваш и се просеваш пред празната трпеза и пред празните зборови потоа: — Онајте го ондека а ако не се онадит таму, ќе го онадиме онаму или ваму.

— Така, бами како!

— Нека почине уште малку планината, и ние за да починеме уште малку!

— Ај, не е многу... И не е многу ракијата што ја цицаат од пагурчето, лапајќи го како доенчиња и потоа долго време кашлаат од тутунот и ракијата, шмрчкаат со носовите, се

наведнуваат, дуваат и ги секнат меѓу колената и потоа ги бришат прстите на шајачните ногавици.

— Море, баму коренчето, оган!

Огнот потпукнува, пламенот олцка на нивните лица, се собира, се смалува во нивните маџи очи.

Пред куќите змија пишти, над селото куршум скита.

И имаше потоа нови куќи каде што младите гости ти мешаат во пајнцата, ти го искриваат расолот и избалежавени си одат, а домаќинот подлипнува, од лицето му капе нешто како тиња од скапана диња и на трpezата се качува неподвижна тишина.

А надвор удира тапан во срцето на селото и пребликнува светлина на сретселото и спотнат нож се шета меѓу луѓето.

Селото е згрмадено околу реките Големача и Левача, а реките доаѓаат од Дебел рид, од Среден рид, од Стискојне, од Пет браќа, од Волништа од Сносон горни, од Рудина. Таму каде што ми скршија заб со секира, каде што прстите ми ги шина подноктица, каде што здивот ми го зеде мечката, каде што студот ми идеше по трага, додека викав: — О, таткооо! .. и додека слушав: — Оооу!, првин од еден рид, а потоа од сите ридови, не знаејќи дали тоа ридовите ми се одсиваат или сите кумурции што сакаа да ми бидат татко.

На тие места се јадеше само „тоа што даваше и што имаше господ“, а господ имаше само кога ќе завршеше денот, кога ќе видевме дека догорува изнемоштената квечерина и дека нејзината пепел ни паѓа право в очи.

Почетокот на летото и крајот на дедо ми

Се запролети и дедо ми, со гуштериците, излезе на сонце. Во гумното растеше пердувеста трева, што ја облазуваше земјата како стоглава глиста. Тревата заврзуваше жолтеникави симитчиња и ја викавме симит - трева. Топлината се пикаше во покривите на куќите, им ја шумкаше влагата и тие стануваа трошни. Откај реката се слушаа гласови на луѓе што кршеа камења и вадеа песок за селскиот дом. Низ гумното поминаа сточари, со торби од овчји кожи, разговараа со дедо ми за добитокот и заминаа. Баба ми излезе и остави стомна во сенката од дедо ми. Топлината крцкаше, небаре истурањето на песокта пред селскиот дом, што се градеше.

Ние децата игравме на ледината пред дедо ми. Најмногу се натскокувавме триношки. Дедо ми постојано се насмевнуваше оти јас, речиси, редовно ги натскокував другите деца за две стапала или најмалку за еден детски чеперок. Потоа се боревме, се прпелкавме и меѓу нозете го гледавме црцорливото небо. Ќе видеаме некој бубакерен облак и започнувавме да му даваме име.

— Топла постела е тоа — велеше едно дете.

— Не, — велеше друго дете — ќе се вика бела аждаја.

— Аждајата живее во пештера — велеше трето дете.
— Излегува само кога сака да ја украде најубавата девојка од селото. И аждајата не е бела оти издишува пламен.

— Нека се вика Маја на дождовите, велев јас.

Обично не бевме за едно исто име и облакот остануваше некрстен. Можеби, и од тоа што некое дете ќе речеше дека облакот е душата на некој мртовец, а тој можеше да ни биде и роднина на некој од нас. Еднаш јас отидов и го молев дедо ми

да умре. Му велев дека кога неговата душа ќе се претвори во облак, ќе му дадам најубаво име. Не знам зошто, но тогаш дедо ми најмногу се лутеше.

Во корупките од дрвјата се цепаа кожурците на овошните вошки и пеперутките што понекогаш ги фаќавме со капите и ги расклопувавме како што ја расклопувавме и машината за стрижење од дедо ми. На тревата не ѝ се знаеше коренот и ние се тркалавме на неа како на кадифено платно. Низ гумното помина некој човек што го праша дедо ми за некаква црна кучка. А дедо ми знаеше сѐ за домашните животни од нашето и од соседните села.

— Ми ги пие јајцата од кокошките, — рече човекот.

— Кучката е од шумарот — зборуваше дедо ми. — Шумарот ја купи од Исидор Сарафиловски, а нему му ја продаде Насте Мојсовски од планинските села.

— Сакав само да знам — рече човекот и замина.

Зад куќата од соседите се градеше селскиот дом.

Мајсторите ги преместуваа скелињата повисоко и прилегаа на незнајни птици, слетани на суво дрво. Тоа можеше да се види и преку куќата на соседите, во чиј двор неколку луѓе растовараа вар. Ја истураа во една широка дупка и во дупката навраќаа вода. Варта црцореше небаре полжави кога се ставаат на оган. Над дупката се крвеше белузлава пареа и ние велевме дека и од неа се прават облаците. Во куќата некој ги варосуваше сидовите и пееше љубовна песна. Гласот му одсвонуваше како удирање на тешки метали. По скалите од куќата имаше засушени капки од вар што светеа како седефни петлици.

— Со варта се пишуваат најубави пароли по покривите од куќите — рече едно дете.

— А јас, еднаш, со јаглен го нацртав дедо ми на куќната врата — раскажував. — Сите тогаш ми рекоа дека цртежот ги потсетил на лозјарските плашила што ги правеше Методија.

— Но Методија ги прави од шарени крпчиња, што ги залепува на скршен грнец — рече друго дете. — Ги залепува со катран и тесто. Рацете му ги прави од дрво со неискастри чатали и тие прилегаат на пипалки од рак.

— А кај живеат луѓето што личат на плашилата од Методија? — го прашував јас дедо ми.

— Можеби кај што изгрева сонцето, — рече едно дете.

— Не — велеше дедо ми — зашто оттаму Доксим Жаров ја купи кравата што отели три запрежни вола и четири крави молзници.

Дедо ми го знаеше и потеклото на добитокот.

— Можеби зад планината кајшто зајдува сонцето — нагаѓаше друго дете.

— Нема никаде луѓе што личат на плашила — повторно докажуваше дедо ми. Од зад планинските села Ефтим Гален го купи коњот, а тој коњ го заклаа некои лоши војници за месо, — велеше дедо ми, потрепнувајќи на сонцето како тревка на млако ветре.

Веќе горештините почнуваа да доаѓаат од полето и како светлосни струи се шетаа меѓу куќите. Тие дојдоа и во нашето гумно и донесоа муви. Понекогаш дедо ми спиеше на средината од гумното, земаше јажица во едната рака, и спиејќи со неа се бранеше од мувите. Никој од нас децата не знаевме дали тогаш наполно спиеше дедо ми.

Пред тоа цело село јадеше иста храна, заспиваше и се разбудуваше во исто време. Некои предлагаа дури и љубовта да се води во исто време. Но токму тоа направи начинот на исхраната и спиењето да бидат како порано. Така дедо ми си легнуваше подоцна, раскажувајќи ни приказни за вампирите. Нè уверуваше дека тие излегувале пред него, иако тој ништо не гледал од нив, бидејќи тие се шетале скриени зад своите сенки.

— Влегуваа во куќите, — раскажуваше дедо ми, — и плашејќи ги луѓето, ги изместуваа сите предмети во собата.

Палеа оган, калапеа тутун, расфрлаа бомбони, украдени од селските меани, и ги отвораа вратите, до првите петли. Понекогаш си одеа порано, на молба од нивните живи жени.

Тогаш умре едно од децата и ние помисливме дека вампирите му ја испиле душата. Започнавме, тогаш, постојано да се шетаеме меѓу овоштарниците, барајќи го меѓу нив облакот од неговата душа. Но деновите беа премногу ведри и ниеден облак не се јавуваше.

— Го нема облакот, — рече некое од децата.

И ние се растуравме меѓу густите бурјани од штавеј и цволики, под кои излегуваа уплашени кокошки. Тука понекогаш се задржувавме подолго време, играјќи Долга капина и Мижитатара. Оти ако се вратевме, требаше дедо ми да го прашуваме за умирањето. А тој ни зборуваше за животните или ни испраќаше одново да играме меѓу потемнетите овоштарници. Никој не знаевме што е тоа од кое се плашеше дедо ми, додека се оддалечувавме одново кон реката каде што се кршеа камења за домот. Ни се зацрвенуваа нечистите лица и имавме нозе полни со трње. Во полето беше сѐ обезветрено.

Ама набргу тие денови, одненадеж почна да паѓа ситен дожд. Тоа кај нас секогаш се случуваше кога почнуваше летото. Но тоа донекаде и не беше страшно оти колективната плевна, шталата и сушниците, беа веќе покриени и готови да ја примат летната жетва и косидба. Ама селскиот дом не беше завршен. Дождот дојде токму кога тој се чатисуваше и кога претседателот на задругата го имаше подготвено говорот со кој требаше да се истакне неговото значење. И наеднаш мајсторите, што се гледаа преку куќата на нашите соседи, ги снема. Домот заличе на распаднато чудовиште во средината на селото. Во селото се враќаа орманциите и женските бригади од полето. Сите беа наврнати и извалкани во лицето. Но дедо ми тогаш зборуваше за добиците што беа натоварени со летви и што теглеа влекови со помошни греди и потпирни појаси. Им ги прераскажуваше

потеклото и смената на стопаните. Стреите капеа во низи, ни се заглотија гумната и од нив излегоа розови глисти.

Ние децата и кога врнеше разговаравме за облаците. Но овој пат не ги крштававме, оти небото беше помешано и ги немаше оние ликови на кои им дававме имиња. Тука постоеше само мајата на дождовите од која и виделото стануваше постишно. На сливата, меѓу шипот и буништето, застануваа страчки со бели мегови. Страчките ги креваа и спуштаа опашките и ја тресеа водата од мокрите пердуви. Мовта на кората од сливата беше како лицето од едно абрашесто дете. Тогаш некој рече дека кафените дамки на носот и на почетокот од образите кај детето станале по некој кафен дожд. Зашто кога детето наврнало, заспало неизбришано. Капките потемнеле и останале залепени на лицето, како наплуви од некоја погана мува. Дедо ми тоа го одрекуваше.

— Кафени дамки има и кај добитокот — велеше тој.

А тој знаеше сè за тоа, оти кога ќе се разболеше некој добиток, сите го викаа да им зготви лекови. Првин им го засекуваше увото за да истече лошата крв, а потоа замесуваше некакво тесто од тревки, саѓи и крупна сол. На коњите пак, им ја зинуваше разлигавената уста и им пикаше усвитено железо преку глеѓосаните и позеленети заби. Коњите тупаа, фрчејќи со носовите и болеста се залепуваше на усвитеното железо. Понекогаш ги провираше низ обрач од лескова прачка. Обрачот беше сличен со оние што ги виткаше за котарите. А кога нив ги правеше, најмногу зборуваше за верните пци. Но и нив си ги замислувавме како црвени облаци, што се јавуваа пред лут ветер. Оти само за тие облаци, ние децата, се сложивме да се викаат верни пци. Можеби затоа што дедо ми еднаш рече дека тие облаци **И** се верни на појавата на ветрот, како пци. А дедо ми знаеше за сите видови пци, и особено за нивната верност. Тој дури знаеше и каде се разминува дивината од планината; на кои раскрсници и во кое годишно време.

Дождот беше краткотраен, како сите летни дождови, и времето се стопли, земјата испареа. Бачилците веќе беа качени со овците на врвот од планината. Жените ги наводнуваа тутуните и разговараа за жетвата на јачменот. Селскиот дом го покрија мајсторите и првите приредби и конференциите за јулската жетва се одржаа во него. Во него се пофалија и првите селски херои на трудот. Тие милозливо излегуваа на бината и примаа букети цвеќе.

Дедо ми почна веќе само наутро да излегува во гумното. А така правеше можеби поради сонцето, кое со поулавена жештина влегуваше меѓу куќите. Ние децата знаевме дека се зголемуваа селските работи и дека почнуваше да зрее сѐ. Оти и сливата, што се наоѓаше до шипот, ги појавуваше првите црвеножолти и црвливи плодови. Кога ќе појдеме да скинеме, дедо ми се караше со нас, поради тоа што се задржувавме многу до шипот. Ни зборуваше дека под шипот живеат лоши духови, кои ако ги нагазиме, можеле да ни ја исушат ногата или да ни направат невеласни. Уште пострашно беше тоа што сите отпадоци се исфрлаа околу него: скршени стомни, 'рѓосани кутии, корупки од тиква и разни ѓубриња со срчи. Кога ќе видеаме некоја ветва и искината шамија, обесена на шипот, сите верувавме дека е тоа дел од некоја поголема магија. А дедо ми ни убедуваше дека никој не можел да ги растури човечките магии. Особено не покрај шипот, под кого скапуваа отпадоците и отепаните змии што ги обесувавме на него.

Деновите беа убави само наутро, и само наутро дедо ми седеше во гумното со издолжена сенка, како невпиена вода од земјата. Така седеше и кога ние, децата, бевме кај шипот, под сливата, а тој беше свртен кон нас. Ни беше чудно што сега не се караше дека бевме таму. Во гумното влегоа сточари со торби од овчји кожи и ние заедно со нив отидовме кај дедо ми. Ама тој и понатаму гледаше кон шипот, упорно и чудно. Некој дури и се сврте за да види да не останало некое дете таму, оти тој сѐ уште гледаше толку упорно и чудно. Но оттаму доаѓаше само рикање

на добиток, лаење на кучиња, кракање на кокошки, сето наеднаш и измешано, како да постоеше животински хор зад куќите. Го слушавме тој морничав глас на животните и ние децата молчевме. Потоа сточарите се наведнаа да му ја помрднат сенката на дедо ми. Но тогаш видоа дека тој немаше сенка. Баба ми се расплака, а ние децата се свртевме кон небото за да го побараме облакот и од неговата душа.

1963

В а м п и р

Не би ноќ, по закопот на Најдена Стојкојчин и, Најден пак се врати в село. Како се врати, зошто се врати, за чиј инает, дали нешто заборавил, дали на нешто се сетил по смртта, никој не знаеше да каже. Некои зборуваа дека неговото враќање го помогнала неговата уплакана жена, Најденица, бидејќи по погребот заборавила да се измие на јазот Ночески и да си фрли вода преку рамената. Други мислеа дека се припратил по некого, кој многу жално се свртел на излегување од гробиштата. Нагаѓаа сѝ и сешто за неговото враќање, иако никој не можеше да види со што се вратил, дали само со својата покојна душа, или и со нешто друго. Никој не го имаше видено Најдена Стојкојчин, а сите го чувствуваа покрај себе. Некаде се јавуваше како надушкување на куќна омарнина, некаде како нечија сенка, а најчесто како нешто што ти прелетува зад тилот, а потоа како провев ти се провира низ ногавиците, низ ракавите. Се јавуваше секаде каде што поминал пред да умре од недоветра. Честопати ги одградуваше градините, воведувајќи ги во нив говедата за да го газат зеленчукот, или качен на селските коњи се шеташе низ планината. Секогаш кога некој коњ ќе се вратеше испотен во слабините и со конци пена на муцката, сите знаеја дека тоа го јавал Најден Стојкојчин... И што не претргаа луѓето таа божја година, најдолга од сите години... Ќе седнеа да вечераат и туку ќе видеа и една лажица, никој што не ја држи, како се поткрева над трпезата, меша во манцата, се шета низ воздухот.

Луѓето се вкочануваа и долго потоа остануваа подзинати, со недоцвакана храна во устите. По некое време, некои од постарите ќе се престрашеа и ќе ја викнеа Најденица, таа да моли да не ги плаши Најден и, таа молеше, а тие И велеа да моли уште; „Моли уште“, И велеа.

„Оди си, Најдене, каде што те оставивме“, повторуваше Најденица, „што не си го дозеде сиот, господе, што не си го доземеш сиот“, возбудено зборуваше Најденица, а луѓето за сето

време се погледнуваа меѓу себе, темно и мачно се погледнуваа меѓу себе, како сета ноќ да истекуваше од нивните очни црнки. И, иако се тресеа како прачки над речен издув, се чинеше дека со ништо не мрдаат, освен со своите очи. А студени трпки им се качуваа по петиците до темето и сета соба со студени трпки се исполнуваше кога ќе се очкрнеше некој прозорец од каде што излегуваше Најден Стојкојчин, смилувајќи И се на Најденица. Тогаш во ист миг сите селски кучиња почнуваа да лајат. Беше тоа заглушувачки лаеж што се крвеше до небото, што се слушаше и преку планина, речиси еден ден јаваше подалеку од селото се слушаше тој заглушувачки лаеж на кучињата. „Ќе ни ги поткопа темелите од куќиве овој пеколен лаеж“, си мислеа луѓето и ги затнуваа ушите, го запираа дишењето, им папираше и реката, некои виделе како им запрела реката, не им секнала, туку само им запрела, се смраморила.

„Каква трага им оставаш на кучињата“, шепотеше тогаш Најденица, „на што те лаат, што ти гледаат, кога ти никаде не се гледаш, Најдене“.

И целата таа божја година никој не заспа, никого сонот не го прелага од страв да не биде удавен, да не биде одведен во некој ветрен вител, среде некоја речна матица, да не биде разбуден на некое високо и далечно дрво. Ако задремеше, некој веднаш по затворањето на клепките изрипуваше, крикнувајќи како да е нагазен од некакво потковано копито, од некоја бестелесна тежина. Луѓето се собираа околу него, го напиваа блага вода, а потоа сите се чадеа со некакви суви и смрдливи тревки; се заскрнуваа од чадовите и се закашлуваа мачно, како што беа мачни и нивните долги ноќи.

А какви ноќи имаше Најденица, како ги пречкртуваше тие ноќи, како ли ги разденуваше? Зашто нејзините ноќи беа најдолги ноќи на светот. А такви ги правеше Најден, кога И се качуваше по скалите, кога И гребеше по прозорците, кога И отвораеше разни врати и вратничииња, кога И ги распретуваше гламните во огништето... А, леле, колку долги и мачни ноќи

имаше кога ќе Ы се вовлечеше во постелата, кога ќе ја налегнеше тешка тежина. Секогаш во тие моменти, најпрвин сакаше да мисли дека тоа е само од покривачот и покривачот веднаш го отфрлаше, со судни маки го отфрлаше, ама тежината пак Ы остануваше и таа одново почнуваше да моли:

„Оди си Најдене, не мачи ме, Најдене, биди добар како кога твоите нозе те носеа дома, а што те носи сега, Најдене, мракот или ветрот?“ И така додека се молеше Најденица, во исто време како и да слушаше: „Кај да си одам, жено златна, кај да се вратам кога од никаде не сум дошол?“ Всушност и тие зборови ги изговараше Најденица, малку како прекор, малку како бесмислена утеха. И дури кога ќе Ы поолеснеше, дури тогаш знаеше дека нејзините молбени зборови ги послушал Најден и дека се преместил на некој друг крај од собата. Едни ноќи пак по неколкупати Ы влегуваше в куќи, донесувајќи Ы шеќерчиња, украдени од меаната на Видана Сивески. „Како може да ги донесе, господе“, си мислеше тогаш Најденица, „со кои раце ги зема, кога рацете под земја му ги оставивме, во кои џебови ги става и како ги изнесува, кога меаната е заклучена“. Ама ете, тој Ы ги носеше шеќерчињата; туку наеднаш ќе заштракаа одозгора, во гомарниот, во разболениот воздух, и ќе се истуреа на средината од собата, ќе се блиснеа од некаде. Понекогаш Ы паѓаа токму во skutот и тогаш грашки пот Ы избиваа под гушата, под мишките и секаде.

„Не можам да јадам украдено, Најдене, и ако сакаш лути ми се, пак ќе му ги вратам на меанцијата“, зборувааше Најденица, со здебелен јазик од уплавот, и уште утредента ги враќаше.

„Не верував дека ќе ме краде“, мрмореше меанцијата Видан Сивески, нишајќи некаков молив на ушите, „не верував дека ќе краде и оној што цел живот ги казнуваше кратците“.

„Прости му, брате Видане“, зборувааше Најденица, „кој знае и нему како му е: се шета меѓу луѓе, а никој не го гледа, а можеби му се споени денот и ноќта, а со толку долго време никој не знае што да прави, никој не знае што да работи“.

„Можеби е така“, одговараше меанцијата Видан Сивески, „можеби и на мртвите им треба некаков пријател, ама како ја одбра кражбата за работа?“

„Прости му, браче Видане“, повторуваше Најденица, „јас сѝ ќе ти вратам, сѝ што ќе ти украде ќе ти вратам“.

Е, ама Најден Стојкојчин не крадеше само од меаната на Видан Сивески, туку од сите куќи, од цело село. На Нечковци им снеса една копа снопје, и сите ги најдоа во гумното на Најденица. Некои убаво виделе како снопјето одат низ воздухот и како се спуштаат во гумното од Најденица. Подоцна и сите масовно излегуваа да ги гледаат украдените предмети, како патуваат над селото и како се спуштаат над куќата од Најденица. На Плевнешовци им загина магарето, а го најдоа врзано во пондилата од Најденица. На Бубушовци им снеса едно бале тутун и неколку јаболка за канење на свадба, на Квачковци - една кола тикви, на Јоновци - една низа пиперки и три киски кромид, на Шврговци - сета вапсана преѓа за плетење чорапи и две-три кошници со дренки, јајца и лешници. И сето беше најдено пак кај Најденица. А таа сѝ им враќаше, до игла враќаше Најденица, дури и тогаш кога меѓу себе се крадеа луѓето, дури и она што не беше кај неа најдено, го враќаше. Додека можеше да враќа. А кога веќе не можеше, луѓето се побунија.

„Не сакаме во селово жена што се дружи со нечестивите“, викаа луѓето, собирајќи се во купчиња пред нејзината куќа, „кај го криеш она тој што го краде?“

„Зар само омраза ве води до мене“, велеше Најденица и, прекрстувајќи ги рацете, се колнеше во лебот и сонцето, се колнеше дека нема ништо, дека не знае ништо.

„Не колни се за лага“, викаа луѓето, „господ ни е сведок дека цела година не сме заспале, дека добиците ни се исушија, јадењата ни одмилеа; не сакаме веќе да живееме со кражби и стравои“, краќаа луѓето.

„Кога не ми верувате, добри луѓе, тогаш кажете ми како можам да се откупам, со што можам да се откупам“, повторуваше Најденица, бришејќи го своето водоврично лице.

„Со тоа што ќе се иселиш, каде што ноќеваат болестите, каде што се собираат сеништата“, викаа луѓето „или со тоа што ќе собереш пари за да платиме човек што може да гледа вампири, зашто само човек што може да гледа вампири може и да ги убива“.

Најденица пак се колнеше дека нема од каде да собере, дека Најден кога би знаел оти ќе треба и како мртовец да се убива сигурно ќе оставел пари, а луѓето ја потсетија на нивчињата, И рекоа да им ги продаде нивчињата, „а од што ќе живеам јас“, зборуваше Најденица, „не обидувај се и со плачење да го спасуваш“ И одговараа луѓето, „умри од глад како и ние, цела година, што умираме од страв“, зборуваа луѓето.

По три дена доведоа човек што може да гледа вампири. Кој знае кај го најдоа, од каде го доведоа, ама го доведоа и веднаш му дадоа пушка. И кога се замрачи, кога кучињата почнаа морничаво да лајат, веќе сите знаеја дека во селото влегува Најден Стојкојчин и човекот излезе да го бара. Луѓето одеа по него, намовнати како и ноќта, како и лаежот на кучињата, како и реката што пак им запре, не да им секне, туку само им запре, се смрамори.

„Ене го“, збивајќи шепотеше човекот што можеше да гледа вампири. „Веќе и тој ме виде и почна да бега, сега се качи на плевната, веќе скокна на чардак, сака да се скрие во амбарон, се обидува да стане пајак, лебарка или молец, не знам што сака, но не му успева и веќе претрчува преку гумно“, зборуваше човекот и, како што зборуваше, наеднаш подзапре, ја крена пушката и пукна. Пукотот се разнесе низ мракот, се сврте низ полето, удри во ридовите и пак се врати откај планината. Всушност тој пукот како да одзатна нешто од ноќта, како да истиши некаква тежина, кучињата престанаа да лаат, и реката пак протече, тргна како и порано.

„Каде ли ја криеше крвта“, се прашуваа луѓето, враќајќи се по куќите, „како ли ја носеше“, шепотеа за крвта што се истури, што се плисна во гумното од Најденица.

Утредента нејзиното гумно беше потемнето од народ. Се збираше и машко и женско и големо и мало и болно и долно. Сите се тискаа, се поттурнуваа, се нагазуваа, едни потскокнуваа или само ги издолжуваа вратовите, други, клекнувајќи се припикнуваа меѓу луѓето, за да ја сирнат крвта од духот на Најдена Стојкојчин, за да ја видат неговата повторна смрт. А на гумното, среде крвта, заградена од луѓето, лежеше Најденица. Лежеше погодена во срцето, со отворени очи што Ы гледаа високо во небото и со малку поднасмевнато лице. Изгледаше како најубав и најсреќен мртовец.

„За да го убие него сигурно морал да ја убие и неа“, зборуваше еден старец.

„А што го пуштала да Ы се крие во срцето“, зборуваа луѓето, кревајќи ги главите кон ридовите од каде што, како летни порои, како загргорени суводолици, дотекуваше народ и од соседните села.

Шлаканица

А лани, не лани, туку предлани, (лани стана друго) речиси цело лето во моето село немаше ни жалост ни радост. Во ниедна куќа не се роди дете, а од родените ниедно не го повтори училиштето. Учителот се погоди многу добар и младите мајки, кога ќе им препаднеше време, му носеа ореви, лешници и кисело млеко, а тој ги честеше со апчиња против главоболка и други женски, месечни казни. Младите мајки беа многу задоволни од тоа и подоцна му носеа сливи петровки, варени тикви и печени кочани — пченка. „Нека јаде што сака“ велеа младите мајки, нека јаде кога е добар, и продолжуваа да растрчуваат низ куќи и низ поле. Всушност цело село беше затрчано кон некаде; летото догоруваше во плодовите и гумната и чардаците се полнеа со грав и сено, со снопчиња пченка и коноп наредени пред топилата, со купови лути пиперки, што чекаа да бидат нанижани. Купчињата ги надлетуваа муви и комарци, кои подоцна во бранови се упатуваа кон полето и добиците. Многу извори беа испиени од горештината; реките додека стигнеа од планината до полето, се смалуваа и се стеснуваа и се мачеа во течењето. Се мачеа и луѓето, брзајќи да го соберат полето, зашто приближуваа празници, а ниеден празник не смееше да ги завтаса в поле, на недовршена работа. Полето се испразни и летото угасна на сите ниви и нивчиња. Кумурциите И се вратија на планината, пазарциите им се пуштија на долгите џадиња што водеа кон градовите. Есенските празници веќе влегоа в село и донесоа кашлици и кавги. И кој можеше прв да се скара, ако не Размо Тренчески и Исијан Трпчески. Се начекаа во меаната Срезоска, застаана еден спроти друг, еве олку блиску, колку од кај мене до кај тебе, и од збор на збор, а зборовите беа погани, и туку Исијан, се доближи до Размо и, ни пет ни шест, му втрешти шлаканица. Луѓето беа зафатени со ракијата што им ги правеше носовите росни и не сфатија ни што, ни како. Само ја чуја

шлаканицата. И како не ќе ја чујат кога таа се чула дури и преку река, кај Босилковци.

Е, ама Размо Тренчески сѝ можеше да голтне, сѝ можеше да чуе и да отчуе, од сѝ можеше да се извалка и да се измие, сѝ, сѝ, само шлаканицата на Исијана Трпчески не можеше да ја заборави. Најмногу не можеше затоа што не успеа да му ја врати. А за тоа што не му ја врати требаше да им се лути на луѓето што се најдоа меѓу нив, како цел живот да биле меѓу нив, на луѓиштата кои не го држеа Исијана Трпчески туку него, Размо Тренчески.

Од тој ден на Размо Тренчески почна да не му се јаде, пијачките му заприлегаа на горчливи, самоделски лекови, а ноќите премногу долги. И никаков сон не можеше да го излаже, да го подземе за да му ја успокои натажената душа. „Што ќе мисли селото за мене“, си мислеше, „што ќе мислат луѓето, што ќе мисли сиромаштијата; можат да ме сметаат кукавица, можат да ме сметаат за вејкрпа, дека толку години сум се тркалал по туѓи земји и ништо не сум спечалил, или дека помалку сум спечалил од него штом можел да ми удри шлаканица. Леле, леле, ако чујат жванци“, си мислеше, „море, море, ако чујат басерничани, уште полошо, „ако чуе Мито Врба, а ако чуе тој, ќе чујат и брезовци, ќе чујат и мреножани и боиштани. Ќе се чуе дури до Брежани, отаде планина и одавде планина, дури до Острилци, а калајциите можеа да раскажат и во Крушово.“

Ете така мислеше Размо Тренчески и по цела ноќ шеташе низ куќа или околу куќа, го капеа стрепите, го лаеја кучињата, и кашлајќи ја разбудуваше жената, ги потплашуваше децата. Сѝ некаде одеше, ама, мислеше дека нема ништо изодено, дека на едно место стои, како прикован од шлаканицата на Исијана Трпчески, како посаден. Кога ќе пропееја петли го јавнуваше коњот и пред сите кумурции одеше в планина да прави ковачки јаглен. Ама што дека одеше.

Ќе ги изгореше дрвјата и кога ги одвојуваше од пузата и пепелта и така опрлен во косата и веѓите, обрндавен во устата и

рацете, се стрчуваше до торбата, обесена на некоја бука, штипнуваше од лебот и пак се враќаше над јаглените што му ја расипуваа работата, што му ја зголемуваа маката, оти му се потпалуваа на повеќе краишта од рупата, подавајќи си го скришниот оган меѓу себе. Го гледаше тоа со подуена уста од лебот, кога мораше да го голтнува незацвакан, така, само двапати завртен со јазикот, додека трчаше по вода, да ги натура предавничките јаглени, да ги плука, да пцуе и привичува. Но додека се враќаше со котлето вода и со матерката што ја донесе од Балканските војни, на јаглените веќе од секаде им беше обновен огнот и тие му се топеа како снежни грутки фрлени над усвитена црепна, побелуваа, претворајќи се во мов што може да се види само на сидовите од старите воденици. Гледајќи го тоа, тој ги отпушташе и котлето и матерката и истурената вода му ги подлижуваше стапалата и му го допланосуваше лицето.

— Бами ти господот твој, господе! — пцуеше преграбувајќи некоја бука и кревајќи ја главата нагоре, кон небото. Потоа се тркалаше низ дрезгите, а гласот си уште му шеташе низ планината, навлегувајќи насекаде низ дрвјата како и ветрот што му буричкаше под алиштата, што му потпикнуваше раски под клепките, што му назираше во ушите и устата, што му се провираше низ ногавиците, празнејќи го и неговиот оган на крајот.

На крајот кога ќе се почувствуваше сосема поздолнина, се затрчуваше правугоре, трчаше кон врвот од планината, квичеше, се драскаше, гребејќи со прстите, фрлајќи камења и загребиње зад себе, како да сакаше да го стаса сонцето кое тогаш ретко се појавуваше, оти веќе не јаваше на коњ, туку на муле или на магаре, како да сакаше да го досегне, да го удри по теме, да му плукне во тланикот, оти си му беше криво: и долу и горе. Кога ќе стигнеш до врвот паѓаше на земјата како бигорен камен, како натурен јаглен, црн, сам и дозбиван.

Сите кумурции се враќаа со по шест или седум вреќи јаглен, а тој со две или три. И за тоа мислеше дека е крива

шлаканицата. Од срам не се мешаше со другите кумурции, се враќаше сам, фатен за една вреќа, и, речиси, клинкајќи по коњот, задржувајќи го малото товарче за да не пукне попрагот, за да не прејати коњот. Цапаше низ планинските попатни батаци и водоврици, на по некои места дури и потскокнуваше оти водата што му влегуваше во опинците го студенкаше и го скокоткаше од стопалата до глуждовите. Тогаш не го пцуеше небото, туку земјата, го пцуеше коњот: неговите ноздринки, неговата грива му ги пцуеше копитата и слабините, му ги пцуеше цревата и подопашникот, му напцуваше сѐ и на крајот и стопанот што му го продал нему. Кога ќе поминеше некоја поголема вододерина, кога ќе излезеше на порамно, ќе запреше, ќе се наведнеше да си врзи некоја skinата опута од опинците, и тогаш, ако запреше и коњот да го почека, ќе истрчаше пред него и од жал ќе го бацуваше над очите и ќе му шепотеше. „Ајде сега, мило, да не нѝ мисли стопанката“.

Враќајќи се еднаш така, додека здивот од коњот му влегуваше в пазуви, на патот се зададе Исијан Трпчески, залепен до магарето, што го тераше на продавање во планинските села. Го почека да му се доближи, задскриен зад коњот, а кога му се доближи, му се вдаде:

— Каде жено, сега — рече Размо Тренчески — кај да ти ја тркалам црпката?!

На Исијана Трпчески патот му се виде потесен и од јазон наш и тој стугулен почна да примижува, во еден миг дури и толку му пристуде што помисли дека од тоа срцето ќе му слезе в петици.

— Знам, дека си појак од мене, — почна да тепка Исијан Трпчески, — знам дека си и посилен, ама не можев да се срамам пред толкумина, не можев да се срамам, лебами. Јас никогаш и не би те удрил, ако немаше кој да види, и ако немаше кој да ме одбрани.

— А сега кој ќе те брани, — рече Размо Тренчески - кој ќе те брани сега мртва, мртовицо?!

— Никој не ќе ме брани — рече Исијан Трпчески - ама никој не ќе види дека си ме натепал... А и не бев јас крив, — трепереше Исијан Трпчески, — да не го продадам магарево, ако бев крив, да не го разденам.

— Лесно е да се колниш за туѓа душа — рече Размо Тренчески, — за магарево ти е жал колку за снегот лански; да ти беше жал, не ќе го тераше на продавање!

— Ама, зошто сакаш ќе ти се заколнам, — рече Исијан Трпчески, дека Секуле ме натера. А тој, знаеш: кога сака и девет очи може да ти ги скара.

— А ти мораше веднаш да кренеш шише, — рече Размо Тренчески — мораше ли да зафаќаш кавга без да прашаш?

— Е, добро де, згрешив, — молежливо тупкаше, заедно со магарето — што е за право јас повеќе згрешив — зборуваше Исијан Трпчески — ама и ти потоа подзгреши. Не ти требаше толку да ми зборуваш на подбишега, не мораше да ми велиш: „Ај, не туку скокај, мистријо 'рѓосана“.

— Не ти го реков само тоа — рече Размо Тренчески, — ако кажуваш, кажи сй !

— Е ми рече: „Немој да ме удираш со полно шише“ — раскажуваше Исијан Трпчески — „Немој да ме удираш со полно шише, оти може да ти се истури. Најди си празно шише, за да те фати поефтино“ - ми велеше.

— Кажувај уште — викаше Размо Тренчески — што стана потоа?

— Потоа јас ти реков — раскажуваше Исијан Трпчески, — потоа јас ти реков: „затвори си ја устата за да не ти ја затворам јас“, ти ми рече дека ако ми станеш нема само да ми ја затвориш, туку и ќе ми ја заклучиш, тогаш јас ти реков: „дојди ако имаш нос позгорнина“, тогаш ти се насмеа и ми рече, дека јас не сум можел да си го обришам својот нос, а не пак туѓ да удрам, дека сум имал зиморливо срце, дека од лажица ништо потешко не сум поткренал, и дека ќе сум умрел на јадење или на

чешлање, или од просевање, наместо да сум умрел од несрамење...

— Ама ти кажуваш само јас што сум рекол — му ги зеде зборовите од уста, Размо Тренчески, — а малку кажуваш што ми рече ти, Исијане.

— Што ти реков јас, Размо, сѝ што ти реков ти реков за да не бидам жива срамота.

— Ми рече, ама кажи што ми рече — му се подоближуваше Размо Тренчески, а на Исијана пак му пристуде и пак помисли дека срцето ќе му слезе в петици.

— Ти реков — тепкаше Исијан Трпчески — ти реков да помолчуваш за да не ти заигра дрвен господ на главата... да ми се изречат, ако ти реков уште нешто друго. Јас тоа ти го реков, а ти пак се насмеа и прошепоти дека ќе си ме направел да заборавам кај седам.

— Многу работи си заборавил, Исијане. — Рече Размо Тренчески, — Забораваш дека ми ја спомна и печалбата и жената, и добитокот, забораваш дека многу други работи ми обели и дури потоа ми ја врза шлаканицата. Ти забораваш, ама јас не забораив.

Воздухот остинуваше, присемнуваше, мракот стануваше сѝ постишен, среде болезливата шума и притаениот здив на горските лиоти. Кога го почувствува тоа и Размо Тренчески и кога се сети дека премногу денгуби со зборување, го испушти оглавот од коњот, и со крупните раце се пресегна кон зазбивтаното грло на Исијана Трпчески. И колку да го стегни, од мракот се извре најзадоцнетиот кумурџија. Деспот Грнчароски, го запре коњот застана меѓу нив и почна да ги мири со умилни зборови.

— Нека признае дека е тој крив — рече Размо Тренчески, — нека признае и дека јас сум појак, не само затоа што е тој крив, и, ќе му простам. Полесно ќе ми биде ако знае уште некој за тоа.

— Има јачина и јачина — рече Деспот Грнчароски, — ако ја знаеше приказната за козарот, кој го извишувал каменот кога ги истерувал козите на пасење. Наутро го извишувал, а дури навечер кога се враќал, од небо паѓал каменот, ако ја знаеш таа приказна, ќе знаеш дека има јачина и јачина. Затоа најдобро е да се смирите.

— Добро рече Исијан Трпчески — ако треба ќе признаам — мрмореше постојано Исијан Трпчески, и им подаде тутун и секало за да завиткаат цигари. Излетаа три светулки, пред нивните поцрнети лица, се поврткаа, во заедничкиот дел од мракот, и едната се изгуби нагоре по патот, а двете надолу, кон селото. Се изгубија заедно со луѓето што ги држеа. Арно ама. Исијан Трпчески, како Исијан Трпчески не можеше да издржи да не поднамали од срамот. Се искачи на првото ритче, над Средорек и откако се увери дека е доволно оддалечен, почна да вика по Размета Тренчески. Не му беше дури ни важно дали го слуша тој Размо Тренчески, поважно му беше да си поолесни од маката. Заделен во ноќната глувотија му беше криво дури и за тутунот што му го даде. И, што не му изнарече со она малку душа што му остана, *сй*, *сй* што му дојде на уста: дека во кое гумно ќе плукнел ќе пцовисале кокошките, дека од него фаќале сушни и глуви години, дека кај ќе појдел ќе однесел скакулци и болести и разни други несреќи. А што дека викаше, кога никој не го слушаше, освен ридиштата што му ги враќаа зборовите.

Другиот ден низ цело село се расплуска: Исијан Трпчески, пред Размета Тренчески, ослабнал десет кила, жива мера.

Кое од срам, кое од страв.

Лубеница

Додека сѝ уште се појавуваше жолтеникаво сонце пред куќите, додека сѝ уште се врсолкаше по селските гумења како сок од згазен патлиџан, како издув од печено јаболко, значи додека сѝ уште го имаше млакото есенско сонце кое од ден на ден остинуваше, старците од селото излегуваа пред скалите, се загледуваа во лисјата што се оддалечуваа од сопствените дрвја и се плашеа од нешто. Се плашеа исто онака како кога се загледуваа во дебелиите жени кои се преместуваа под тремовите, разносувајќи низалки тутун од петтата рака. Зашто тогаш им затреперуваа колената на кои си ги потпираа своите одамнешни глави: наџебавени и со прелапнати вилици, им се занишуваа од некоја веќе заборавена возбуда што ја пронаоѓаа како убав спомен во своите испразнети срца (испразнети како топли кутии во кои стоеше уште само по еден старомоден часовник), им поминуваше нешто преку лицето, ама токму кога тоа требаше да го видат заедно со времето што можеше да ги врати во едно друго време (и покрај тоа што не можеше да им помогне), токму кога требаше да забележат нешто кај жените, тие се закашлуваа и куќите почнуваа да им се нишаат како од земјотрес и видикот почнуваше да им се смешува и распаѓа и жените им се затскриваа некаде далеку, зад нивните сенки.

Сенките од старците продолжуваа да се тетерават, триејќи ги насолзените очи што ги одродуваа од светот; еднаш Размо Тренчески дури и се најде во недоумица: не знаејќи како да си ги објасни солзите, помисли да го праша господа — дали вистински плаче или лажно се радува — ама оти знаеше дека господ одамна не се има јавено, повеќе сакаше да плаче, но и во тоа не беше сигурен оти токму тогаш на Исијан Трпчески му влезе мува в уста и Размо се обиде да се смее, а можеби само се обиде да мисли така, оти се плашеше да не биде расплакано виден од Исијана Трпчески со кого се мразеа од оној ден кога

Размо му позајми пари за на печалба и откога Исијан заборави да му ги врати, ама Размо не заборави и му рече дека срамота е човек да позајмува, а уште посрамота да не го враќа заемот, а тие зборови Исијан ги запамети како и Размо што ја запамети шлаканицата и од тогаш започнаа постојано да се караат, смирувајќи се напати само за да изгледаат поинтересни кавгите, како онаа кога Исијан Трпчески го покани Размета на гости само за да може да го избрка од дома (и тоа пред едно чудо народ) и кога Размо нога за нога зеде да си станува, гледајќи во вчудените и воомјазени лица од гостите на кои им испаѓаше храната што ја цвакаа со широките и надуени усти и на кои им залетнуваше ракијата од која не можеа да се соземат, примижувајќи како во очите да им беше влезено сонцето;

сонцето една утрина не се појави и веќе сите знаеја дека почнала зимата. Набрзо потоа заврна и снег и мажите фатија да палат цигара од цигара, виткајќи ги во предвоени весници што ги добиваа од селскиот меанџија. Постарите жени ги побараа урките и разбоите и низ собите почнаа да се точкаат конци небаре залутана светлина од летото. Само децата истрчуваа надвор, ги рашируваа рацете, ги зинуваа устите, верувајќи дека од снегот се прави и сол и шеќер.

Тие денови и на Мицета Коруноски лекарите од градот му препорачаа да носи очила и старците веќе почнаа да се крстат и молат за да ја преживеат зимата, (ако за ништо друго) барем само за да го видат Мицета како ќе изгледа да прави ковачки кумур со очила. Сите веруваа дека тоа ќе биде шега за приказ што не се памети меѓу овие шуми полни со дивина.

Всушност тогаш и Размо, по толку размислување и неспиење, се сети што да му рече на Исијан. Но кога се обиде да претрча за да му го каже тоа побрзо (побрзо за да не го заборави), од силна радост или од нешто друго потрепна над постелата, му излета нешто од главата (а можеби од срцето) се оддалечи нешто негово и тој падна болен.

Како во понеделник се разболе кутриот Размо, а како во вторник праша: „Дали знае Исијан Трпчески?“

— Што да знае — рече Размоица — што треба да знае.

— Дали знае дека сум болен — рече Размо и од тоа како да му се слоши во устата.

— Не знае — рече Размоица — да не знам да зборувам, ако знае.

— Можеби не знае — рече Размо — можеби не знае, ама ќе научи. И знам како ќе попрашува дали оваа болест ќе ми беде последна.

— Сето лошо што ќе го помисли за тебе — рече Размоица — сето лошо нека му остане дома, кај него.

— Нека умрам — рече Размо — нека умрам, ама тој да не дознае. Никогаш да не дознае дека сум умрел пред него. Никогаш да не рече: „Кога ти велев, мртво една, кога ти велев дека и тебе ќе ти ја изедам пченицата“. А од тие зборови може да се случи и да се превртам во гробот. Оти и сега го наслушувам неговото постојано чекорење околу кукава. Сигурно доаѓа да чуе дали ќе се расплаче некој за мене. Неговиот здив како да ми влегува во собава, ме бара мене, или врти околу мене и ме прави повеќе boleжлив.

— Нема никој околу кукава — рече Размоица — тоа што го слушаш и гледаш е само во болеста твоја.

— Гледај низ прозорец — рече Размо — гледај низ прозорец кон небоно.

— Што да гледам таму — праша Размоица — што има таму за гледање.

— Ништо — рече Размо, — само сакам да знам дали и ти ништо не гледаш, како мене.

Размоица си погледна во ноктите, потоа си поплука впазува и прошепоти нешто. Кој знае што прошепоти Размоица. Или го проколна злото или му се помоли на господата да не ѝ ја остава куката без Размета. А можеби не прошепоти ништо.

Можеби само ја отвори устата за да ги проветри забите, за да се ослободи од лошата мисла.

— Не скарувај се со умот — рече Размоица потоа — не плаши ме со секакви зборови.

— Значи вистина сум болен — рече Размо — значи вистина сум неасолен кога не знам што зборувам.

— И болеста е од господа — рече Размоица — ама ние сме секаде со него и тој ќе биде секаде со нас.

— Ние не сме со него — рече Размо и тој не е со нас кога толку одневетно ме разболе. Којзнае со кого сме ние кога и толку многу сакам да оздравам.

— Ние сме со него — рече Размоица — ние сме со него и не мачи се повеќе да зборуваш. А и јас сум со тебе — продолжи Размоица — и не покажувај му ништо твое на ѓаволот, ако сакаш побрзо да оздравиш.

— Ти да си со мене — рече Размо — ти да си со мене ќе бидеш и ти болна. А ти не си болна и не си со мене.

— Не оставај го ѓаволот кога ти велам — продолжи Размоица — не оставај го ѓаволот да те потсетува — оти тој те потсетува само на лоши зборови.

— Значи јас сум и со ѓаволот — рече Размо — значи јас не разговарам со својата жена.

— Ти разговараш со својата жена — рече Размоица — но ти не ги изговараш своите мисли. Ти зборуваш за некој друг Размо, а тој, другиот, може да биде само Тој Натемаго.

— Отвори го прозорецон — рече Размо — отвори го прозорецон за да има од каде да го избркаш. Оти тој е како туѓа мачка — продолжи Размо — ако нема од каде да избега ќе се обиде да ме удави.

— Да го отворам — рече Размоица — да го отворам, ако така ти е подобро. Ама ти неоти ќе знаеш дали ќе ти биде подобро, ако Тој Натемаго не сака да знаеш.

— Никој не знае како ми е подобро — се сети Размо — и никој не знае дали јас повеќе верувам во својата болест или во своето здравје.

— Ај не дружи се толку само со болеста — го молеше Размоица — немој да ја помагаш со твоите зборови. И не мисли како што не сакаш да мислиш; мисли само на мене и на здравјето твое.

— Ти не си нетука — рече Размо — ти не си нетука, па јас да мислам на тебе. На тебе ќе мислам само кога ќе нема кој да ми даде облека за в црква и грав црквински за вечера и кога ќе нема со кого да прилегнам в постела.

— Ти никогаш не ме слушаш — рече Размоица - ти и здрав и болен си бил ваков, и буден и заспан - ваков.

— Јас не слушам — рече Размо — јас не слушам човек цел живот што лежел под мене — и женски зборови не врват низ ушиве мои.

Размо се помрдна во постелата, ги собра нозете до своето бакарно лице и се загледа на другиот крај од собата. Се гледаше занесно, небаре првпат да го открива тој дел пред неговата постела. Сакаше да се сети зошто не можел досега да го открие неговото вистинско значење. Му се стори дека лажиците се поткреваат, барајќи некоја нова трпеза, дека поткршените паници се полнат со течности, а потоа се превртуваат, пред некои непознати лица, чиј број, и покрај тоа што можеше да го види, не можеше да го погоди, оти му се мешаше со некои други бројки (од нагурбет или од другаде) што му ја надлетуваа главата како незнајно јато под чија сенка може да се заборави и сопственото лице. Сакаше да праша дали селото сѐ уште верува во бога, дали снегот ќе допре до стреите, дали кокошките можат да загинат во него, дали на водата И е прекинат патот до устите на добитокот, ама наеднаш сфати дека сето тоа би било премногу напорно.

Надвор дуваше некаков ветер што не помрднуваше ништо: ниедно дрво, ниеден шип, ниеден пердув од пцовисана

кокошка. Само врвеше низ воздухот како некоја лоша струја, како самиот да беше тој. Единствено се чувствуваше во гласот на дивината што преку ноќта можеше да претрчува меѓу куќите како сенка од чад или од намовната птица што прелетува Луѓето седеа покрај огништата, си ги топлеа колената и приказните што ги раскажуваа, децата ги учеа на памет.

На памет се враќаа и пијаните селани, будејќи ги своите заспани жени за да им стават расечен кромид под носот и исплакнат леѓен под главата, сеќавајќи се, притоа, на првата брачна ноќ, кога спиеа на гола рогузина и кога и така им било убаво: и во сонот и пред тоа; некој ќе се сетеше да испука и со пушка преку куќите и тоа селото ќе почнеше да го толкува како продолжување на војната;

за војната во Македонија никогаш не се знаело дали е завршена, ќе велеше некој од постарите, од каде толку проколнат народ, мора да му има нешто згрешено на господа, мора да го има погледнато со криво лице или со очите на ѓаволот или да се има посомневано дека нашите срца се во раката негова и дека со патот наш управува неговата светлосна прашина од која нè одвојува и во која повторно нѐ враќа; кој би направил, инаку, да ни е сѐ друго по неволја, освен сопствените маки, од кои не можевме да се одвикнеме, зашто ни беа интересни како црквените обреди, како и пцовките пред лебот и сонцето, и, зашто само тогаш знаевме кому да му се лутиме: на туѓите војници и чиновници и подолг ни беше векот така;

така размислуваше понекогаш Размо Тренчески, понекогаш дури и ќе подрипнеше во спиењето, ќе подвикнеше по некогаш што му излегуваше од сонот, а Размоица ќе се разбудеше и ќе ја побараше стомната со вода за да се напие и така да го почуди стравот, додека Размо ќе се преправаше дека спие или ќе гледаше нагоре во гредите на кои висеа таруни, сита, дупнати котлиња, киски од суви оломнански билки и исчадена штавена кожинка за гајда, (заради таа гајда еднаш не отиде в црква сакајќи да научи ново оро и го научи, блазеси му

оти можеше, велеа некои, зашто ороото го научи пред да се вратат луѓето од црква) а можеби ништо не гледаше оти очите му беа широко отворени и како да немаше црнки во средината, како да беа тркалезни лузни заборавени од снегот за кого веруваше дека ако го погледне може да се случи да му побелат и тој да остане во една безгранична темница, во темницата од своето тело низ која се движеше само Тој Натемаго, и за кого претпоставуваше дека го има лицето од Никодин Углешоски.

— Ако го прескокне петокот — рече Никодин Углешоски — ако го преживее петтиот ден — сигурно ќе оздрави.

— Ништо не бара за јадење — рече Размоица — а со нејадење, му велеам дека ја помага болеста.

— Не сум се сетил — рече Размо — сум изумил дека треба да јадам.

— Господи — рече Размоица — си велев јас дека ѓаволот е во него, дека има ѓавол во телото.

— Нека јаде лук — рече Никодин Углешоски — нека јаде лук и ќе го истера ѓаволот.

— Не терајте ме со сила — рече Размо — чекајте сам да се сетам на нешто, на тоа што ми се јаде.

— Сигурно ќе побара пиперки — рече Размоица - оти секогаш, кога бил невеласен најпрвин зајадувал суви пиперки: потпечнати или обарени.

— Или палеж — рече Никодин Углешоски — палеж со праз и киселина.

— Оставете ме — рече Размо — оставете, сама, да ми побара душава.

— Да те оставиме — рече Никодин Углешоски - ама душата ти е одродена од телото. Твојата душа не е повеќе само твоја.

— Значи јас сум мртов — рече Размо, уплашено - значи вие не сакате да ми кажете дека сум мртов. Не сакате или се плашите. Кај сум јас, луѓе?

— Еве си, еве — рече Никодин Углешоски — еве си и не си мртов. Но ти не си ни жив додека не оздравиш.

Размо се сврте, го покажа темето, Никодин му ги попокри нозете што му беа покажани на крајот од постелата, а Размоица се обиде да се расплаче, ама не можеше. Огништето, пред нив, прскаше, клоцаше со мали искри, им ги осветлуваше лицата, правејќи им ги блиски и еднакви. Нивните очи се полнеа со мов од изгорена слама додека гледаа во истанченото лице на Размо, но овој тогаш се сврте и рече:

— Се сетив.

— Што, што — праша наеднаш Размоица и Никодин Углешоски.

— Лубеница... душава ми сака лубеница — рече Размо, радувајќи се како дете што треба да добие шеќерче.

— Господе, рече Размоица, трепнувајќи со очите - господе, направи да е скраја и далеку Тој Натемаго. Да биде подалеку од него.

— Да е скраја и далеку — рече Никодин Углешоски — ама ете тој е во него. Кај се чуло в среде зима да бара летна вода. „Можеби ова му е последно јадење пред смртта“, си помисли Никодин. „А можеби, јадејќи лубеница, сака да мисли дека умрел во летно време“.

Истата ноќ два коњаника се нишаа по долноселијата да бараат, да преколнуваат за здравјето на Размо. И никој во селото не знаеше за двата коњаника, никој освен Размоица и Никодин Углешоски. Снегот што почна одново да паѓа им ја расипуваше трагата ја запретуваше, и така забошоткуваше сѝ ;

сѝ беше во двата коњаника на кои им се полнеше устата со ладната воздишка на зимата, им се полнеа ушите со ситен сињак, мустаките и веѓите — со осоен укиит, и тие мораа да помислуваат дека и устите не се нивни, дека и уште не се нивни и беа многу уплашени — да не заборават кај одат, да не заборават - зошто се испратени по селата, да не изумат дека Размо е болен и дека само лубеница му сака душата;

душата на Размо како да му беше одземена или само позајмена од зимата и тие ја гледаа како се шета низ просторот во вид на снегулка, во вид на студена опомена од која прстите им фаќаа најболежна подноктица;

подноктица фаќаа и осамените и заборавени фиданки од нивното крајпатје и троиот ветер што носеше срчи од скршени вински чаши и си одбираше нови места, се преместуваше од една татковина во друга;

друга омраза се враќаше меѓу животните и тие почнуваа да им се доближуваат на селата, да им се доближуваат на селскиот оган и на својот оган со нови претсказанија за времето што им се покажуваше како пријател на својот непријател, како нов вид лудило завиткано во нивната кожа;

кожа од воздушни настани и коски од земни нетелесности се меткаа над главите од двата коњаника, а зад копитата од нивните коњи остануваше запретана единствената трага што водеше до умореното срце на Размо;

Размо навлегуваше во лажен сон или во еден поинаков полусон низ кого се тркалаше отворената лубеница и тој се грееше на нејзиниот пожар и ги збираше семенките (што испаѓаа) за да го зачува нејзиното потекло, оти се надеваше дека ќе доживее уште многу други болести во многу други зими;

зимата имаше преноќиште во куќата на Размо и во главата на двата коњаника и имаше различни толкувања во стравот од неговата болест и во видливата слобода на снегот што ги одделуваше од земјата двата коњаника;

двата коњаника влегуваа во селата. Луѓето беа начекувани в постела: ги покажуваа главите од под крпените покривачи, се изненадуваа и немаа време да се договорат за ништо.

— Ништо — велеа двата коњаника — ќе одиме во друга куќа.

— Нема друга куќа во селото — велеа сонливите луѓе, просевајќи се уплашено.

— Како може да нема — велеа двата коњаника - како може да нема кога ние ги видовме, кога ние поминавме меѓу нив.

— Вие постојано сте врвеле околу нашава куќа - велеа луѓето, припокривајќи се — вие сте биле залажани од нешто, оти сте ја гледале само нашава куќа. Затоа стоплетете ги ушите и одете во подалечните села. Можеби таму зачувале лубеница за лек.

Двата коњаника излегуваа со зацрвенети носови, се качуваа на коњите и, мислејќи на лекот од Размо, постепено ја прифаќаа неговата болест. Напати слегуваа на сред пат, и ги ставаа рацете во ноздринките од коњите. Ќе ги позатоплеа така своите одродени прсти: малку на нивните носови, малку на своите усти и пак продолжуваа да бараат лубеница. Луѓето, не знаејќи како да им одговорат, почнуваа да ги прашуваат од каде доаѓаат.

— Доаѓаме од запад — велеа двата коњаника — доаѓаме од кајшто заоѓа сонцето и таму има само шума.

— Вие можеби сте сигурни од каде доаѓате — велеа луѓето — но вие не сте сигурни дека барате нешто.

— Ако немате лубеница — велеа двата коњаника, - ако немате кажете дека треба да бараме во друго село.

— За какво село зборувате — прашуваа луѓето - за какво село зборувате кога вие сѐ уште не сте стигнале в село.

— А каде сме ние — прашуваа луѓето — каде сме ние и со кого зборуваме сега — повторуваа едно- задруго двата коњаника — дувајќи во своите ладни прсти.

— Ние сме патници — велеа луѓето — ние сме само патници што бараат изгубен добиток и што бараат да си го вратат домашниот оган.

— А кај има — прашуваа двата коњаника — кај има село што чува и зиме лубеница.

— Може само болен — велеа патниците — може само болен среде зима да бара лубеница.

— Ние не сме болни — велеа двата коњаника — но ние имаме болен човек. Се вика Размо, Размо од Тренчевци и пишано е да оздрави од тоа.

— Е, тогаш ќе одите уште два часа подолу — велеа патниците — ако таму не најдете, ќе одите уште четири часа подолу, а ако и таму не најдете, најдобро е да се вратите назад. Оти дотогаш можеби Размо ќе заборави и на вас и на лубеницата, а можеби и ќе умре дотогаш.

— Камен ви на јазик — велеа двата коњаника — а зборот во ничие уво!

И двата коњаника одеа кон каде што покажуваа патниците и снегот се вртеше околу нивните примрачни тела, како развласен јаток околу домашно вретено, како побелени инсекти околу кандило што заборавиле да го угаснат; и пак слегуваа двата коњаника да ги пристоплат своите прсти на топлите и уморни ноздринки од коњите, ама на нив веќе висеа мразулци и тие се враќаа на нивните седла и дуваа во рацете со своите помодрени усти;

и молеа: тие што ќе ни помогнат секогаш ќе бидат во умот на бога и од сите неволи ќе бидат спасени нивните тела и нивните души, и ќе бидат наши браќа или сестри и на земјава и на тој век таму, оти ни се разболе Размо, а господ сакаше да биде помилуван, а неговата милост треба да ја донесеме ние;

и го испитуваа продолженото отсуство во пепелта од своите догорени огништа околу кои се траштаа нивните жени додека децата, не знаејќи ништо, се радуваа со снегот што го топеа на врвот од нивниот пламен;

и слушаа викови од непознати луѓе (а можеби си ги слушаа само своите сопствени викови) што им соопштуваа некакви лажни новости и ги упатуваа на погрешни места и ги тераа на лоши мисли, што ги растеруваа заедно со снежната пајажина нафатена на нивните трепки;

и го гледаа Размо Тренчески како им истрчува од ненадејно и недоветно, како им го препречува патот,

опоменувајќи ги со прстот од една подигната рака, а потоа со двете снежни раце и како им го замрачува виделото, небаре раска што го заматува блискиот блесок на водата, изнесена за пиење, и како го снемува некаде пред нив и зад нешто кон кое постојано се пресегаат, а никако не можат да го допрат, како што не можеа да се сетат дека ова им се случуваше четири кучешки дена.

На петтиот ден (кога се клекнува пред сугарните молзници) двата коњаника се вратија во куќата на Размо Тренчески. Влегоа, растркалаа една белузлава лубеница кон неговата постела и ги пикнаа рацете под своите топли мишки. Размо се испули во лубеницата, се испули во Размоица и во двата коњаника и потоа замижаа.

— Душава веќе не ми сака лубеница — рече Размо, мижејќи — а и што би рекол Исијан Трпчески, кога би дознал дека сум се лекувал со лубеница.

На двата коњаника им се заврте собата, им се заврте и Размо со неа, им се заврте сè што имаше и немаше и одеднаш паднаа пред постелата негова. Списа Размоица и од уплав и од жал и истрча низ врата. Од вратата се втурна студена дипло од налуничав воздух и се прошета над постелата од Размо и се прошета над двата коњаника.

Рацете од двата коњаника беа подадени кон пукнатата лубеница како да сакаа да се огреат на нејзиниот пожар. А можеби само сакаа да ја вратат назад.

Исчезнатиот сведок

— Да можеш да се степаш со некого, значи да можеш да криеш омраза за некого — рече, еднаш, селскиот свештеник — а да криеш омраза, значи да бидеш лош христијанин.

Ама, со Силјана и Велјана не испадна сосема така. Тие, иако беа доста набожни (кога палеа свеќи за сопствените души, во исто време се молеа и за сопствените добици) сепак заденаа тешка селска омраза. А зашто се замразија толку многу за да не можат, ни во мислата, нескарани да се разминат, можеби најдобро би раскажала земјата што ги крепеше и што ги наслушуваше дури и кога мислеа дека се најсами на светот. Но земјата не зборуваше, па, така, сите погани зборови и озборувања им беа оставени на луѓето. Едни велеа дека Велјан, една ноќ го нагазил Силјана, додека, овој, му го одвраќал јазот од воденицата, други: дека му украде спопче 'ржаница за препокривање на плевната, трети: дека не си давале пат за не знам каде, те ова, те она, те дека некој некому му ја заглудувал жената додека плавила алишта на реката, и тоа кога била наведната, со подзасукан фустан до дебелото месо од задколената; му ја гледал и се накашлувал, а потоа цвакал, речиси преживал со устата, како препасен јунец што размислува како да ја надене земјата на рогови.

Силјан пак, ако е за искреност, никогаш прв не истрчуваше со зборот, ама за Велјана тврдеа дека уште кога се запролети почнал секако: дека на Силјана не можел ни сенката да му ја сретне, дека, уште кога ќе го видел веднаш го заболувало срце и нешто, ко вејврни му влегувало во главата, дека му се слошувало, му паѓало некаква тежина и дека заборава и кај тргнал и зошто излегол од дома.

— Да ми пцџсаат волојне — велел — ако не смрдит земјата кај што стојт Силјан; лебам — велел — а бре, басиму дамазлакот — велел — тој не е ни за под стр'ја, баго, оти ако ти

застанит под стр'ја капајците ќе ти се расплечат — велел — бази го ајма на уј, бази го, тој да ми речит да се смениме со жените и, тој сматок недоквакан за мене, што сум носеу четириесет вишеци и четириесет куршуми на појас, тој за мене да речит: кај биу тој, што праеу тој, што знајт тој, ама еден ден ќе му е запоебам на тој голичарец — велел — ќе му е штавам кожинката на та женица подмакана, на тој масоуник, окашкан, на та гнаса гнасосана — велел — ќе му е одерам и ќе му е штавам, ама не знам кога, не знам кој ден ќе му паднит за дерење — велел — оти кај што ќе поминит то свирипиле, ко улерата тука да поминала и да се исчешала, ко град да чукау и сѝ да испарталиу, ко река да се скинала, ко суша да претрчала, басиму опутите, бре бази му'ј — велел — со воздишка што се испушта само од лут тутун или од лута пиперка.

А луѓето велеа дека и Силјан по нешто велел, ама велел помалку од Велјана, помалку велел, а повеќе работел, оти зимата беше веќе одамна излезна од селото, и, околу него, насекаде брчеше само пролетта; насекаде кукурикаше, лаеше, блекаше, мукаше, се провираше, се пресенуваше пред тебе — зад тебе, си ја газеше сенката, поправо со сенката своја низ својата сенка си расправаше пат и бодинаше, бодинаше и луѓето, недоспани, ги извикуваше за на орање, на копање, на млекомолозење. Беше тоа зазбивано годишно време кога сѝ и сешто добиваше измачена душа мачно за да дише, кога земјата се помрднуваше како што се помрднуваа и луѓето и кога Силјан и Велјан можеа многу помалку да се видат, отколку да се чујат, дека едниот рекол: бази му врвките; а другиот одговорил: јас бази му опчајниците!

И сетне: јас бази му жеглите,
а јас: ба си му плужиците,
а јас: бази му глаата за на стап,
а јас: бази му црпката за кошкапа,
а јас: бази му кожинката за на тапан,
а јас: бази му вратот за на ортома,

а јас: бази му водата крстена,
а јас: бази му јажето папочно,
а јас: бази му наречниците што го рекоја,
а јас: бази му свеќата што не му угасна,
а јас: бази му млекото што не го отру!

И пак едниот: бази му пајнцата и лајцата,
и пак другиот: бази му постелата што е осмрдуват,
а јас: бази му куќата и тланикот,
а јас: бази му стопанката и фазла,
а јас: бази му пелените,
а јас: бази му повојот,
а јас: бази му крвта што го потсири,
а јас: бази му семенката што го из'рте,
а јас: бази му мртвите,
а јас: бази му живите!

И пак едниот: да миј јадит ушиве со расоу,
И пак другиот: да ми е јајт каута од опинциве.
и пак: бази му дивиот, и пак: бази му поганиот!

Се шетаа пцовките од човек до човек, ги раскажуваа луѓето, ги дотеруваа, ги повторуваа едно-задруго и кој знае дали Силјан и Велјан ги имаа сите кажано и толку искажано, колку што ги кажуваа луѓето, пренесувајќи им ги, чачара-пачара, ту на едниот, ту на другиот, садејќи им во душите: троскот и пелин, чемер и грмотрн и разни горчливи и самоникнати растенија што растат.

Нарасте и летото: луѓето се губеа меѓу житата, меѓу откосите и капиците сено, меѓу овошјето и зеленчукот, меѓу кусите ноќи и разулавеното, оврлено сонце. И во една од тие ноќи, поткопувана од штурци и задоцнети мотики, Велјан, до разденување, си го бараше коњот низ полето. Некој, пред стемнување, беше му ги варосал слабините и челото и, Велјан, никако не можел да го препознае. Чинел оди, оди, од коњ до коњ, стасај до неговиот и врати се. И пак, оди, оди, пак стигни

до неговиот, загледај се еден во друг, со коњот, и речи си: „Мајката, чиј е овој коњ, мојот не беше брез и беу во слабините, јас никоош беу коњ не сум имау од ошто побелеу, мајката, да не побелеу од некоја моја мака“, си мислел, знаејќи дека маката од стопанот е заедничка мака со добиците. И пак чинел оди, оди, а месечината свети како млеко да му капе на небото; „да не е од светењево побелен и препраен, мајката“, си велел, „ама не, не, ова не е коњот мој, ама тогај, чиј е, мајката, никого не познавам што има ваков коњ во селово, да не е некое сениште, некое незнајно привидение, да му е стопан стопанката“!... А коњот мирен: ни касај, ни клоцај, само ќе ја кренел главата, ќе замавнел со опашката и со роднински поглед ќе го пречекал Велјана, не можејќи ништо да го праша, ни да му каже. И тој чуди се со коњот, а коњот чуди се со Велјана, откако повторно ќе се оддалечел од него, а барајќи го него.

Така го разденило Велјана во полето и кога ја видел варта засушена на коњот, првин се израдувал дека го нашол, а потоа веднаш помислил на Силјана, дека само тој би можел да му го направи тоа. Мислел така Велјан, мислеше така Велјан.

И еден ден како што си мислеше, свртувајќи на Крив Мост, за кон Рамништа, наеднаш одоздола се појави Силјан. И Велјан застапа пред него, го погледна напорки, тупна со нозете, се попомести малку и го покажа притуленото жарче во очите како во зацрвенети црешни. Почна да му светка жарчето во очите, секавајќи се на ноќта кога го бараше коњот, туку почна да му исфрла искри жарчето и тие искри беа толку видливи, што се чинеше дека ќе му ги опрлат трепките, ќе му ги присмадат веѓите што му се собираа надолу. И почна да кара и да се кара:

Тебе те чекав, осукуо присламчена, чичко зачичкана!

А Силјан рече: немој да не ме уплашиш, пијајцо запиена!

А Велјан рече: ако ми влезеш меѓу раце, со пукната жоучка ќе излезеш.

А Силјан рече: ќе ми пожоутат петициве, кијајнцо тињосана!

А Велјан рече: крвта ќе си е боуваш, боувосерко исплукана.

А Силјан рече: море, не криви го лицето да не ми секнат мрсуливе!

А Велјан рече: ќе ти секнит ко ќе ти е светнам, сите светлиње да ји видиш!

А Силјан рече: у ба ја, што ми натресе, ми се стресоо котлињава!

А Велјан рече: а мене, од тебе, и котлињата и мешауката.

А Силјан рече: ај, крши глата, влечиопинок низаеден!

А Велјан рече: ти крши нозе, а глаата нека ти се влечкат!

А Силјан рече: доста чука зелени, вошко гнидосана, шутко зашутарена!

А Велјан рече: ај, врат во неврат, гајгуру наќиснат;

— да ми се ватиш за рачкава,

— а ти за оскава,

— а ти за чатмава,

— а ти за мартаков,

— а ти за сукалово,

— а ти за мотојлово,

— а ти за кросново,

— а ти за пираукава!

И уште си рекоа:

— да те мочам од ќерамиди,

— да те мочат пците на три нозе,

— да ми го бричиш со линца,

— а ти со брадва,

— а ти со сор или сатор,

— а ти со струг или рокан,

— а ти со корупка од тиква,

— а ти со салинки од диња,

— а ти со џамче,

— а ти со мразурче!

И си рекоа уште нешто, ама тоа не се чу, зашто, во тој миг, им се здавија кучињата. Оти в село, кога се караат луѓето, се караат и животните, и оти животните најчесто го прават она што го прават и луѓето.

Кучињата се здавија и се истркалаа во браздата, прелапнувајќи си ги вратовите и разлигавените вилицы. Тогаш Силјан и Велјан забораваја што требаше да си приречат, забораваја на себе си, туку се стрчаа, ги откинаа и, едниот-врп нагоре, другиот-врп надолу, си го разминаа патот. По нив, сѝ уште накострешени, клинкаа кучињата и потквичнуваа и во тоа квичење можеше да се разбере и она што не си го рекоа нивните стопани:

те — врескало доврескано,
те — главо букова,
те — шумо зелена,
те — трицо издувана,
те — јавни бодни низаеден,
те — лежи лебу да те јадам,
те — кукауко скукалена,
те — глогинко скапана,
те — стомно дупната,
те — шупеуко шуплива,
те — црепу зад кочина,
те — кацо мувლოსана,
те — пајнцо немијана,
те — помијарнику скиселен,
те — црвојадино црвена,
те — 'рѓо 'рѓосана
те — тезгере на буниште,
те — пирустијо за раноклек,
те — црвец буништарец,
те — гуреуко на слепо око,
те — струпу на коњско садно,
те — крлежу под опашка,

те — мрсулу окантарен,
те — топило жабуњосано,
те — подлошко оцапана,
те — мивко неисцедена,
те — газијарнику окошкан,
те — буву бувосан,
те — поуфу искубан
те — молец тамуникаков!

И потоа што ќе му дојде до уста, сѝ : цепејнцо, пришту, гасејнцо, тагарчнику, шикло, шипинко, вејкрпо, издуван, лапнијаре, извеан, шутраку, кокошкар, клопотарец, шинику, осмаку, тенекушко, тоучнику, пењушко, кускијо, брбушко, лигушко, клечко, гакерко, лајпрдо, немијанко, вошкар, гојдар, капина, свињар, дувникандило, тиквар, лепешкар, пустикуќа, боливач, дивина, сивче, петоња, огха, стуу, ајс, отсебо, нати жено, наа, дии, дее, уш, кукш, кут, мрш, чит, иш!...

Потоа цело лето ништо не си рекоа. А немаа време да си речат, речиси, до крајот на есента, кога паднаа дождовите, кога фати да пристудува и кога луѓето, почнаа да се собираат во вратот, да се принаметнуваат со подебели алишта, влегувајќи в куќи секогаш оцапани до над глуждови, до над колена и кога се расобуваа потоа крај огништата, сушејќи ги чорапите и опинците и кога сета таа миризба од калливите обувки и расцрпорените дрва, што потпукнуваа во огништата, создаваше една нова клима во нивните куќарки, изложени на постојани проведи. И кога таа нова клима, зачинета од присилни миризби и смрдеи, како да ги изедначуваше сите, правејќи ги подеднакво богати во навиките и сиромаштијата. Кој знае зошто, но токму во тие часови на целосно израмнување меѓу нив, почнаа одново и уште повеќе да се зближуваат со кавгата од Силјана и Велјана. Ја раскажуваа гласно и со тоа И даваа значење на сопствен живот, на кој се чудеа, зашто не можеа без него. Во кавгата се пронајдуваа, како во вакаско огледало во кое се гледаа заедно со полето и шумата, заедно со сѝ што лета и лазе, со сѝ што беше

надвор од нив и сѝ што беше во нив: во нивното дишење, во зборовите. А ако не беше така, којзнае и дали ќе значеше нешто таа кавга меѓу Силјана и Велјана, и, кој знае, дали тие воопшто ќе можеа толку постојано да си ја демнат сенката, да си го јадат срцето, да се следат низ најближното:

- бамити ја кој те напрај,
- бамити ја кој те поткваси,
- бамити ја кој те плукна,
- бамити ја кој те прдна,
- бамити ја кој те има,
- бамити ја кој те спомна,
- бамити земјата што те крепит,
- бамити денот што те разденуват,
- бамити пиперникот,
- бамити соларникот,
- бамити глуждојте,
- бамити стапауките,
- бамити кандилото,
- бамити светиуникот,
- бамити огништето,
- бамити тланикот,
- бамити симсилето,
- бамити сенката,
- бамити сѝ што ти врвит преку праг,
- бамити сѝ што ти шетат низ куќи,

Од: мамето мамино,
до: мајчето мајчино,
од: мамулето смамулено,
до: мајчулето смајчулено,
и после: сестрата и сестрето,
и сестрето сестрино,
и сестрето и цецето
и цецето цецино

и така понавака
и така наопакутака.

Во омразата се соголија до кожа, до коски, до кај што ги болеше.

И есента ги соголи дрвјата, си го собра данокот, замина некаде со дождовите и жеравите и клапна зимата, ги налегна куќите со снег.

Снег паѓаше и кога Силјан го одведе коњот да го напие вода на јазот Димоски. Веќе се замрачуваше, ама меѓу снежните дни и ноќи нема многу задлабена црта, та уште се распознаваа селските куќарки, и Силјан ги гледаше, како потклекнати печурки, како животни што се душкатаат паднати на колена. Си гледаше така Силјан преку вратот од коњот, од каде што се слушаше мачното искачување на шмркнатата вода од јазот и во тоа клокоотење наеднаш му се смеша и еден глас, познат и озлозадуман. Тој го сврте погледот и со него го досегна Велјана кој излегуваше од меаната, пцуејќи по некого. Силјан веднаш сфати дека пцовките од Велјана му беа нему упатени, и, тој, на коњот, му ја префрли воѓата преку 'рбет, го шлакна по слабина и сам го пушти да се врати дома. Потоа се потпре на плотот Генески и, дека му семнеше, почна да се подгазува со нозете, поправо со врвот од стапалата, мрдајќи со ушите, како кога јадеше грав со коприви. Ретките снегулки му се нафрлаа одозгора, му застануваа на веѓите, му се вртеа околу устата. Силјан замавнуваше со рацете, небаре да се брани од разлутен осарник, гледајќи право во Велјана. Тогаш се сети дека има и такви оси и пчели и муви и стршници, кои, како кучињата, колку повеќе се бра- ниш од нив, толку повеќе те напаѓаат и кои никогаш не забораваат на исто место да те нападнат. Тоа го потсети на постапките од Велјана и: „ако не се стедам сега“, си помисли: „уште малку па ќе дојдат и проштени поклади“, си помисли, и: „ако не се стедам сега, можит селово да ни натерат да се простиме и сетне како ништо да не било, како никоош лош збор да не си лавнау“ ... Можеби така мислеше зашто зимите се

најзгодни за караници и тепачки. А и што би работеле селаните зиме, навистина што би работеле селаните зиме, ако нема многу празници, ако нема долги пијачки и караници. Што би правеле со студот што им стои меѓу врати, како мрсулаво дете што плаче за нешто, а кој знае зошто: дали нешто го боли, дали, нешто му треба, дали нешто загубило, дали е гладно или прејадено, дали му се пие вода или е подмочано, а од кај него ти дува, а ти мислиш од него, од неговите солзи, од неговите мрсули, од сидовите и вратите и од нешто твое, во сето тоа замешано.

Велјан гледаше во Силјана Силјан гледаше во Велјана.

— Да не бараш да си го најдиш — му рече Велјан на Силјана. Силјан само се попремести, ги отпетла рацете од зад себе и пак се потпре на плотот, како ништо да не чул, како никого да не видел. Всушност само се обиде да остане невидена неговата лутина. „Ако бараш ќе си го најдиш“, сакаше да му одговори, ама ништо не рече, иако крвта му се крвеше од врвот на прстите на нозете и рацете, сета крв му се крвеше нагоре, му се збираше на лицето и му ги мрдеше ушите, вилиците, веѓите, сѝ. Од тоа како да му поцрнеа и ноктите и очните белки и овргалениот поглед. Сето тоа го почувствува токму во мигот кога се сети дека во вакво време обично се дува во прстите, зајадени од подноктица, дека, ако не ти се зафатени со работа, мораш да ги припикнуваш во џебовите, во пазувите и, на крајот, да не знаеш што да правиш со нив: дали нив да ги криеш и спасуваш или со нив да ги затскриваш начулените уши, зацрвенети, како овулени од гасеница или швркнати со наквасена грутка снег. Но, ете, наместо тоа да го прави, му се јави таа незадржлива топлина, незадржлива оти не му дојде од надвор, туку од некое далечно место во него што не му го знаеше името. И можеби затоа и не можеше да се сети како да се расправи со таа топлина, како што не знаеше и дали тој пропаѓа во неа или таа расте во него, како раскипено млеко под застоено пладневно сонце.

Велјан се обиде од поблиску да му принарекче од она што го заборавил да му го каже порано, а Силјан првин го подзапре со погледот, потоа се одлепи од нлотот Ѓенески, ги собра рацете во петлушка и, како со тилје од секира, го удри од врв глава и околу Велјана наеднаш се нафати црна темница. И Велјан пропадна во таа темница, паѓајќи првин на газ, а потоа ничкум, со лицето в раце. Силјан се наведна, го преврте, му се потпре со колената на мевот и почна да му ја удира главата од земја, да му ја валка во снегот и од тоа како да му стануваше полесно во душата.

Од удирањето, од давењето или од нешто трето, на Велјана му се врати свеста, ами виделото не му се врати. Му се врати свеста колку за да се праша како да ѝ утекне на бавната мисла за смртта. И најде време уште да се сети дека за да се откине ќе треба да вика, да офка и лелека и тој залелека, ама гласот како да отиде да го викне Горјана, помалиот брат од Силјана.

— Што праите, бре — праша Горјан, доближувајќи се вџашено — дали гледате што праите, бре, слепјаци или сосема сте ослепеле?!

— Јас веќе ништо не гледам — одговори Силјан — и затоо отрчај дома и донеси кандило за да гледам!

— Што да гледаш, да не прогледаш — промрморе Горјан.

— Да гледам кај удирам — рече Силјан — одај и многу не вражај!

И Горјан отиде дома и се врати со кандило в раце и на работ од неговата светлина се гледаше лицето негово, потрепнувајќи му како дождлив навев да го удира преку очи.

— Светни од другава страна — рече Силјан — оти не можам да видам дали му е удрен и носот.

И Горјан тргна, ама тргна наеднаш и пламенчето се сопна на студот, му влезе раска во сјајот и угасна.

— Ох, бре — викна Силјан — ох, бре што напрај, да не си сув во рацете... Брзо пали го, дури не сум го отепау на место, оти нејќам да го отепам потемница.

— Подобро потемница — рече Горјан — барем така ќе немат сведоци, а и чпиртов не ќе го трошиме.

— Нејќам без сведоци, баци му светците и сведенијата, нејќам никој да не знајт кого го тепам и што тепам: дали змија или чакау, дали чоек или нечоештина.

И Горјан чкрапна со кибритот и на врвот од кандилото одново се заврте, одново се замавта едно тркалце светлина.

— Светни ми пониско — викаше Силјан — не можам да му е погодам глаава на овој чавкар никојникаков, ми се лизга низ прсти, ми бега меѓу снегов.

— А како да ти светнам, бре Силјане, во ваква зима гаснат и огништата, а камоли едно слабодушно пламенче.

— Ај, не кракај, ко збркана кокошка — рече Силјан — и не стои зад мене, не свети му на газув!

И Горјан се премести со кандилото.

— Ама ти си му го мешау носот со образите и со устата — викна Горјан и полека се наведна да го осветли Велјана.

— Ти само свети и не ломоти штогоде, оти уште не сум начисто дали јас го удрив по нос или сам се удрил на паѓањето.

И Силјан одново ја отпушти киската од раката преку раскрваеното лице од Велјана и со ударот му го истресе снегот што му беше напикан во ушите и во ноздринките.

— Оф, леле — викна премалено Велјан; — офкај овтико, овкај овцо метилаа, бамити устата гнасна!

Велјан пак се најживе колку за да дознае дека сега сѝ негово е во рацете од Силјана: и очите што му се вртеа небаре боцнати на вретену и ушните наковални на кои му се топеше и црпореше некакво гупско железо за кации и магарешки

потковици, и устата во која му се вовираа суви ветришта и му го затенаа дишењето.

Небото го клукаше од високо, а земјата му бегаше далеку како да не беше спружен на неа.

— Доста му е — молеше Горјан — ако е за ум, доста му е; — море, светни откај ушиве, барем едно уво да му скинам, да му прекасам! ...

И Силјан му ги чешнеше ушите, му ги касаше и потоа гласно плукаше.

— Многу е гнасен, басиму гнасниот, и крвта му е солена, сигурно и крвта му е мочана, ама ќе му е истурам, тури — претури, ќе прам со нја.

— Не тепај го на место — молеше Горјан; — да не го тепам на место или да не го тепам на едно место - збиваше впаалаено Силјан и одново го давеше, го удираше, го касаше.

Горјан подлипнуваше пред пламенчето од кандилото што му се искривуваше на лево и на десно, напред и назад, како да сакаше да му летне, да се оддели од фитилот, да избега од глетката и тој мораше, со отворена дланка, да го задржува тоа пламенче, да му го препречува патот, да му го затвора.

— Ќе му затворам и едно око — велеше Силјан - и едно око ќе му запечатам, басиму печауката и печалот, а цревата ќе му ј источкам на крајот, и душата ќе му е изваам на крајот, со палец ќе му ја изваам душата — едно за друго збиваше Силјан и го удираше Велјана преку очи, му го набаруваше јазикот, му го алкаше гркланот, го гмечеше зад ушите и пак збиваше и пак повторуваше - светни па светни, светни овде, светни онде, светни, басиму светиуките, светни да не изумам нешто да не му удрам, да не забораам нешто неударено, да не му излезат пак на бров забите, ко ќе си ј собират, ко ќе си ј пребројуват.

И Силјан го удираше Велјана, а Горјан му светеше на Силјана и го молеше да застане, да запре со тепањето. Ама Силјан не запре си дури Горјан не дувна на кандилото.

— Запали, бре, да се запалиш во глаата — викаше Силјан — ова требат да се паметит, ова требат и по смртта да го паметит овој смрдидулија под мене!

— Немам појќе чкорки — рече Горјан — сиот чпирт го изгорев.

— Извикај го селово тогај, разбуди ј сите, нека го видат овој сматок, овај дрсло здрснат и сетне нека си играат Бишка и Доугамагарица со него.

— А бре, остај го селово, остај ј луѓето, остај го и тој лисник и шушлопат, маглосај го, оти утре, и без викање, за то сите ќе научат, ќе е видат трагата во снегов, ќе е видат крвта негоо и ќе му е познаат, оти со лоша крв, ни снегот, ни ништо не се мешат, а и снегот има корен ватено и до пролет не стануват па и Велјан до пролет не ќе можит да станит и да се испрајт, да се повратит, баја живот, ако наживит, ај па ќе видиш, слушај ми го зборов, скријан ќе е жеволит зимата, слушај ме што ти велама, ај, сја, да сјојме!

И Силјан го пушти Велјана, се исправи над него и, дишејќи како снежна вејавица, го тргна за лакти Горјана и се загуби, со него, меѓу куќите.

Велјан остана да првка во снегот, небаре недоклано живинче, офкајќи премалено, но гласот не можеше да му стаса до никаде, не само од премаленоста, туку и од лаењето на кучињата. Зашто тоа лаење доаѓаше од секаде, од сите страни на селото и како да ги поткусуваше потпорите на небото, како да создаваше безредија во воздухот над куќите.

Утредента, за големо чудо, снегот веќе го немаше. Вистина на планината имаше уште, а имаше малку и во осојничавите јалици, меѓу куќите, ама на широчинките, на јуриите кај што стана тепачката, речиси секаде беше окопнеал. Дали од здивовите на Силјана окопнеал, дали од првкањето на Велјана, дали од лаењето на кучињата или, одоздола, дувнал југот, но кога се раздени снегот беше стопен и истечен по јазовите, по долчињата, по реката.

Беше жално, леле колку беше жално да се гледа тогаш во Силјана кој, сметен и стушен, се шуткаше и усрамено си ја собираще подадената рака, избелена под ноктите од синоќешното мешање во снегот. Но снегот веќе го немаше и тој напразно се обидуваше да докаже дека го натепал Велјана, зашто не знаеше ни на кое место да покаже, ни што да покаже. А беше сигурен дека Велјан додека не оздрави, нема да излезе од дома за да покаже на него и затоа чинеше барај, барај, да најде капка крв, останата од Велјана, ама и крвта беше истечена, заедно со снегот, со исчезнатиот сведок. Му идеше да се стрча и да ја стигне водата од стопените снегови, ама не знаеше ни до кај да трча, ни дали ќе застаса нешто во неа.

— Батти братот што го послушав, батти времето и батти снегот што не можит да потрајт една ноќ, до разденување — велеше Силјан, гледајќи збунето во земјата, сета исплакната, а сѝ уште влажна, како и неговите очи што се подготвуваа да заплачат.

Закопот на селскиот виолинист Ѓорѓија Димоски

Ѓорѓија Димоски загина во Германија. Напуштајќи го ниското, падна многу од високо. По една недела дојде сандакот, и околу него се собра едно чудо народ, но никој не ги виде моштите негови. Беше било опасно наеднаш да се спојат со воздухот и земјата, сѝ уште топли од некогашните звуци на неговата виолина. А кој знае дали тој беше во сандакот, кој знае дали тој беше мртвац, кога ниеден мртовец не призна дека е мртов, оти мртов и не се има видено. Можеби закопуваа некој друг мртовец, зашто кај нас сѝ уште, ужалените, веруваат дека некој друг закопуваат, и дека мртвацот е, всушност, жив и еден непознат ден, однадеж, пак ќе се јави. Но како и да е, сепак мислеа на Ѓорѓија Димоски и него го плачеа, него го тажеа. А можеби повеќе ја тажеа неговата свирка со која тој стана и најлично момче, и најумно, и најубаво облечено, и сите девојки копнееја по него и сите, во сонот, се тепаа за него.

Ќе засвиреше во летните вечери и ние се исправавме на чардаците што се пресегаа во ноќта (во летните ноќи секогаш спиевме надвор, на чардаците) и нашите погледи започнуваа да си расправаат пат до прстите од неговата виолина, до кандилото пред кого се распознававме, станувајќи роднини сите со сите, до бистриот извор на звукот што го правеше небото секогаш ведро, а растенијата и животните секогаш поразбрани и поразбирливи. И водејќи нѝ тој звук за рака, како немирни деца, напред кон денот неразденет, ни ги храбреше сетилата за да не можат ништо да забораат; ни споменот на отворените трпези од нашите јавни ручеци и вечери каде што се надграбувавме над лебот, ни неспокојот на раздуваната вода што сме ја заматиле со носот и здивот, пиејќи ја наведнати ничкум, потпрени само на колената и дланките; ни колената натопени по исправањето, по длабокото вдишување на течното предено од изворот, ни бришењето на капките што ни се прелеваа околу устата, ни

трошките леб што на зајдисонце ги збиравме од џебовите, по сите оние Прескакулици, Долги Магарици, Клиски и Црти, Цуцки и Бишки, Куци Петлиња и Долги Капини, по сите надбодинувања со коњи и пченкарушки, оживувајќи ја сликата своја во влажниот поглед на добиците, кои, можеби не гледаа како што гледавме ние, но нивните погледи беа заумени од нашите и тие мораа да гледаат само онаму кон каде што сакавме ние да гледаме, кога трагите од нивните боси копита беа расипувани од трагите на нашите боси стапала.

ТАЖЕЊЕТО НА МАЈКАТА

Меѓу грмадата луѓе што насираа во гробот, поткачувајќи се на ископаната земја, меѓу сите што цимолеа, шмркајќи со носовите, најмногу можеше да се види мајката од Ѓорѓија. Нејзините солзи веќе беа секнати, но сѐ уште се чувствуваше работ каде што ги имаше пресечено со трепките; сѐ уште не беа избришани нивните траги над свиснатите образи, на овенатите усни кои сетуку нешто редеа, сетуку нешто повторуваа, некакво роморење: ту гласно, ту низ шепот. Се наведнуваше таа над сандакот, се драскаше, го прегрнуваше, се исправаше и, кршејќи прсти, раскажуваше како извадила заб во сонот и дека тој заб — ете што бил и на што излегол.

Нејзиното лелекање само нѝ доведуваше до свирката на Ѓорѓија Димоски, а свирката до неизбежното пријателство меѓу земјата и небото и одсивот на тоа пријателство во нас. И нѝ доведуваше до престареното време, како она во дрвото од триножните столчиња на кои седевме со лица свртени кон квечерината, како свезди пред осамена јасика.

И нѝ доведуваше до сѐ за кое мислевме дека е само дел од тој глас, од таа свирка што излегуваше од под прстите на Ѓорѓија Димоски, кои како да го отвораа ковчежето, во кое се одморуваше светлината што го опфаќаше и она што не го збира

во зборот, светлината што не се гледа, а само се слуша, се слуша и никогаш и никаде не запира.

ТАЖЕЊЕТО НА ПРВАТА СЕСТРА

Од другата страна на сандакот, липајки, се наддаваше постарата сестра од Ѓорѓија Димоски, си ги кубеше косите, како да корне смил, грагор или уров и од плачењето се засркнуваше. Солзите ѝ паѓаа на предниците и ракавите, еднозадруго, одмерено и тажно, небаре да се одронуваа капки од спида, среде расквасена пролет. Кажуваше дека ја каснала змија, но не кажа дали на јаве или на сон, а кажа дека многу ја болело. Болката сега, беше уште повидлива на нејзиното лице, на нејзината спида која постојано капеше и низ тоа капење, како да излегуваше на патот на кој се среќававме и разминувавме, а сепак, останувајќи заедно. Зашто патот постоеше дека и ние постоевме, и зашто нашето познанство не се губеше дека и музиката од Ѓорѓија Димоски не се губеше.

Њ ѝ пресретнуваше таа насекаде, оти во сѝ и сешто ја препознававме; и кога навивавме јаток за женидбените постели и кога ја сновевме основата околу стожерите од селските гумења, и кога кисневме 'ржаница за нови рогузини и уште повеќе пред тоа: кога јатокот и основата се извлекуваа од каделите на фурките, заденати во топлите пазуви од жените, како да се исукуваше од нивните разбодинати срца; ъ ѝ замајуваше таа музика кога ги беревме пролетните билки за зимските болести: урочна трева и стреж за лекување бутур кај коњите и свињите, ноктец и боливач за стомачни болки, клинечка трева за да не плачат децата, краварига за да не ни ги цица самовил леунките и кравите, трн ветрогон за чарење од ветроштини и, потоа кога ги плевевме житата од гламни и глотежи, кога божуриците ни приспомнуваа нешто за закопаните велигденски јајца во нивите кои не смееја да се

расипат оти беа пејани со свети зборови, и кога јадевме од црешните врзани со конец околу бардачињата, со кои им ја менувавме водата што ја пиеја мртвите, На Тој Век таму, а не знаевме каде; кога си ги броевме забите, кога со плачење се натпреварувавме со дождот, кога ги крпевме алиштата, кога ги наглавувавме чорапите, кога ги варосувавме куќите, кога ги метевме патиштата за гостите од долните села, кога ги миевме главите и кога лицата ни се покажуваа како кокичиња, подизлезени од под планинско снеже; ни ги вцрвуваше образите крај огништата каде што дремеа наштрбените грниња во кои подрипнуваше грав или леќа, праз или штавеј, киселица или лобода, зелени сливи или компири, до соларникот и пиперникот, меѓу лукот и луканицата, меѓу ситото и неситоста.

Њи поттурнуваше таа музика и кога бегавме од најсилната работа, кога ги збиравме сеното и сламата, кога ги нагазувавме во мутлите од плевните или на врвот од копите, и кога нивната миризба, измешана со трагите од полгодишното сонце, ни остануваше долго во алиштата и во дишењето, дури до првите застудувања кога ги баравме скинатите опинци, опути и опчаници, и кога роневме пченка по тремовите, кога ги броевме жеравите на небото, чиј жален пискот беше упатен некаде далеку, можеби подалеку од далечината во која загина Ѓорѓија Димоски.

Неговата свирка њи грееше и во зимските ноќи, кога слегувавме кај добиците за да им фрлиме слама во јаслите и кога наоѓавме теле со тетерави ножиња што му ги лижеше кравата, сега веќе со прелапани слабини, кога се стрчувавме кон тоа слинесто живинче со очиња како штотуку пролазени полжавчиња што беа толку мили, затоа што и мило гледаа, како што гледавме и ние мило, затоа што знаевме дека со тој поглед првпат се среќаваме, односно дека тој поглед првпат њи среќава; кога ја разбудувавме целата куќа, сите луѓе во куќата за да го видат тој милозлив поглед, потпрен на кривките ножиња, што се прекрстуваа, што се препкаа едно од друго, додека го

принесуваа влажното муце кон топлото виме од мајка му; кога се гледавме очиклено, и кога очиклено нѝ гледаше и мајката на телето, и кога мислевме дека и нејзините очи сакаат да заплачат од радост, кога таа нејзина радост се пренесуваше во нас повеќе, отколку кога ќе ни се родеше женско дете в куќи.

Се навраќаше таа музика во нас, секогаш како ослободена, како одмрзната вода и нѝ подземаше, небаре сламка, небаре пауново перце, небаре одроната папрат и нѝ префрлаше од рид на рид, а никаде не можеше да нѝ излаже и никаде не сакаше да нѝ повреди. Нѝ следеше, како радосна трпка, понудена од навев на крајречен овоштарник и според тој навев ја одбиравме пријателската страна на светот кон која требаше да тргне нашата последна селидба, и според која се определувавме за годишното време кај што сакавме да го пренесеме нашиот видлив живот и да останеме во него и со времето што ќе остане и по нас.

ТАЖЕЊЕТО НА ВТОРАТА СЕСТРА

Помладата сестра од Ѓорѓија Димоски го собираще расфрланиот босилек околу сандакот и оние неколку доцни цвеќиња, попрскани со солзите нејзини; ги собираще нежно, како да попокрива наросено дете и зборовите **И** се цедеа меѓу цвеќињата, кажувајќи дека нејзиното лево око три недели **И** играло, **И** играло како испуштено ждребе на стрмна, прејатена ливада, нагоре и надолу; **И** тропало, **И** тупотело, туп, туп, како некој да ти тропа на полноќна врата за лошо претсказание и, како мислела дека тоа око секој миг ќе **И** побегне, ќе **И** излета, ќе се стопи во шумата, како глас за довикување што го прегрнуваат, што го подземаат лисјето, пренесувајќи го кон врвот од планната, со нежниот шум, заделен од музиката на Ѓорѓија Димоски. Зашто тоа беше шум како кога расте цволика крај воденичен јаз, како срамежлив здив од невеста кога бакнува

рака од пристар човек, како нишање на леска пред да го отповие лешникот, како тегавец кога лекува врзана рана, како преживање на препасен добиток, како желка кога се лизга на желади, како сожалив облак кога ќе застане над испотени жетвари, како кога дождот и свиждалникот ја демнат својата средба, кога пајакот го врзува последниот котолоц од пајажината, кога од сѝ што среќава, што следи и разминува, од сѝ по една слика ти врамува во сетилата; сетуку нешто ќе ти заплетка во зглобовите, во жилите, во пршлените, во дамарите и тогаш не знаеш кој кому му дише в уста, кој кого дополнува во присуството и сеќавањето, кој кого нагазува, кој пред кого и кој кон каде тргнал и кај треба да помине.

Музиката почнуваше од балконот, над ковачницата и земаше да шета: ту правоугоре кон Големача, преку котарите Митрески, ќе ја прерипаше Левача, кај Кошаришта кај што се тепаа Слојштитчани и Басерничани за утрините селски, па се враќаше правудолу, цапаше по реката, без страв од навите и другите ноќни ветроштини, одеше до Задмартинец, Ставраково, Стругарица, подзапираше кај конаците манастирски, чии бигорни камења беа всидани во домот задружен, во времето на колективите, и кога откај Дрвена црква и Лутеж како одново да се враќаше на чардакот, под малото прсте од Горѓија Димоски одкаде што повторно се испилуваше во вид на пргаво врапче, на некое возбудливо зацрцорено бубаче што нѝ прелетува и, кое долго, многу долго време ни ги држеше главите кренати нагоре, нѝ вртеше и не нѝ оставаше да поминеме кај што имаше зла мисла или лошо време или пат што ќе ти задене трн в нога или модра, презреана набиеница. И, чиниш таа музика не само нас, туку и сиот бескрај се обидуваше да го смес- ти, да го загради во нашиот синор, во нашата река во нашата околија; се домислуваше како да И докаже на вселената дека нашиот крај е и нејзин роден крај, дека без неа светот не ќе знае зошто работи, како зборува, пред кого живее и така секогаш нѝ правеше

презафатени само со убавите занимања кои не можат да донесат невесел поглед в куќи.

ТАЖЕЊЕТО НА ЖЕНАТА

Жената на Ѓорѓија Димоски му седеше кај нозете и речиси отсутна, како да беше скарана со себеси, како да не беше со сите, си нафрлаше, си наврзуваше и сѐ што зборуваше беше упатено кон неа, секоја клетва што ќе ја пуштеше бараше да ја стигне неа. И колнеше:

Оф, јас желна — желка да ме подујат под гуша, сегде да ме снема, осун да не осунам, нигде да не останам, видело да не ме види, молци да ме молат, сонце и месечина да не ме огреат, до врата да не се вратам, во запалена гора да горам.

И мислеше:

Куќата ми се раскуќи, младоста ми остаре, сенка веќе немам, кај да тргнам сега, кај да тргнам и кај да се вратам, по кого да викнам; светот ми отсвети, тагата ме затагарчи, ни пречек да ме пречека, ни нешто да ме испрати.

И пак колнеше:

Оф, јас работна, да би си работела в постела, под себеси, од рацете рани и јадои да ми јадат пепел да ми прокапе во главата, на кантарот саде катрани да тргам, од кожата кожинки да ми паѓаат, да ме удави водата што ќе ја испијам, господ да не ми се одсвие, на гробот никој да не ми дојде.

И предупредуваше:

Името веќе ми се испусти, родата ќе ме одроди, куќата ветрои ќе ми ја купат, слепци ќе ме водат слепа, во одаите утки ќе ми одат, на стреите црвени петли ќе ми пеат; без домаќин дома нема.

И се прашуваше:

Какво зере ме зеде да ме изеде, какво чудо ме почуди, чија матна ме матноса, каква врзалка очите ми ги врза за да ми

се обеси торбата што ќе изнесува, а не ќе внесува, за да нема каде да се обсрнам, за да нема кому да му се одсвијам.

И колнеше уште и редеше уште и се прашуваше уште за нешто, но музиката од Ѓорѓија никаде не ја спомна.

ТАЖЕЊЕТО НА НАРОДОТ

Сите го испраќаа Ѓорѓија Димоски, а во себе си сѝ уште го пречекуваа иако знаеја дека тој со пријателите не ќе биде повеќе пријател, зашто никој повеќе и не ќе може да го викне ни на ручек, ни на вечера, ни на свадба, ни на првиче, ни на ракија варење, односно ни на пиење, ни на пеење. И дека знаеја оти никој повеќе не ќе знае да го замоли да им посвири, со свирка да им ги почести душите, да им ги пушти да првнат како разјужен ветер што ги окопнува снеговите, затоа и сите се гледаа меѓу себе и, туткајќи ги капите в раце, зборуваа повеќе за работи што беа подалеку од гробот негов и подалеку од времето на жалоста по него.

Еден рече: Е, ајде да прашаеме дека Коле Ваперот не беше крив за онаа девојка што ја фати под гуша, под гушарето и потоа со раката И прошета надолу по цела предница ...

Друг рече: И потоа кога сите мреножани избегаа дома, а девојката плачеше, преколнуваше, кукаше, касаше...

Еден рече: Тебе те касна некаде кај лактот, а мене првин ми плукна в лице, ама не ме погоди, потоа ме штупна за белото месо, а јас ја фатив за дивото, ја наполнив раката со диво месо и таа тогаш врсна ко јаре, ко јариче, пред колење ...

Друг рече: Ама немаше каде и пак почна да моли: ни рече дека со обајцата е ближна роднина и ние ја пуштивме, оти се сетивме на свирката од Ѓорѓија Димоски, а таа свирка, еднаш и пред тоа мене и на Радета Селвиоски ни ги смекна срцата и не нѝ остай и да го убиеме оној, Киро од Смилево.

Еден рече: Не нѝ остави да го најдеме дома кога дотрчаа некои што тврдеа дека се народна власт, а тврдеа со пушки и

пиштоли, а ние тврдевме дека ние сме тој народ со кого станале народна власт, оти нема народна власт без народ што сака власт...

Друг рече: Тоа беа истите што ти ја зедоа капата пред тоа; онаа капа што беше направена од некој стар шешир и така превртен што името на фабриката или фабрикантот ти се црвенееше точно над челото, а бидејќи тоа име беше испишано со латински букви, никој од нив не знаеше ни да го прочита ни да го преведе, ако воопшто се преведуваше...

Еден рече: Не знаеше и ти, не знаев и јас, ама тие требаше да знаат за да не дојде до она до кое дојде, дека тоа име е некаква капиталистичка парола дека е против работничката класа и новата држава за која веднаш по нејзиното раѓање почна да се зборува дека треба да изумре ...

Друг рече: Бати ја државата што е мртва држава, а што ќе бидеме ние тогаш: неприбран добиток и така натаму, ама натаму нѝ чекаа лоши татковци, стриковци, вујковци и по некој дедо и мајки и стрини и вујни и тетки, и тетини и јатрви на нашите сестри и золви на нашите братучетки и браќа на девојките што СТОЕЈА¹ со нас и на патот што беше пат и на свирката од виолината на Ѓорѓија Димоски.

Еден рече: За свирката му призна и Ѓорѓија Буте, иако Буте свиреше на гајда и беше најтежок признавач, ама сепак не можеше да не изусти: „да му цутат прстите, да му позлатат рацете, да не му секне сеќавањето, господ да го заборави меѓу нас“, мораше да биде искрен и искрено умре и покрај тоа што во смртта сите од кај нас се искрени ...

Друг рече: Ако е за искреност, исто толку искрен беше и еден трет Ѓорѓија — Ѓорѓија Ѓуле, кому една Џванка му се закануваше дека ќе го остави Ѓорѓијаца негова поради претераното пиење, а тој на Џванката И одговори дека Ѓорѓијаца

1.Стоеја — се сакаа, водеа љубовни разговори, се љубеа

негова секоја вечер го ОСТАВАЛА и дека би сакал и таа еднаш да го ОСТАВИ; барем еднаш остави ме и ти, И одговори Ѓорѓија Ѓуле на Цванката.

Еден рече: Тој беше искрен и кога за секое опцување на неговата мајка бараше да му се плати шише пиво, а за секое опцување на неговата жена — шише ранжада, и за среќа негова секогаш ќе се најдеше по некој нежалослив пијаница кој ќе сакаше да си ја гнаси устата и да го плаќа она што ќе му го побара во замена, без да остане зло за паметење ...

Друг рече: А кој знае дали свирката од Ѓорѓија Димоски не правеше да се забораваат сите пцовки и сите кавги меѓу луѓето, зашто во нашево село, а и во сите села наоколу, за опцуена мајка се вадеше нож или секира или пушка драмлија што пука само ноќе, а не да се откупува со едно горчливо пиво...

Еден рече: Ама гласот од виолината на Ѓорѓија Димоски застануваше меѓу сите скарани луѓе и им ги запираше рацете, им ги задржуваше, им ги одделуваше од лошиот наум, зашто, неговата свирка секаде стануваше и сите ја пиеја како бесмртна вода.

Друг рече: Како она штурче во ливадите, натурени со тешко билје и месечина, што ни ја покажуваше широчината на ноќта, преку широчината на неговата свирка, кога ги пасевме коњите во ноќните пасишта.

Еден рече: Тогаш кога ми спомна дека гласот на штурчето, можеби, е еден откинат звук од виолината на Ѓорѓија Димоски, и кога јас ти реков дека, можеби, штурците се гласови од изумрени виолинисти...

Друг рече: А јас те уверував дека Ѓорѓија Димоски може да ги натсвири не само штурците, туку и сите гласновесници од прлици и грлици, од пупунци и кукавици, од јагниња и јариња, од ластовици и југавици, сиот татон од живина, и дивина сите шепоти меѓу јаворот и јасенот, меѓу јасиката и јасникот, сета зазбивтаност на шумата, до преку рудина, до преку облаци и

уште ти реков дека Ѓорѓија Димоски сѝ додека е жив ќе може да ја натсвири и сета природа.

Ама Ѓорѓија Димоски сега беше мртов. Загина во Германија, а го закопаа во земјата сѝ уште топла од некогашните звуци на неговата виолина. Го закопаа Велјан, Трајан, Стојан, Богдан, Гроздан, Симјан, Дамјан и, сите, по мртвијот Ѓорѓија, испратија поздрави до своите мртви роднини... Ќе забораев да кажам и дека, откако го спуштија во гробот, жените се пособ- раа, и, кога се наведнаа да му фрлат земја од меѓу прсти, одново заеднички приплакаа, гледајќи го уште во своето сеќавање. Јас пак, тогаш, и како да го гледав, и како да не го гледав, но музиката сѝ уште само како да му ја слушам.